

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Милош М. Макевић

ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА
СТАРОСЛОВЕНСКИХ ИМЕНИЦА И ЊИХОВИ
КОНТИНУАНТИ У РУСКОМ И СРПСКОМ
КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Miloš M. Makević

DERIVATIONAL SYNONYMY OF OLD
CHURCH SLAVONIC NOUNS AND THEIR
CONTINUANTS IN RUSSIAN AND SERBIAN
LITERARY LANGUAGES

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Милош М. Макевич

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИНОНИМИЯ
СТАРΟΣЛАВЯНСКИХ ИМЁН
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И ИХ КОНТИНУАНТЫ
В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНЫХ
ЯЗЫКАХ

Докторская диссертация

Белград, 2024 г.

Ментор: др Снежана Вучковић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. др Наташа Драгин, редовни професор

2. др Биљана Марић, ванредни професор

3. др Весна Николић, доцент

Датум одбране:

Творбена синонимија старословенских именица и њихови континуанти у руском и српском књижевном језику

Сажетак: Предмет датог истраживања је структурно-семантичка анализа и издвајање типова истокорених творбених синонима на материјалу старословенске именичке морфемске творбе и њихово упоредно-типолошко поређење са централним типовима именичке творбене синонимије у систему савременог руског и српског књижевног језика.

Средишњи део рада доноси разматрање одлика старословенских творбених синонима, начина и узрока њихове појаве, те издвајање могућих типова творбене синонимије на нивоу старословенског језика. На нивоу друга два разматрана језика – руског и српског – анализа није подразумевала опис целокупног система, већ су представљени централни, најпродуктивнији типови творбено синонимичних парова лексема, да би се у поступку упоредно-типолошке анализе констатовале могуће типолошке сличности и разлике и осветлили узроци који су довели до појаве нових (на стсл. нивоу непосредочених) типова.

У раду су ова питања осветљена на примерима синонимије суфиксних творбених типова будући да је суфиксација кроз историју, као и данас, основни и најплоднији начин творбе речи у словенским језицима. Основни начин расподеле грађе на сва три нивоа био је према творбено-семантичким категоријама. Корпус за предметну анализу формиран је превасходно на основу лексичке грађе забележене у московском речнику класичног старословенског језика из 1994. године (*Старославянский словарь, по рукописям X-XI веков*, ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова), док је за друга два језика грађа ексцерпцирана из различитих речника савременог руског и српског књижевног језика. Истраживање је подразумевало укључивање следећих основних метода и методских приступа: описног, текстуалног, упоредно-историјског, те упоредно-типолошког као централног.

Резултати датог истраживања показали су континуитет неких од разматраних типова старословенске творбене синонимије даље кроз језичку историју, као и стабилност у погледу узрока њихове појаве, а такође и унутарјезички и ванјезички мотивисане процесе који су доводили до појаве неких нових типова на нивоу савременог руског и српског књижевног језика. С друге стране, дато истраживање је показало како упоредно-типолошка анализа неких структурних стања и функционалних особености језика на различитим синхроним пресецима може повратно допринети и изучавању принципа њихове еволуције, од реконструисаног прајезичког стања, па све до нивоа савремених словенских језика као досегнуте фазе њиховог развоја.

Кључне речи: истокорена творбена синонимија, старословенски језик, руски језик, српски језик, типологија творбене синонимије, узроци творбене синонимије, суфиксација, упоредно-типолошки метод.

Научна област: Филолошке науке

Ужа научна област: Палеославистика, русистика и србистика

УДК број:

Derivational synonymy of Old Church Slavonic nouns and their continuants in Russian and Serbian literary languages

Abstract: This study focuses on a structural-semantic analysis and identification of types of same-root derivational synonyms. It is based on the material of Old Church Slavonic nominal morphemic derivation, and it involves a comparative typological comparison with the central types of nominal derivational synonymy in the system of modern Russian and Serbian literary languages.

The central part of the dissertation is devoted to the consideration of the features of Old Church Slavonic derivational synonyms, the methods and reasons for their appearance, as well as the identification of possible types of derivational synonymy in the Old Church Slavonic language. : In the case of the other two languages under consideration, Russian and Serbian, the analysis focuses not on describing the entire system but on the central, most productive types of derivational synonymous pairs of lexemes. This approach aims to clarify potential typological similarities and differences through a comparative typological analysis, shedding light on the reasons that led to the emergence of new types, which are not confirmed in Old Church Slavonic.

In the dissertation, these issues are illuminated using examples of synonymy of suffix derivational types, since throughout history, as at the present time, suffixation is the main and most fruitful way of word formation in Slavic languages. The primary approach to organizing material in all three languages involves derivational-semantic categories. The corpus for subject analysis was formed mainly on the basis of lexical material recorded in the Moscow dictionary of the classical Old Church Slavonic language of 1994 (*Старославянский словарь, по рукописям X-XI веков*, edited by R. M. Tseitlin, R. Veчерka, E. Blagova), as for the other two languages, the material is extracted from different dictionaries of modern Russian and Serbian literary languages. The study involved the inclusion of the following main methods and methodological approaches: descriptive, textual, comparative historical and as central.

The results of this study showed the continuity of some of the discussed types of Old Church Slavonic derivational synonymy later throughout linguistic history and stability in terms of the reasons for their appearance, as well as intra- and extralinguistically motivated processes that led to the emergence of some new types in modern Russian and Serbian literary language. On the other hand, this study showed that a comparative typological analysis of some structural states and functional features of a language at different synchronous intersections can also contribute to the study of the principles of their evolution, from the reconstructed proto-linguistic state, up to the level of modern Slavic languages as the achieved stage of their development.

Key words: same root derivational synonymy, Old Church Slavonic language, Russian language, Serbian language, typology of the derivational synonymy, reasons of the derivational synonymy, suffixation, comparative typological method.

Scientific field: Philological sciences

Scientific subfield: Paleo-Slavic, Russian and Serbian studies

UDC Number:

Словообразовательная синонимия старославянских имён существительных и их континуанты в русском и сербском литературных языках

Аннотация: Предметом настоящего исследования является структурно-семантический анализ и выявление типов однокоренных словообразовательных синонимов на материале старославянского именного морфемного словообразования и их сравнительно-типологическое сравнение с центральными типами именной словообразовательной синонимии в системе современных русского и сербского литературных языков.

Центральная часть работы посвящена рассмотрению особенностей старославянских словообразовательных синонимов, способов и причин их появления, а также выделению возможных типов словообразовательной синонимии на уровне старославянского языка. На уровне двух других рассматриваемых языков – русского и сербского – анализ не подразумевал описание всей системы, но были представлены центральные, наиболее продуктивные типы словообразовательных синонимичных пар лексем, с целью выяснить возможные типологические сходства и различия в процессе сравнительно-типологического анализа и объяснить причины, приведшие к появлению новых (на старославянском уровне не подтвержденных) типов.

В диссертации эти вопросы освещаются на примерах синонимии суффиксных словообразовательных типов, поскольку на протяжении всей истории, как и в настоящее время, суффиксация является основным и наиболее плодотворным способом словообразования в славянских языках. Основной метод распределения материала на всех трех уровнях – по деривационно-семантическим категориям. Корпус для предметного анализа формировался преимущественно на основе лексического материала, зафиксированного в московском словаре классического старославянского языка 1994 года (*Старославянский словарь, по рукописям X-XI веков*, под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Е. Благовой), а для двух других языков материал извлечен из разных словарей современного русского и сербского литературных языков. Исследование предполагало включение следующих основных методов и методологических подходов: описательного, текстологического, сравнительно-исторического и сравнительно-типологического как центрального.

Результаты данного исследования показали преобладание некоторых обсуждаемых типов старославянской словообразовательной синонимии в дальнейшем на протяжении лингвистической истории и устойчивость с точки зрения причин их появления, а также внутри- и экстралингвистически мотивированные процессы, которые привели к появлению некоторых новых типов на уровне современного русского и сербского литературного языка. С другой стороны, данное исследование показало, что сравнительно-типологический анализ некоторых структурных состояний и функциональных особенностей языка на разных синхронных пересечениях может также способствовать изучению принципов их эволюции, от реконструируемого праязыкового состояния, вплоть до уровня современных славянских языков как достигнутой стадии их развития.

Ключевые слова: однокоренная словообразовательная синонимия, старославянский язык, русский язык, сербский язык, типология словообразовательной синонимии, причины словообразовательной синонимии, суффиксация, сравнительно-типологический метод.

Научная сфера: Филологические науки

Научная специальность: Палеославистика, русистика и сербистика

УДК номер:

Садржај:

0. УВОД.....	11
0.1. Уводна разматрања.....	12
0.2. Предмет и задаци истраживања.....	14
0.3. Корпус и методи истраживања.....	17
0.4. Циљ истраживања.....	19
0.5. Додатне напомене.....	19
0.5.1. Композиција рада.....	19
0.5.2. Напомене о техничком уређењу текста.....	20
1. О ТВОРБЕНОЈ СИНОНИМИЈИ.....	21
1.1. Лексичка и(ли) творбена синонимија. Критеријуми издвајања творбених синонима.....	22
1.2. Типологија творбене синонимије.....	28
2. СТАРОСЛОВЕНСКА ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА.....	30
2.1. Синонимија истокорених лексема с генетски различитим творбеним афиксима.....	32
2.1.1. Називи лица мушког пола.....	33
2.1.2. <i>Nomina abstracta</i>	45
2.1.3. Примери творбене синонимије у другим творбено-семантичким категоријама.....	54
2.1.4. Опште одлике овог типа творбене синонимије.....	57
2.2. Синонимија истокорених лексема код којих је други члан творбено синонимичног пара секундарно афиксиран.....	60
2.2.1. Називи лица мушког пола.....	61
2.2.2. <i>Nomina abstracta</i>	61
2.2.3. Опште одлике овог типа творбене синонимије.....	67
2.3. Синонимија двеју истокорених лексема: прве, која је синхроно гледано проста и друге, која је морфемски дељива.....	69
2.3.1. Обновљање деетимологизованих и архаичних творбених модела композита.....	69
2.3.2. Обновљање мофемске структуре супстантивизираних прасловенских придева.....	70
2.3.3. Обновљање творбене структуре лексема са непродуктивним прасловенским творбеним афиксима (*-лѣ, *-тъ).....	71
2.3.4. Обновљање мофемске структуре деетимологизованих простих, псл. По пореклу лексема и неких позајмљеница.....	73
2.3.5. Опште одлике овог типа творбене синонимије.....	76
2.4. Типови старословенских творбених синонима.....	78
3. ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ (преглед основних карактеристика).....	80
3.1. О историјским етапама развоја руског књижевног језика.....	81
3.2. О руској творбеној синонимији (преглед најфреквентнијих синонимичних творбених типова).....	87
3.2.1. Називи лица.....	88

3.2.2. Апстрактни називи	96
3.2.3. Именице субјективне оцене	100
3.2.4. Nomina instrumenti	104
3.2.5. Nomina loci	106
3.3. ТИПОВИ РУСКИХ ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА	107
4. ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (преглед основних карактеристика)	110
4.1. О ИСТОРИЈСКИМ ЕТАПАМА РАЗВИТКА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА.....	111
4.2. О СРПСКОЈ ТВОРБЕНОЈ СИНОНИМИЈИ (ПРЕГЛЕД НАЈФРЕКВЕНТНИЈИХ СИНОНИМИЧНИХ ТВОРБЕНИХ ТИПОВА)	115
4.2.1. Називи лица.....	116
4.2.2. Апстрактни називи	122
4.2.3. Именице субјективне оцене.....	126
4.2.4. Nomina instrumenti	128
4.2.5. Nomina loci	130
4.3. ТИПОВИ СРПСКИХ ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА	131
5. ЗАКЉУЧЦИ.....	134
5.1. ПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА ОДЛИКА ТВОРБЕНЕ СИНОНИМИЈЕ	135
5.2. ПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА УЗРОКА ПОЈАВЕ ТВОРБЕНЕ СИНОНИМИЈЕ.....	139
5.3. ПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА ТИПОВА ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА	142
ЛИТЕРАТУРА	145

0. УВОД

0.1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

0.1.1. Класични старословенски језик, посведочен у писаним споменицима насталим с к. X / поч. XI века, језик је ране етапе црквенословенског језика, заједничког књижевног језика свих Словена кроз читаво средњовековље, а у богословским књижевно-језичким жанровима и дуго након њега (Толстој 1988: 47). Он свој настанак и уобличење доживљава визионарском прегнућу и труду браће Солуњана, Константина (у монаштву названог Тирила) и Методија, који су створили прву словенску азбуку и заједно са својим ученицима и настављачима превели прве хришћанске богослужбене књиге с грчког на словенски језик.

Ти древни словенски рукописи често се називају и *класичним старословенским рукописима* или *рукописима старословенског канона*. Њихов број је невелик: корпус *Старославјанског словаря (по рукописям X–XI вв.)* из 1994. године (СС), који је и основни извор грађе за овај рад, састављен је на основу обраде 18 текстова стсл. канона (СС: 9)¹. Без обзира на различито време њиховог настанка, у неким случајевима и на столетну временску удаљеност од несачуваних протографа, као и на редиговање првобитних текстова у традицији Охридске и Преславске књижевне школе – ми ћемо језик ових споменика разматрати са становишта једног синхроног пресека, сагласно концепцији Н. И. Толстоја, који је сматрао да се старословенски, као општесловенски књижевни језик, може разматрати као јединствен језички систем (Толстој 1988: 46).

Међутим, треба нагласити да је у старословенском канону фиксиран само фрагмент старог словенског лексичко-творбеног система, будући да је богословска жанровско-тематска усмереност ових текстова у извесној мери ограничавала употребу неких старих словенских творбених типова, као и да је тих споменика морало бити знатно више (Ј. Грковић-Мејџор 2007: 374).

0.1.2. Разнородна у погледу свог порекла и начина постанка – прасловенски лексички фонд који је у старословенске текстове доспео из словенских народних говора (у том оквиру и прасловенски дијалектизми² и позајмљенице из прасловенског периода – првенствено германизми, латинизми, протобугаризми, народна грчка лексика), грцизми или латинизми који су током превођења директно преношени, књишки неологизми настали трудом самих преводилаца – старословенска лексика је у дугој традицији свог проучавања била разматрана са различитих аспеката, па су се у центру ових разматрања нашли и лексички слојеви старословенског језика, извори и путеви формирања старословенског лексикона, различити номинациони поступци и преводилачке технике првих словенских преводилаца, творбено-морфемски аспект старословенске лексике и питања калкирања.³

Гледано с аспекта за нашу тему најзначајнијег творбено-семантичког нивоа, у старословенској лексичкој структури су се могли наћи слојеви који по својој творбено-морфемској структури указују на прасловенско наслеђе, које је у старословенски лексикон доспевало из његове народне основице – просте псл. по пореклу лексеме, затим оне које су творбено мотивисане са низом продуктивних (нпр. **(bn)ikъ*, **-tel'ъ*, **-ar'ъ*, **-ostъ*, **-bstvo* и др.), малопродуктивних (уп. нпр. имен. суфиксе **-ъji*, **(a)tajъ*, **-izna* и др.) и уникалних (уп. нпр. суфиксе **-ука* (владѹка), **(t)уръ* (пастѹрь), **-унъ* (пѣстоунъ)) творбених елемената, затим сложенице архаичног типа (лицемѣрь, лѹбодѣи, маломоць и сл. – а са друге стране, лексика која је била резултат творбе самих преводилаца (књишке кованице тј. неологизми). Та нова старословенска лексика настајала је на два основна начина: а) путем деривације по

¹ Корпус стсл. речника који је у периоду од 1966. до 1997. излазио у Прагу (*Slovník jazyka staroslověnskeho*) укључује шири круг познијих црквенословенских рукописа.

² Реч је о лексичкој народних словенских говора која је у текст стсл. канона доспела приликом превођења или преписивања ранијих рукописа на различитим словенским дијалекатским подручјима (упор. нпр. моравизме рѣснога, дѹхторъ, малѹжена и др., те јужнословенске дијалекатизме вапа, кљѹса, посоха итд.).

³ Уп. списак одабране литературе на крају рада.

словенским творбеним моделима и б) путем калкирања (или са елементима калкирања) (Јефимова 2014: 411).

О различитим номинационим стратегијама стсл. преводилаца, различитим типовима стсл. књишке лексике и питањима калкирања писала је у новије време Валерија Сергејевна Јефимова у низу радова (упор. нпр. Јефимова 2012: 139–15; 2013: 29–42; 2014_а: 187–196; 2014_б: 408–422; 2015: 53–65; 2017: 205–234), истакнувши и низ проблема који се у литератури посвећеној овој проблематици срећу и нагласивши да методика истраживања ових питања не може почивати само на поређењу изоловане речи језика-изворника и њеног еквивалента у језику-реципијенту, већ да се мора руководити принципом тзв. тезаурусног изучавања словенско-грчких група речи, те обухватити све словенске и грчке истозначне или блискозначне лексеме, у потрази како за грчким паралелама словенских, тако и словенских паралела за одговарајуће грчке речи (2017: 229–230).⁴ Њена истраживања показују да се стварање старословенских композита одвијало уз угледање на одговарајући грчки образац, али и тада је то само у неким случајевима било доследно поморфемно калкирање, док се у великом броју случајева јављало угледање „по смислу“ самих грчких двокорених речи.⁵ Кад је у питању творба извођењем – деривација се поглавито одвијала независно од грчких образаца (уп. нпр. Јефимова 2015).

Грчки језик, којим је писана већина споменика који су били превођени на словенски, имао је тада већ хиљадугодишњу писану традицију, од епохе класичног старогрчког језика до хеленистичког периода и традиције византијске хришћанске литературе. Преношење смисаоне стране грчких богословских текстова био је велики и тежак задатак, те су преводиоци настојали да разраде бројне нове номинационе поступке и да лесемама притом придају и наглашено књишки карактер. Они нису копирали грчки текст, већ су га стваралачки преводили и често користили различите лексичке јединице за превод овог или оног грчког синонима. На тај начин, настала је могућност појаве две или више грчких паралела за једну стсл. реч и обрнуто.⁶ То је условило и појаву синонимије у стсл. језику, као у области лексике, тако и у области творбе. Сви ти различити номинациони поступци довели су до тога да се већ у стсл. корпусу јавља прекомерност и неустајеност у систему лексичких и творбених синонима, у сложеним и изукрштаним односима са синонимијом грчких изворника.

0.1.3. Језик црквенословенских текстова доцнијег периода још је у већој мери развио лексичко-творбене старословенске особености, али су оне – у вези са појавом укрштања славјанске и народно-разговорне језичке струје локалних словенских средина, у контексту диглосије, те преовлађивања једног односно другог језичког типа у различитим функционално-стилским књижевним жанровима – претрпеле различите промене, да би тек у процесу формирања посебних словенских лексичких, творбених и стилистичких норми попримиле данашњи карактер.

У неједнаким историјско-културним околностима развитак руског и српског књижевног језика текао је различитим путевима,⁷ што је утицало и на број, карактер и типове

---

⁴ Јефимова истиче да је овако постављено истраживање поготово важно приликом праћења процеса калкирања који је потребно изучавати „в рамках исследований старославянской словообразовательной системы, рассматривая его как специфический способ словообразования.“ (2017: 221). В. и Ефимова 2015: 53–65.

⁵ „Одноко процедура калькирования осуществлялась также с использованием славянских словообразовательных моделей, то есть на калькирование налагались правила славянского словообразовательного механизма.“ (Јефимова 2014_б: 411).

⁶ Уп. нпр. грч. ἡγεμόν која се преводила стсл. **владыка**, **воевода**, **вождь**, али и са **кѣназь**, док се грчки еквивалент за појам „владика“ (ἡγεμόνος) преводио са **воевода**, као и употребом позајмљенице **игоуменъ**. Блискозначно грч. δεσπότης преводило се такође са **владыка**, али и лесемама **господь**, **господинъ**, па и **творьць**, **зижьдитель** (уп. Јефимова 2014_б: 415).

⁷ „У русских, как и сербов, сосуществование ‘трех стилей (норм) перешло в борьбу этих ‘стилей’ (норм). В результате этой борьбы обедил только один ‘стиль’ (норма, язык). У русских утвердился средний стиль, а у сербов народный (‘низкий’).“ (Толстой 1988: 192).

творбених синонима у ова два савремена словенска језика. Неки, из старо(црквено)словенске језичке стихије наслеђени творбени елементи, осим у релативно ограниченом слоју апстрактне лексике (нпр. изведеницама са суфиксима *-ство*, *-ост*), у срп. језику нису постали „жива старина“ (уп. нпр. данас у српском језику непродуктивне стсл. суфиксе *-(b)stv)ije*, *-izna*, *-zнь*, *-tva*, *-(a)tajь* и сл.), нити развили нове, секундарне суфиксне деривате, док су у руском књижевном језику они и даље активни и функционишу у корелацији са другим творбено синонимичним елементима.

Рускословенска редакција стсл. језика постала је, напореда са народно-разговорном језичком струјом, једним од основних извора формирања руског књижевног језика, у којем старословенизми и даље представљају значајан лексички слој. Дмитриј Николајевич Шмељов примећује да су се многе особености, које разликују старословенски од староруског језика, почеле временом посматрати као жанровско-стилистичке и интерпретирале кроз однос између књишких и разговорних или застарелих и савремених форми изражавања (Шмељов 1977: 253). Тако су многи стсл. творбени елементи опстали у руском књижевном језику, потиснувши или семантички ограничивши источнословенске паралеле. Истовремено, неки други елементи постепено су изашли из употребе и данас нису сачувани.

Српска књижевно-писана језичка традиција имала је другачији пут развика, те је са усвајањем народне основице српског књижевног језика њена црквенословенска језичка струја усахла, а са њом су и многе њене карактеристичне особине пале у заборав.

0.2. ПРЕДМЕТ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

0.2.1. Творбена синонимија, као једна од универзалних особености словенских творбених система, посведочена је и на старословенском нивоу и била је анализирана у оквиру шире конципираних истраживања његовог лексичко-творбеног система (нпр. Љвов 1966, Благова 1966, Цејтлин 1977, Јефимова 2006. и др.).

Међутим, проблем узрока и начина постанка синонимичних старословенских творбених типова није систематично истраживан. Поред тога, нису осветљени ни до краја објашњени видови њиховог функционисања у историји руског и српског језика, затим узрока, начина и путева њихове историјске промене, постојања у различитим функционалностилским жанровима, њиховог преображаја и губљења у конкурентним односима са типовима творбене синонимије који се се током историје ових словенских језика појавили као иновације.

Зато се као актуелна јавља потреба да се истраживањем на материјалу издвојених лексичко-семантичких група речи, односно одређених творбено-семантичких категорија – првобитно фиксираних у стсл. језику, а затим и у писаним споменицима различитих историјских периода – проследи и развика творбено синонимичних односа у историјском развикау словенских језика.

Један део овог важног истраживања чини анализа и **издвајање типова** старословенске именичке творбене синонимије, те упоредно-типолошко поређење с њиховим еквивалентима, као и неким новим типовима посведоченим на синхронном пресеку савременог руског и српског књижевног језика.

Начини и узроци њихове појаве, положај у творбеним системима ових, не само хронолошки удаљених, већ и функционално различитих језичких система, затим њихови конкурентни односи, смењивања, тенденције и околности које су пратиле арахаизацију и одумирање неких старих творбених формација или, с друге стране – појаву иновативних црта у овом творбеном подсистему – све те, и бројне друге посебне одлике чине се значајним и важним не само за општу теорију и методологију творбене синонимије, него и за упоредно-типолошка и упоредно-историјска истраживања словенских творбених система.

0.2.2. Истраживање творбене синонимије на синхронном пресеку старословенског језика значајно је пре свега због његовог хронолошког примата. У језику старословенских класичних споменика писмености, упркос њиховој квантитативној и тематској ограничености и њиховом преводном карактеру – ми по први пут налазимо писано посведочене неке прасловенске по пореклу синонимичне творбене моделе, који се налазе у сложеним и конкурентним односима са онима насталим у процесима превођења са грчког језика, или пак са неким творбеним неологизмима, који су резултат творбе самих преводаца. С друге стране, у њима ми можемо открити и основне узроке настанка творбене синонимије и осветлити њену функционалну страну, те их доцније, и у погледу узрока настанка и структурно-семантички и функционално испоредити са стањем које срећемо у разматраним словенским језицима данас.

Ипак, и то ваља одмах истаћи, систем старословенске творбене синонимије овом истраживању не може служити као прави *tertium comparationis* тј. као онај исходни језички модел у односу на кога се одмеравају сличности и разлике међу два друга поређена творбена система. Три су основна разлога за то: а) преводни карактер језика класичних старословенских споменика писмености; б) њихова теоцентричност тј. богословски карактер; в) њихова квантитативна ограниченост.

Будући књижевним језиком, створеним пре свега за потребе преношења садржаја Светога писма и других богослужбених књига с грчких оригинала⁸, старословенски језик преузимао је и грчке граматичке, творбене и синтаксичке особине и елементе. Утицај језика грчких оригинала стсл. текстова несумњив је на свим нивоима. У вези с тим, Јефимова изводи следеће закључке: „1) старославјанский язык должен изучаться прежде всего в качестве языка переводов с греческого; 2) лексическая и словообразовательная системы старославянского языка не могут быть исследованы и адекватно описаны без учета влияния на их формирование греческого языка.“ (Јефимова 2006: 10) Стога је с те стране оправдана немогућност да се стсл. језик узима као потпуно равноправни члан поређења с другим словенским језицима.

Друга карактеристика која утиче на неповољност равноправног поређења стсл. јесте и његов очигледни богословски карактер. Та чињеница узрокује неравномерну представу о стсл. лексичким средствима. С једне стране налазимо у њему прегршт лексема које припадају високом стилу, калкова, црквених и теолошких термина, док је, с друге стране, свакодневне лексике врло мало. Што се тиче његовог творбеног система, та појава се, на пример, очитује у великом броју творбених синонима у категорији назива лица мушког пола и апстрактних појмова, док су много оскудније представљене именице којима се означавају лица женског пола или називи оруђа.

Из претходне карактеристике произилази донекле и трећа, тј. квантитативна ограниченост стсл. споменика. У корпус СС спада свега 18 класичних сачуваних стсл. споменика. Такав корпус садржи тек део целокупног лексичког и деривационог система. „Таким образом, изучение старославянского языка в качестве языковой системы не может опираться на корпус лексики случайно сохранившихся рукописей X–XI вв. в той же мере, в какой оно опирается на корпус достаточно полных словарей живых славянских языков.“ (Јефимова 2006: 25)

0.2.3. Предмет нашег истраживања јесте, дакле, структурно-семантичка анализа и издавања типова творбених синонима на материјалу старословенске именичке морфемске творбе и њихово упоредно-типолошко поређење са централним типовима именичке творбене синонимије у систему савременог руског и српског књижевног језика.

---

⁸ Како тврди Е. М. Верешчагин: „...новый литературный язык на первых порах был призван выражать не исконно славянское (= языческое), а заимствуемое (через греческое посредство) христианское духовное содержание.“ (Верешчагин 1997: 3).

Истраживање је подразумевало следеће главне оперативне задатке:

А. Творбено-семантичка анализа именичке творбене синонимије у систему старословенског језика:

а) представљање творбене синонимије у оквиру лексичко-семантичких група речи → издвојених творбено-семантичких категорија → конкретних морфемских творбених типова;

б) указивање на њихов однос са семантичког аспекта тј. на њихову могућу семантичку или стилистичку диференцијацију;

в) упућивање на њихов продуктивни статус;

г) осветљавање односа са грчким еквивалентима;

д) испитивање узрока и начина њихове појаве;

ђ) постављање типологије старословенске именичке творбене синонимије.

Б. Упоредно-типолошко поређење са стањем именичке морфемске творбене синонимије у два разматрана савремена словенска језика.

Истраживање је подразумевало неколико битних ограничења:

а) Именичка творбена синонимија није на стсл. нивоу била подједнако заступљена у свим творбено-семантичким категоријама.

Због квантитативне, а пре свега садржајно-тематске ограничености текстова старословенског канона творбена синонимија је најзаступљенија у лексичко-семантичкој групи назива за лица мушког пола (називи за лица женског пола су у поређењу са овима занемарљиви) – и то првенствено у творбено-семантичкој категорији *nomina agentis* и *nomina professionis* – те поред тога и у оквиру лексичко-семантичке групе апстрактних именица (*adjektivabstracta*, *nomina actionis* и *nomina acti*).

Називи лица који припадају категорији *nomina attributiva personalia* – осим оних који подразумевају суфиксалну супстантивизацију типа **slěpъ : *slěp-ьць* – готово да нису у стсл. канону заступљени, јер за богословске текстове није карактеристично именовање лица по некој њиховој спољној, физичкој или унутрашњој, психолошкој или психофизиолошкој доминантној експресивној карактеристици, а поред тога и зато што се у старословенском језику у овој класи назива јавља велики број супстантивизираних придева и партиципа. Слично је и са другим категоријама експресивно обележене лексике (*deminutiva/augmentativa*) које у стсл. текстовима готово да уопште и нема. Називи из категорије *nomina nationalia et regionalia* представљени су само малим бројем непреведених или творбено-морфолошки адаптираних грчких речи, са ретким примерима творбено варијантних лексема.

Изван лексичко-семантичке групе назива за лица (пре свега мушког пола) и лексичко-семантичке групе апстрактних именица – нпр. у оквиру творбено-семантичких категорија *nomina instrumenti*, *nomina loci*, *nomina mota* (мовирани феминативи) – примери творбене синонимије у стсл. текстовима су веома оскудни и најчешће представљени јединичним примерима.

Због тога ће у нашем раду постављање могуће типологије старословенске творбене синонимије бити базирано првенствено на материјалу творбених типова који се срећу у лексичко-семантичким групама назива за лица мушког пола (*n. agentis* и *n. professionis*, *nomina attributiva personalia*, *nomina nationalia et regionalia*) и апстрактних назива (*adjektivabstracta*, *nomina actionis*, *nomina acti*). Издвојене лексичко-семантичке групе (лица и апстрактни називи) спадају у магистралне правце номинације и одликују се ширењем лексичког састава, као и отвореношћу за стране утицаје у доцнијој историји словенских језика, што их чини и најпогоднијим за упородно-типолошка поређења.

б) У раду је представљена првенствено синонимија суфиксних творбених типова (морфемска творба извођењем) из разлога што је суфиксација и данас основни начин словенске именичке творбе. Префиксација није карактеристична за именичку творбу, док конфиксална (префиксално-суфиксална) и комбинована творба (суфиксирани сложенаци) подразумевају да у саставу творбене структуре њима грађених речи учествују суфикси који имају исто творбено значење и функцију као и у саставу изведеница.

Синонимија морфемске и семантичке творбе (конверзије) била је у старословенском врло развијена, пре свега у домену синонимије истокорених изведеница и супстантивизираних придева и партиципа (типа *правѣдѣникъ : правѣдѣнии, недѣжѣникъ : недѣжѣнии*, односно *пастѣръ, пастоухъ : пасѣи (пасѣи), жатѣль : жѣнии* и сл.). Овај вид творбене синонимије, осим спорадичног навођења примера, није ушао у предмет овог рада првенствено зато што се после бројних радова словенских лингвиста и нарочито после интензивног проучавања руског лингвисте В. Јефимове у новије време (уп. нпр. Јефимова 2011; 2012: 139–151; 2014б: 408–422 и др.) то питање може сматрати већ осветљеним.

в) Однос према грчким еквивалентним лексема није разматран у целини, већ укључен онда када су разматрани узроци појаве неких типова творбене синонимије.

г) Стање творбене синонимије на нивоу савременог руског и српског књижевног језика није представљено у пуном обиму система у којем она на тим синхроним пресецима функционише, већ илустровано најпродуктивнијим и средишњим типовима.

д) У истраживању се ретко дотицало стања овог творбено-лексичког подсистема на посебним историјским синхроним равнима (према расположивим историјским лексикографским изворима), осим у неким појединачним примерима. Због принципа да се поређење врши на нивоима изофункционалних језичких стратуса (тј. језичких система у оквиру којих синонимичне јединице остварују своју функцију), није укључена ни дијалекатска лексика, у којој се могу наћи сачувани неки, у књижевном језику изгубљени стари словенски творбени модели, или они који су се у књижевном језику облички или семантички на другачији начин развили. Њено укључивање не само да би противречило наведеном принципу, него би га било практично немогуће у целини спровести, због огромног богатства овог лексичког ресурса.

0.3. КОРПУС И МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА

0.3.1. Старословенски корпус ексцерпиран је из московског старословенског речника из 1994. године (*Старославјанский словарь, по рукописям X-XI веков*, ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова, у раду скраћено као СС), али се по потреби пратила и лексичка грађа забележена у неким другим старословенским речницима (*Slovník jazyka staroslavěnského*, т. I–II, Прага, 1958–1997; Л. Садник, Р. Ајдетмилер, *Кратки речник староцрквенословенских текстова (Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten)*, Хајлделберг, 1955).

Корпус за савремени руски лексички ниво црпљен је из репрезентативних лексикографских дела савременог руског (*Словарь русского языка*, т. I–IV, АН СССР, 1985–1988; Ожегов, С. И. *Толковый словарь русского языка*, 27-е издание, исправленное, Москва: ОНИКС – Мир и Образование, 2011; Ефремова Т. Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва: Русский язык, 2000), уз коришћење дериватолошких, историјских и других речника руског језика:

– дериватолошки: Ефремова, Т. Ф. *Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка*, 2-е издание, исправленное, Москва: Астрель – АСТ, 2005; Лопатин В. В., Улуханов И. С. *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*, Москва: Азбуковник, 2016.

– историјски: *Словарь русского языка XI–XIV вв.* АН СССР. Институт рус. яз. Гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988–; *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Академия

Наук СССР. Институт рус. яз. Гл. ред. С. Г. Бархударов и др. Москва: Наука. 1975–; *Словарь русского языка XVIII в.* АН СССР. Институт рус. яз.; Гл. ред.: Ю. С. Сорокин (вып. 1-13), З. М. Петрова (с вып. 14). – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1984–1991. – Вып. 1–6; СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 1992–2005 – Вып. 7–15; *Словарь древнерусского языка*, Репринтное издание, том I–III, Москва: Книга, 1989. И. И. Срезневского; *Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Императорской Академии наук.* – СПб.: Тип. Императ. Акад. Наук, 1847. – 4 т. и др.

– други: *Лингвистический энциклопедический словарь* (ЛЭС) / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва: Сов. энциклопедия, 1990.

Корпус савременог српског књижевног језика екцерпиран је из: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Загреб – Нови Сад, 1967–1976; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–; *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007, са увидом у неке друге савремене (синонимијске, семантичке и инверзне (Николић, М. *Обратни речник српског језика*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2000. (ОРСЈ) речници) и историјске лексикографске изворе (Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских*, I–II–III, Београд: Вук Караџић; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880/1882–1975/1976.)

Етимолошки речници који су коришћени у раду су:

Черных П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, 3-е издание, стер., Москва: Русский язык, 1999; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и доп. чл.-кор. Акад. наук СССР О. Н. Трубачева, 2-е издание, стер., Москва: Прогресс, 1986; *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд.* О.Н. Трубачев, А. Ф. Журавлев, Ж. Ж. Варбот (под ред.), Москва: Наука, 1974–; Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU, 1971–1973; *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. 1–8, Ossolineum, Wrocław 1974–2001.

Коришћени су и електронски извори за сва три нивоа:

Појмовник српских лингвистичких термина (<https://www.lingvistickitermini.rs/>), Русский древослов – историко-словообразовательный словарь русского языка (<http://www.drevoslov.ru/>), Alpha online. Древнегреческо-русский словарь (<http://gurin.tomsknet.ru/alphaonline.html>), Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА) (<https://www.slavatlas.org/>).

0.3.2. Методи истраживања примерени су предмету и циљу истраживања: описни, текстуални, упоредно-типолошки, упоредно-историјски. Међу њима је централни упоредно-типолошки метод, примењен у нашем ради поређења структурних и функционалних својстава творбених синонима на синхроним пресецима старословенског и руског односно српског књижевног језика, с циљем констатовања сличности или разлика међу њима, присуства повезаних или невезаних карактеристика, као и основних принципа еволуције оних типова потврђених на старословенском нивоу.

На почетку анализе корпусног материјала нужно се наметнуло питање критеријума за расподелу анализиране лексичке грађе.

За основу аналитичког описа узета је подела по основним *лексичко-семантичким групама речи* (на првом месту називи лица, апстрактни појмови, а затим и друге лексичко-семантичке групе, као што су предмети (оруђа), места), а затим по *творбено-семантичким категоријама* (n. agentis, n. proffessionis, nomina attributiva, nomina nationalia et regionalia, nomina abstracta (adjectivabstracta, nomina acti), nomina instrumenti, nomina loci, nomina mota) којима чланови одређеног синонимског пара или реда тј. синонимични творбени типови припадају. На старословенском нивоу на макроплану грађа је првенствено распоређена

према основним типовима творбене синономије, па тек у оквиру њих на лексичко- и творбено-семантичке категорије.

0.4. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ датог истраживања јесте:

а) творбено-семантички опис стања и функционисања именичке творбене синонимије на синхронном пресеку старословенског језика са издвајањем њених основних структурно-семантичких карактеристика, узрока који су условили њену појаву, те постављање типологије старословенске творбене синонимије;

б) представљање одлика, стања и функционисања именичке творбене синонимије на нивоу савременог руског и српског језика са издвајањем централних типова творбене синонимије на нивоу ова два савремена словенска језика;

в) констатовање основних типолошких сличности и разлика и осветљавање узрока који су довели до појаве нових (на стсл. нивоу непосредчених) типова.

Постављени циљ истраживања имао је и свој теоријски аспект, у настојању да се осветле нека од базичних теоријских питања дериватологије, односно творбене синонимије као једне од њених особених карактеристика: творбена синонимија и њено дефинисање; критеријуми за издвајање типова творбене синонимије; узроци њене појаве и узроци њеног историјског преображаја; однос лексичке и творбене синонимије; однос лексичке и творбене варијантности; однос варијантних и синонимичних суфикса; порекло, структура и функционално-семантички аспект синонимичних суфикса итд. Разјашњење ових теоријских питања може представљати и прилог теорији и методици истраживања словенске творбе.

0.5. ДОДАТНЕ НАПОМЕНЕ

0.5.1. Композиција рада

Читав рад подељен је у шест целина.

Прва целина носи наслов *Увод* (под редним бројем 0.) и подељена је на пет подгрупа. У овом првом делу разматрају се уводне напомене у вези с предметом, задацима, корпусом, методима, као и циљем нашег истраживања.

У другој целини (под редним бројем 1.) под насловом *О творбеној синонимији*, дају се теоријске поставке основног објекта истраживања – творбене синонимије и творбених синонима. Поглавље садржи поглед на историју питања у доступној литератури, а такође се дају наше дефиниције централних појмова овог рада.

Трећа целина (под редним бројем 2. и насловљена *Старословенска творбена синонимија*) садржи три веће подгрупе: 1) *Синонимија истокорених лексема с генетски различитим творбеним афиксима*, 2) *Синонимија истокорених лексема код којих је други члан творбено синонимичног пара секундарно афиксиран* и 3) *Синонимија двеју истокорених лексема: прве, која је синхроно гледано проста и друге, која је морфемски дељива*. У овим подгрупама представљен је опис старословенске творбене синонимије, подељен према трима основним типовима тв. синонимије. На крају дате целине, у четвртном потпоглављу, налази се преглед старословенских типова творбене синонимије. Ова целина уједно представља и централни део рада.

Четврта целина, која носи наслов *Творбена синонимија у руском језику* (под редним бројем 3.), на почетку садржи кратак преглед историје руског књижевног језика с посебним освртом на његову лексику и творбу речи. Затим је дат преглед главних праваца и особина руске творбене синонимије, подељен према творбено-семантичким категоријама. На крају су представљени типови руских творбених синонима.

Пета целина (под редним бројем 4.) шематски је истоветна претходној целини, а посвећена је *Творбеној синонимији у српском језику*.

Последња, шеста целина (под редним бројем 5.) садржи закључке нашег истраживања и у њој је представљена поредбена анализа одлика, узрока и типова творбене синонимије у трима словенским језицима.

На крају рада дат је преглед литературе, коришћене приликом израде дисертације, као и кратка биографија аутора.

0.5.2. Напомене о техничком уређењу текста

У овом потпоглављу даћемо преглед одређених техничких напомена у вези с уређењем текста:

0.5.2.1. Примери творбено синонимних парова на старословенском нивоу, ексцерпирани из СС, представљени су у нашем раду у следећем облику (почев од тачке 2.1.1., па до тачке 2.3.5.):

а) На почетку одреднице наведена је прва лексема, односно први парњак великим словима нпр. **ТАГОСТЬ**. *б)* За њом у угластим заградама следи њена мотивна реч (у датом случају придев **тажък**). *в)* Затим следи податак о учесталости тј. фреквенцији основне речи у стсл. текстовима, који се даје у заградама. Уколико је реч хапакс, то се и наводи, уз податак у ком је споменику посведочена. *з)* После тога наводи се грчки еквивалент/и парњака. *д)* Након грчког еквивалента наведено је значење основне лексеме (или више значења ако их има), те *ђ)* цитат из стсл. споменика за свако од њих. *е)* На крају је дата страна на којој се лексема налази у Старословенском речнику (СС). У наставку се после две косе црте све то наводи и за други парњак.

0.5.2.2. Код представљања грађе на стсл. нивоу, у случају када основинска реч није у стсл. споменицима посведочена, али јесте у доцнијим црквенословенским, наводи се њен претпостављени прасловенски облик, нпр. **невѣрство** [← *nevěra].

0.5.2.3. Суфикси на српском нивоу који садрже број у индексу, попут *ана*¹, *-етина*², *-е*¹, *-ота*¹ и сл. означавају да постоје најмање два суфикса истога облика, али различитог порекла и значења. Подела је дата према *Творби речи у савременом српском језику* (Клајн 2003).

1. О ТВОРБЕНОЈ СИНОНИМИЈИ

1.1. ЛЕКСИЧКА И(ЛИ) ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА. КРИТЕРИЈУМИ ИЗДВАЈАЊА ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА

Синонимија, као једна од универзалних језичких појава, представља тип семантичког односа између различитих језичких јединица (лексема, фразеологизама, граматичких и творбених морфема), које се одликују истим или блиским лексичким, граматичким или творбеним значењем.

Под *лексичком синонимијом* обично се у литератури подразумева еквивалентност основног лексичког значења посебних, разнокорених речи.⁹ Она може бити потпуна (или апсолутна, уп. рус. *языкознание : лингвистика*) и делимична (или релативна, уп. рус. *дорога : путь*) тј. она која подразумева и одређене семантичке или стилистичке разлике.

Творбена синонимија неједнако је у литератури дефинисана, како по томе које су њене суштинске одлике, на којем је – творбено-морфемском или лексичком – нивоу треба разматрати, те којим термином (творбени синоними / творбене варијанте / творбени дублети) означити суштину ове језичке појаве.

1.1.1. Руски лингвиста В. Виноградов био је један од првих који је творбеним синонимима посветио посебну пажњу. Он је творбену синонимију одредио као синонимију речи изведених од исте основе помоћу синонимичних суфикса тј. оних који носе исто творбено значење и функцију и припадају истој творбено-семантичкој категорији (уп. рус. *щедро-сть – щедр-ота*) (Виноградов 1975: 198). Представници Казањске школе (нпр. В. М. Марков, Г. А. Николајев) говорили су о „синонимији творбених типова“ под којом су подразумевали творбене типове који се карактеришу истим творбеним везама (тј. заједничким основинским речима), истим творбеним значењем и различитим афиксима (синоморфемама) (Балаликина и Николајев 1985: 162). Поимање творбене синонимије као синонимије истокорених творбених типова тј. оне која почива на синонимији њихових различитих творбених афикса, налази у основи и данашњих дефиниција дате творбене појаве (уп. нпр. Земска 1992, Улуханов 2001, Николајев 2009. и др.).¹⁰

Међутим, постоје у руској литератури и другачија одређења. Тако ЛЭС (в.с. *синонимия*) творбену синонимију карактерише као један од видова лексичке синонимије¹¹ који се одликује „семантичком еквивалентношћу морфема“, при чему се као примери наводе и истокорене лексеме са семантички еквивалентним префиксима (типа *не-грамотный : без-грамотный*) и разнокорене лексеме са суфиксима који имају исто творбено значење (*бег-ун, бокс-ёр, граб-ец, футбол-ист* – све лексеме припадају истој творбено-семантичкој категорији *nomina agentis*).¹² Можемо констатовати да аутори дате речничке одреднице творбену синонимију дефинишу као синонимију творбених афикса (у првом случају

⁹ „Уобичајена дефиниција лексичке синонимије гласи да је то однос између две лексеме различитог облика а истог или блиског значења“ (Драгићевић 2007: 246)

¹⁰ О ауторима који су се бавили питањем творбене синонимије у руском језику в. више у (Матијашевић 1982: 131) и (Журек 1997: 15).

¹¹ Исто становиште заступа и Р. Драгићевић по којој се синоними могу делити на „једнокоренске синониме (*спасилац – спаситель*) и разнокоренске (*домовина – отаџбина*)“, при чему се први тип синонимије „постиге творбеним средствима (додавањем различитих афикса на исти корен)“ (Драгићевић, 2007: 246).

¹² Овом „наивном“ гледишту успротивио се још средином XX века В. В. Виноградов, истакавши следеће: „К сожалению, рассуждения о суффиксальной синонимии до сих пор чаще носят наивный характер. Обычно дается внешнее сопоставление слов с разными основами, но «синонимичными» суффиксами по признаку принадлежности их к одной и той же категории (лица, отвлеченности и т. п.). Такого рода обобщениям решительно противоречит разнозначность слов с теми же суффиксами, произведенных от одной основы [...]“ (1975: 198)

негацијских префикса, а у другом суфикса), дакле оних материјално и по пореклу различитих творбених морфема који носе исто творбено значење.

Проблемом творбене синонимије код назива лица у старословенском и руском језику – темом врло блиском нашем раду – бавиле су се у облику докторске дисертације Чој Џу Јон (*Однокоренные синонимы со значением действующего лица в старославянском языке*, 1999) и Журек Марија (*Словообразовательные синонимы в сфере наименования лица в современном русском языке*, 1997).

Преглед становишта о творбеној синонимији у области српске дериватологије излаже у једном раду српски дериватолог Божо Ћорић, који истиче да и у нас постоји гледиште које појам творбене синонимије везује за синонимију творбених афикса (нпр. у неким радовима хрватских дериватолога). По овом схватању, творенице као што су *косац*, *бирач*, *чувар*, *водич*, *спорташ*, *причало*, *наставник* биле би творбено синонимичне, јер се у њима јављају суфикси који учествују у творби речи исте творбено-семантичке категорије (конкретно п. agentis). Ћорић, међутим, запажа да су наведени суфикси синонимични „само када се њима изводе п. agentis, а иначе могу да учествују у образовањима речи које припадају другим лексичко-граматичким групама, где могу опет да ступају у нове синонимичне односе. На овај начин суфиксна се синонимија везује за припадност суфикса одређеном семантичком пољу изведенице.“ (Ћорић 2008: 227–228). Поред овог типа синонимије, аутор наводи и ону која поред синонимије материјално различитих суфикса подразумева и идентичност творбене основе (типа *владалац* : *владар* : *владатељ*). Ћорић даље примећује да дате творенице могу да ступе у синонимски однос са неком другом лексемом и да на тај начин постану и лексички синоними, „док је обрнуто могуће једино када се синонимични суфикси додају на истозначне основе“ (Ћорић, *ibid.*).

Творбену синонимију у својим истраживањима помињу и други наши лингвисти. Јелка Матијашевић укратко помиње ову појаву, премда је експлицитно не именује, а такође се позива на руске лингвисте који су се бавили овим проблемом и врло сажето издваја њихове погледе на ову појаву (1982: 121). Стјепан Бабић такође у једном пасусу спомиње творбене синониме, називајући их, додуше, *успоредним твореницама* (1986: 44).

1.1.2. Преглед наведених становишта показује да неки аутори творбену синонимију посматрају као један од видова лексичке синонимије, док је други сматрају засебном појавом, творбено-морфолошког реда.

Размотрићемо однос ових двају видова синонимије:

а) синонимија разнокорених творбених типова која почива на синонимији њихових творбених афикса (нпр. *nomina agentis* типа *копач* : *чувар* : *владалац*); таква синонимија није и лексичка, јер лексичка синонимија подразумева да лексеме које стоје у синонимском односу имају исто или блиско лексичко значење;

б) синонимија истокорених творбених типова која почива на синонимији њихових творбених афикса (нпр. *владар* : *владалац* : *владатељ*); таква синонимија јесте и лексичка, јер подразумева различите лексеме које имају исто или блиско лексичко значење;

в) синонимија разнокорених творбених типова која почива и на синонимији творбених морфема и на синонимији њихових основинских речи (нпр. *хитња* : *хитати* // *журба* : *журити*); таква синонимија јесте и лексичка, јер подразумева различите лексеме које имају исто или блиско лексичко значење.

Видимо да ова подела подразумева и разматрање проблема „идентитета“ лексеме као језичке јединице, која се одликује како формалним, тако и семантичким јединством (укључујући и скуп њених различитих обличких и семантичких реализација) тј. одговора на питање да ли су истокорени творбени синоними морфолошке (творбене) варијанте једне исте лексеме или засебне лексеме које стоје у синонимским односима.

О односу синонимије и лексичке варијантности писали су бројни руски лингвисти постављајући различите критеријуме за њихово подвајање.¹³ Тако трагом Виноградова и Смирницког, руски лингвиста Олга Сергејевна Ахманова наводи да истокорене творенице нису засебне речи, већ морфолошке варијанте једне исте лексеме и да синонимија – као однос речи са истим или блиским значењем – подразумева само разнокорена образовања (Ахманова 1957: 213.). Полемишући са Ахмановом, Федот Петрович Филин, утврђује да „при определённых (различных) обстоятельствах словообразовательные аффиксы как бы десемантизируются при одном и том же корне (варение – варка, диалектный – диалектальный, канонизировать – канонизовать и т. п.), но не выпадают из общей системы их употребления, не теряют словообразовательной функции. Следовательно, образования типа лиса – лисица, несмотря на их лексико-семантическое тождество и наличие общей корневой морфемы, принципиально невозможно приравнивать к формам типа ноль – нуль, зал – зала и др., их нельзя считать вариантами одного и того же слова. Это самостоятельные, отдельные слова“ [подвукао М. М.]. (Филин 1963: 130).¹⁴

Ми ћемо у овом раду заступати становиште да се у случају типичних истокорених, творбено синонимичних лексема ради о *две различите истокорене речи* (нпр. **благъѣи** : **благость**) на лексичком плану истозначне или блискозначне, а на творбеном плану различите, јер су изведене различитим по пореклу суфиксима, чије је творбено значење синонимично (припадају истој творбено-семантичкој категорији).

Случајеве као што су лексеме типа **пѣниѣ** / **пѣтиѣ**, у којима су присутни генетски идентични творбени суфикси **(e)n-ije* и **-t-ije*, настали преинтеграцијом¹⁵ различитих партиципских **(e)n-* и **-t-* обличних суфикса, такође ћемо сматрати различитим лексемама, које на лексичком плану одликује истозначност, а на творбеном плану једна посебна врста „унутрашње“ синонимије, остварена у оквиру генетски истог творбеног типа. За њих бисмо, дијахроно гледано, пре могли рећи да су *творбено варијантни* него творбено синонимични. Иако овакви примери не спадају у типичне творбене синониме, ми ћемо их узгред констатовати као особен вид творбене конкурентности. Исто вреди и за примере творбено варијантних лексема типа стсл. **сѣчьць** / **сѣчьца**, које на формалном (творбеном) плану одликују суфикси који дате лексеме сврставају у различите парадигматске типове. Те творбене варијанте се у литератури (нпр. Бошкових и др.) сврставају у групу тзв. *творбених дублета*. На руском нивоу пример такве појаве може се илустровати паром *кровопийца* – *кровопиец*.

1.1.3. Поред овог питања, наше истраживање захтева и одређење како творбене синониме подвојити од паронимских парова лексема, јер и њих одликује истокореност (већина лингвиста сматра да им се творбене основе могу разликовати)¹⁶, различитост творбених афикса, а на семантичком плану блискозначност, која се и сматра њиховом основном разликом у односу на истокорене синониме, који се сматрају једнозначним: „истокорене лексеме које припадају истој врсти речи, имају слично значење, имају исту појмовно-логичку саодносност и које нису узајамно замењиве у истом контексту“ (Драгићевић 2007: 313).

¹³ Уп. нпр. Виноградов 1944: 40–41, Смирницки 1954: 36 (уп. и *Лексикология английского языка*, М., 1956, 42), Гречко 1966, Шански 1968: 31.

¹⁴ Уп. и аргументацију Ј. Апресјана: „...варианты слова разумно усматривать в тех случаях, когда можно сформулировать достаточно простое и общее правило употребления того или иного варианта. В случаях, не описываемых простыми и общими правилами естественно видеть не варианты слова, а разные, но в точности синонимичные друг другу слова“ (Апресјан 1974: 229).

¹⁵ У нашем раду користићемо термин *преинтеграција* управо у том облику, не *перинтеграција*. „Почев од овог рада, ми користимо термин у лику *преинтеграција* (према руском *переинтеграция, переразложение*) пошто је досад коришћени лик „перинтеграција“ настао значењски немотивисаном замјеном руског префикса страним (по „правилу“ да уз страну ријеч иде и страни префикс)“ (Маројевић 2013: 150)

¹⁶ В. Драгићевић 2007: 39.

Разматрајући питања формално-семантичких односа међу истокореним синонимима и паронимима и наводећи различита становишта аутора који су се овим питањем бавили, Рајна Драгићевић каже: „Ако пак прихватимо постојање једнокоренских синонимских блискозначница, готово је немогуће повући границу између њих и паронима. То су лексеме истог корена и сличног значења. Јесу ли им значења довољно удаљена да бисмо их сматрали паронимима или довољно слична да бисмо их сматрали синонимима? [...] Предлажемо следеће решење: ако се две блискозначне једнокоренске лексеме односе на исти појам, онда су то синоними, а ако се не односе на исти појам и зато нису замењиве у истом контексту, онда су то пароними“ (Драгићевић 2007: 310). Сам аутор, међутим, у наставку излагања истиче да се бројни примери не могу лако сврстати, да дата констатација важи само за типичне случајеве.

Говорећи у више својих радова о творбеним парадигматским односима (синонимија, антонимија, паронимија) из перспективе повезаности творбених процеса (дијахронијски аспект) и творбених односа (синхронијски аспект), Генадије Алексејевич Николајев утврђује да праћење историјске промене неких модела истокорене творбене синонимије показује да она, као и лексичка синонимија, у принципу тежи десинонимизацији, те да су скоро сви пароними првобитно били синонимични, а да су се паронимијска значења издвојила у вези са њиховим јављањем у различитим употребним доменима. Наиме, блиско или исто творбено значење изведеница (на пример оних са псл. прид. суфиксима *-ьнѣ и *-ьскѣ) могло је бити подвргнуто одређеној конкретизацији или промени на нивоу лексичког значења датих речи¹⁷, зависно од различитих домена њихове употребе и везе са другим речима. У низу случајева се семантичком диференцијацијом развијало паронимско значење и постепено везивало за дату варијанту суфикса, даље се утврђујући и уопштавајући (Николајев 2006: 40–41).

Наш истраживање потврђује ове Николајевљеве ставове (уп. нпр. *чист-остѣ* ↔ *чист-ота* ↔ *чист-ина* у стсл. хришћански конотирано синонимно ‘непорочност, чистота’ → срп. *чист-ота* ↔ *чист-оћа* ↔ *чист-ина* (пароними, семантичка диференцијација).

Будући да је наше истраживање усмерено на издвајање типова творбене синонимије на два временски удаљена синхрона пресека (старословенском и савременом српском/руском) и издавајање узрока њихове појаве, ми се синхронијским лексичко-творбеним односима синонимије и паронимије нећемо посебно бавити. Можемо само констатовати да се пароними могу пратити још од старословенског нивоа (уп. нпр. *гнѣвьнѣ* ‘гневан, злобан’ ↔ *гнѣвьливѣ* ‘онај који се лако или често гневи, злобив’; *домащнѣ* ‘домаћи’ ↔ *домовитѣ* (*чловѣкѣ*) ‘домаћин, онај који господари, управља домом’ и сл.) и да неки међу њима могу синкретично сједињавати и синонимска и паронимска значења (нпр. стсл. *коѣнѣ* ↔ *коѣнскѣ* (истовремено и описно и односно значење)) и да и наш корпус у неким случајевима показује диференцијацију у значењу примарно синонимичног пара лексема, која је и пут ка развоју паронимијског лексичког односа.

1.1.4. Ми ћемо у овом раду заступати становиште да се **ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА** остварује на нивоу *творбеног значења лексема* (издвојених на нивоу творбених типова као ново значење, настало из споја значења дате творбене основе и значења датог творбеног афикса) и да подразумева *синонимију генетски и материјално различитих творбених афикса способних да граде речи које припадају истој творбено-семантичкој категорији и имају истокорену основинску реч* (уп. нпр. стсл. *клеветарѣ* : *клеветѣникѣ*, *начало* : *начатѣкѣ*, *приходѣ* : *приходѣние*, *гравѣць* : *гравѣтељ*, *цѣсарѣство* : *цѣсарѣствие* и сл.).

---

¹⁷ *Творбено значење* није исто што и *лексичко значење*. Док се лексичко значење остварује на нивоу лексема, творбено значење је формално изражен тип значења: њега издвајамо на нивоу творбених типова као ново значење, настало из споја значења дате творбене основе и значења датог творбеног афикса.

Творбена синонимија је најчешће бинарног карактера тј. чини је пар синонимичних творбених типова (нпр. стсл. *благъѣни* : *благостъ*), али је може чинити и више чланова који ступају у одређени *синонимни ред* (*низ*) истокорених, творбено синонимичних лексема (уп. нпр. стсл. *правъда* : *правостъ* : *правъѣни* : *правлеѣние*).

Посматрана као вид лексичке синонимије, творбена синонимија се одликује истим особеностима које карактеришу и разнокорене лексичке синониме – семантичка блискост/идентичност, узајамна заменљивост у сличним текстуалним контекстима, припадност истој лексичко-граматичкој врсти речи, тенденција да се творбено синонимични парови семантички или стилистички диференцирају или да се у конкурентним односима неки од чланова синонимског пара или реда постепено архаизују. С друге стране, разлика међу у ужем смислу лексичким и творбеним синонимима почива на следећим особеностима: а) код лексичких синонима творбена основа у свом саставу садржи генетски различите коренске морфеме (уп. нпр. рус. *дорога* : *путь*), док творбене синониме карактерише генетски идентична коренска морфема (уп. нпр. рус. *ход* : *ходъба* : *хождение*); б) лексичка синонимија подразумева синонимију лексема, док творбена синонимија подразумева синонимију истокорених творбених типова¹⁸ која почива на синонимији, семантичкој еквивалентности њихових генетски различитих творбених афикса.

Основни критеријуми за издвајање овако схваћене творбене синонимије јесу:

- 1) генетски идентична, истокорена основинска реч;
- 2) генетски различити творбени афикси;
- 3) исто или блиско творбено значење и функција.

Први од наведених критеријума подразумева да у односу творбене синонимије могу стајати два творбена типа који имају:

а) **заједничке коренске морфеме** (како у генетском смислу, тако и на синхронном плану): уп. нпр. *градъникъ* / *гражданинъ* и *оходъникъ* / *ошьльць*;

б) **исте или различите основинске речи**:

ба) основинска реч (тј. она из које се издваја творбена основа) у синонимним паровима (редовима) може бити лексичко-граматички иста (нпр. *избавитељъ* : *избавъникъ* ← **izbaviti*), са различитим варијантама творбене основе у неким случајевима (нпр. *подадитељъ* ← **podati*, са презентском тв. основом // *податељъ* ← **podati*, са инфинитивном тв. основом);

бб) основинска реч може бити и лексичко-граматички различита (нпр. *благодатељникъ* ← **blagodatъnъ* // *благодатељъ* ← **blagodati*).

Други од наведених критеријума захтева прецизирање шта подразумевамо под генетски различитим синонимичним суфиксима.

Синонимични творбени суфикси су они који у оквиру датих творбених типова имају исто или блиско творбено значење и функцију, али су са аспекта свог порекла, као и гласовне структуре, потпуно самосталне творбене морфеме.¹⁹ Они се разликују од *варијантних суфикса*: „Варијантни суфикси се могу дефинисати као они које на структурном плану одликује макар једна (генетски) идентична сугласничка (или сонантна) фонема. Ово опште одређење подразумева да се под варијанте једног прасловенског суфикса (критеријум одређивања тог исходног суфикса мора, према томе, бити етимолошки) могу у ширем смислу речи подвести и сви његови прасловенски и историјски деривати, чији је настанак био

¹⁸ У дериватологији се под појмом творбеног типа подразумева: 1) јединство категоријалне припадности основинске речи; 2) јединство творбеног значења; 3) јединство творбеног афикса (упор. Ториф 2008: 33).

¹⁹ Уп. нпр. агентивне срп. суфиксе *-ач*, *-ар*, *-тељ*, *-ац* (*кројач*, *чувар*, *бранитељ*, *косац*) којима се творе *nomina agentis*.

условљен фонетским, морфофонетским и морфолошким законитостима прасловенског односно неког засебног словенског језика али и различитим аналошки мотивисаним и другим променама. Уколико пак такви суфикси на неком синхронном језичком пресеку имају и исто или блиско творбено значење и функцију и стоје у односу тзв. допунске прерасподеле (аломорфи) или слободног варирања, онда се они могу квалификовати као варијантни суфикси у ужем смислу речи.“ (Вучковић 2022: 281). Варијантне суфиксе (уп. нпр. псл. суфиксе **-n-ije/*-en-ije*, рус. *-чик / -щик* итд.) можемо, дакле, карактерисати као аломорфе једне те исте творбене морфеме, које најчешће одликује тзв. допунска прерасподела тј. немогућност спајања са једним истим видом творбене основе (уп. нпр. рус. суф. *-ние* којим се граде именице од глаголских *-а* или *-е* основа и суф. *-ение* који се додаје на глаголске *-и* основе или основе на сугласник).

Трећи критеријум захтева појашњење шта подразумевамо под истим или блиским значењем и функцијом синонимичних творбених типова.

Под значењем суфикса у славистици се обично подразумева она компонента значења изведене речи изражена помоћу суфикса (уп. Кубрјакова 1981: 135), док се функција суфикса у основи своди на подвајање двају њених најопштијих аспеката – структурног и семантичког (уп. Кубрјакова 1974: 158), од којих први подразумева функцију указивања на лексичко-граматичку припадност дате творенице, а други изражавање неких реално-семантичких или експресивних творбених значења.

Творбено значење је оно значење речи које настаје као резултат спајања творбене основе и творбеног афикса (афиксални начин творбе) или као резултат спајања двеју творбених основа (композиција). Оно се дефинише или по значењу афиксалног дела деривата, када се као његов непосредни носилац јавља творбени афикс, или шире – као резултат узајамног дејства датог афикса (са његовим категоријално-граматичким и лексичким карактеристикама) на дату творбену основу (основе) и њихово категоријално-граматичко и лексичко значење (ЛЕС s.v. *словообразование*) Творбено значење се везује за дати творбени тип, за разлику од лексичког значења које се остварује на нивоу лексема.

Најопштија класификација типова творбених значења подразумева²⁰: 1) *транспозициона творбена значења* – транспозициони суфикси мењају категоријалну припадност мотивне речи (нпр. *добръ* → *доброта*, *старъ* → *старьць* итд.); 2) *модификациона творбена значења* – модификациони суфикс у значење деривата уносе било квантитативно-вредносну, било моциону карактеристику (деминутиви, аугментативи, моциони деривати; нпр. *брашьно* → *брашьньце*, *рабъ* → *рабъѣни* итд.); 3) *мутациона творбена значења* – мутациони творбени суфикси уносе измене у лексичко значење мотивне речи при чему не морају мењати и њену лексичко-граматичку категоријалну припадност (нпр. *творити* → *творитељъ*, *корабъ* → *корабъникъ* итд.) (ЛЕС, s. v. *словообразование*).

Творбени афикси су синонимични ако речи чијим се основама додају спадају у исту творбено-семантичку категорију (нпр. *nomina agentis*, *nomina abstracta*, *nomina instrumenti* итд.). Такви су, на пример, стсл. суфикси *-tel'ь*, *-ьсь*, *-ьникъ* који учествују у структури творбених типова именица из категорије *nomina agentis*, или суфикси *-ostъ*, *-ota*, *-yn'i* у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina abstracta* итд. Синонимични афикси могу се међу собом разликовати по склоности везивања за одређени тип творбених основа.

Значење творбено синонимних лексема може бити исто или блиско (те тако разликујемо потпуне и делимичне творбене синониме), будући да оне имају заједничку коренску основу. Могуће разлике, односно нијансе у значењу потичу од не сасвим подударних творбених значења њихових афиксалних елемената или пак од оних разлика које у лексичко значење творенице уносе њихове различите творбене основе. Разлике у значењу

---

²⁰ Дату класификацију први пут је у научно разматрање увео чешки слависта М. Докулил (1962).

истокорених творбених синонима могу бити и резултат семантичке деривације једног од чланова датог творбеног пара.

С тим у вези морамо се одредити и по питању појма „нијанса значења“. Иако се чини као разумљиво само по себи, о овом питању у руској литератури постоје различита гледишта. Размотривши различита мишљења, М. Журек дефинише нијансу значења као „выражение дополнительного свойства, добавочного смыслового содержания, которое зависит от более общего значения и мыслимо в пределах одного понятия, выражаемого синонимичными словами“ (1997). Ми ћемо се овде придржавати овог одређења датог појма.

1.2. ТИПОЛОГИЈА ТВОРБЕНЕ СИНОНИМИЈЕ

1.2.1. Проблем творбене синонимије био је у славистици разматран првенствено са синхронизских полазишта. Међутим, у руској лингвистичкој традицији он се јавља и као једно од важних питања теорије и методике руске историјске творбе, па смо у ослонцу на ставове изнете у овој литератури и ми у датом раду настојали да поставимо типологију творбене синонимије на три разматрана синхрона пресека (старословенском, руском и српском) и да их међусобно, упоредно-типолошки испоредимо.

Творбена синонимија – као феномен језичког система који се налази у непрестаном развоју и промени – заокупљала је, наине, пажњу бројних руских лингвиста, почев од Виноградова (1975: 198)²¹, затим В. М. Маркова, те посебно Г. А. Николајева, који су је анализирали на материјалу руских писаних споменика из различитих историјских периода (Марков 1956; Николајев 1971) и осветлили и неке њене теоријске аспекте, проучавајући је као историјски језички феномен, у контексту динамике деривационих процеса и деривационих односа у историјском развоју творбеног система руског језика (Марков и Николајев 1976). Тада су била покренута важна питања везана за путеве настанка и развоја посебних синонимичних творбених типова, њихових узајамних веза и односа, функционисања у одређеним историјским периодима и у одређеним функционално-стилским жанровима, као и фаза у развоју ове творбено-семантичке појаве (формирање / постојање / распад синонимије). Међутим, до данас нису дати описи развоја ове појаве у руском језику у целини, као и његовим посебним историјским периодима.

Истим теоријским питањима Г. Николајев се и касније враћао, разматрајући дијалектику еволутивних и стабилизацијских тенденција у историјском развоју руске творбе. Он је посебну пажњу поклатио односима синонимије, антонимије и хомонимије неких руских творбених типова, настојећи да објасни утицаје који су на њихов развој имали древни процеси диференцијације глаголско-именских и супстантивно-адјективних речи, односи између морфемске и семантичке деривације, као и традиција употребе појединих творбених облика у одређеним стилистичким сферама руског књижевног језика (Николајев 2010).²²

У овој монографији Г. Николајев је творбenu синонимију разматрао као синонимију творбених типова који се карактеришу истим творбеним односима, истим творбеним значењем и различитим творбеним средствима и издвојио неке од основних начина, односно путева којима је текло формирање основних типова руских творбено синонимичних парова лексема (2010: 84–97). Поред тога, он је проблем настанка творбене синонимије анализирао и у историјско-стилистичком аспекту (2010: 123–129).

²¹ Рад у којем се помиње творбена синонимија, односно суфиксална синонимија написан је још 1952. године.

²² Упор. и Николајев 1979: 257–264.

1.2.2. Николајевљева типологизација овако поиманог феномена руске историјске творбене синонимије, на коју смо се и ми у овом раду ослањали, подразумева подвајање неколико основних типова и подтипова, издвојених на основу начина њиховог постанка тј. њихових различитих структурних карактеристика:

1) Први Николајевљев тип представља синонимија творбених типова са истокореном творбеном основом која има исту лексичко-граматичку категоријалну припадност и са суфиксима који су примарно везани за исту творбено-семантичку категорију (уп. нпр. апстр. именице: *тягость* ↔ *тягота*, *теснота* ↔ *теснина*, *весельство* ↔ *веселие*).

2) Други тип настаје зближавањем раније несинонимичних творбених типова. Узроци за то били су по Николајеву различити и он их доводи у везу са древним тенденцијама развитка глаголско-именских и адјективно-супстантивних творбених односа (уп. примере из Николајевог корпуса – *победитель* : *победѣникъ*, *творитель* : *творѣць*, *спаситель* : *спасѣ*, *здатель* : *здарѣ*, *мытарь* : *мытѣникъ*, *моление* : *мольба* и др.).

3) Трећи тип представља синонимија између форми раздвојених једним творбеним кораком (уп. *ходатайство* : *ходатайствовать* : *ходатайствование*; *торжество* : *торжествовать* : *торжествование*; *бедствие* : *бедствовать* : *бедствование*; *мужество* : *мужественный* : *мужственность* и сл.).

4) Следећи тип је онај који подразумева да се различити творбени типови развијају на бази модела једног, историјски јединственог творбеног типа (*пе-ние* : *пе-тие*, *прогна-нье* : *прогна-тье*, *убие-ние* : *уби-тие*; *грабеж-ѣникъ* : *грабеж-чикъ*, *дан-ѣникъ* : *дан-ѣцикъ*). Овакве односе Николајев карактерише као синонимију остварену „унутар истог творбеног типа“.

То значи да је Николајев у своју типологизацију укључио не само творбено синонимне (у смислу горе дате дефиниције) него и творбено варијантне лексеме (тј. оне код којих је различит фонетски лик генетски истог суфикса последица различитих преинтеграционих процеса).

5) Пети тип је онај који Николајев, сматрамо непрецизно, назива „синонимија мотивне и изведене речи“ (нпр. *уность* : *уностьство*, *старость* : *старотьство*, као и *судѣ* : *судѣба*, *тяжѣ* : *тяжѣба*, *выемѣ* : *выемка* итд.).

6) У шести тип Николајев убраја синонимију која почива на категорији рода (нпр. *сечѣць* / *сечѣца*, *засекѣ* / *засека*, *огородѣ* / *огорода* и сл.).

7) Седми тип подразумева синонимију суплетивних творбених основа (нпр. *вѣходѣ* / *вѣшьствие* / *вѣзитие*, *заходѣ* / *зашьствие*, *нашьствие* / *наитие*).

Иако ће наша типологизација творбене синонимије на разматраним синхроним пресецима за окосницу имати ову Николајевљеву, она се са њом неће у потпуности подударати. Најпре због различитости језика које анализирамо и различитости творбених типова у односу на издвојене Николајевљеве, али и зато што ћемо и код неких изоморфних, еквивалентних типова прибегавати другачијем тумачењу.

2. СТАРОСЛОВЕНСКА ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА

Старословенску творбену синонимију разматраћемо у оквиру три засебна потпоглавља, издвојена према *три основна општа типа* у којима се она у старословенским писаним споменицима остварује, да би смо у завршном (четвртом потпоглављу) настојали да издвојимо и њихове могуће подтипове.

I *Синомија истокорених деривата са генетски различитим творбеним суфиксима;*

II *Синонимија истокорених деривата код којих је други члан творбено синонимичног пара лексема секундарно афиксиран;*

III *Синонимија двеју истокорених лексема: прве, која је синхроно гледано проста или упрошћена (неафиксирана) и друге, чија је структура творбено-морфемски дељива.*

Иако овај трећи тип истокорених старословенских лексема не спада синхроно гледано у групу творбених синонима, јер не задовољава критеријум синонимије њихових творбених афикса (уп. нпр. *срамъ / срамота, бръна / бръниѣ* и сл.) – ми смо га укључили у анализу, будући да ови истокорени парови такође стоје у некој врсти конкурентног творбеног односа (истокорена неафиксирана / истокорена афиксирана лексема).

Будући да је један од задатака овог рада и творбено-семантички опис творбено синонимичних лексема, грађу ћемо представити тако што се у сваком од ових основних типова она расподељује на следећи начин:

а) по основним лексичко-семантичким групама речи и унутар њих – по основним творбено-семантичким категоријама: а) називи лица мушког рода (*nomina agentis* и *nomina professionis*; *nomina attributiva personalia*; *nomina nationalia et regionalia*); б) апстрактни називи (*adjektivabstracta*, *nomina actionis* (→ *nomina acti*)); в) друге лексичко-семантичке, односно творбено-семантичке категорије (*nomina instrumenti*, *nomina loci*, *nomina mota*).

б) унутар самих творбено-семантичких категорија расподела грађе даје се према издвојеним творбено синонимичним суфиксима или, у случају треће групе, према суфиксу којим се врши усложњавање творбено-морфемске структуре неке старословенске прости речи.

2.1. СИНОНИМИЈА ИСТОКОРЕНИХ ЛЕКСЕМА С ГЕНЕТСКИ РАЗЛИЧИТИМ ТВОРБЕНИМ АФИКСИМА

Овај основни и најчесталији вид старословенске творбене синонимије почива на синонимији материјално и по пореклу различитих творбених афикса који у оквиру датих творбених типова имају исто или блиско творбено значење и функцију (уп. *защититель / защитникъ, корабъчии / корабльникъ* и сл.). У творбено синонимичном односу могу стајати и продуктивни старословенски творбени афикси (уп. нпр. *-(i)tel'ъ, -ъnikъ, -ota, -ostъ* и сл.) и малопродуктивни (нпр. *-atajъ, -tva* и др.) и унікални (*-oša, -uhъ, -itvъ, -(t)yr, -itvъ*). У овај вид творбене синонимије сврставамо све творенице чија је творбено-морфемска структура прозирна тј. оне у чијој се структури афиксални елемент творбе може јасно издвојити са синхроне тачке гледишта.

Питање које овде начелно треба поставити, тиче се статуса појма *нулти суфикс*.

Питање нултог творбеног афикса у литератури је још увек отворено, а одговори на њега и даље нису једнозначни. Интерпретација твореница са нултим творбеним афиксом неусаглашена је првенствено стога што се у анализу кретало са различитих – синхроно или дијахроно оријентисаних полазишта.²³

Дијахрону оријентацију у разматрању овог типа твореница срећемо у неким граматичким прегледима старословенске творбе речи. Тако Георгије Аалександрович Хабургајев, у својој граматици старословенског језика, у одељку под називом „Бессуффиксальные тематические образования“, пише да су тематски вокали **a, *o, *i, *u* (који су у ранопрасловенском периоду служили као морфеме које су формирале именичку основу и спајале је са падежним наставцима) првобитно имали и творбену функцију и служили као средство именичке творбе. Рано изгубивши творбено значење, тематски наставци су већ у прасловенском језику добили значење показатеља припадности именице одређеној парадигматској класи и њихово првобитно творбено значење се већ на познопрасловенском нивоу није могло издвојити. Упркос томе, у језику старословенских споменика налазимо неколико група именичких твореница образованих путем сједињења корена са различитим тематским наставцима. Помоћу тематских вокала, сматра Хабургајев, настале су творенице типа *похвала : похвалити, слава : слуги* (помоћу тематског **ā*); *токъ : теци, съборъ : събрати* (помоћу тематског **ō*); *скръвь : скръвѣти, тварь : творити* (помоћу тематског **ī*) и др. (Хабургајев 1974: 193–195). Аутори *Старобугарске граматике*²⁴ такође издвајају тип *безсуфиксних именичких твореница*, добијених спајањем корена и одређених тематских наставака (СБГ 1991: 176).

С друге стране, посматрано с аспекта синхроне творбене анализе, могло би се рећи да у твореницама типа *похвала : похвалити, токъ : теци, тварь : творити* и сл. функцију творбеног афикса преузима парадигматска тј. релациона, флексијска морфема. Она се у њима јавља као синкретична форма, која поред наставачке (флексија) има и творбену функцију. Вјеслав Бориш у овом смислу оперише термином *парадигматска деривација* (Бориш 1985: 133).

Владимир Владимирович Лопатин – који о нултој афиксацији (у руском творбеном систему) пише веома подробно, наводећи и мишљења других лингвиста – утврђује да је основни принцип издвајања нултог афиксалног елемента исти као и приликом издвајања нулте флексије у флексијској парадигми. Ако се неко значење (граматичко или творбено) обично и у већини случајева изражава одређеном морфемом (флексијом, суфиксом) – то се

²³ О нултој афиксацији (у руском творбеном систему) веома подробно, наводећи мишљења и других лингвиста, пише В. Лопатин (1966: 76–87).

²⁴ У складу са традицијом бугарске палеославистике, аутори старословенској граматици дају назив *Старобугарска граматика*.

при одсуству такве морфеме, или било којих других формалних средстава за изражавање датих значења, може говорити о *нултој морфемџ* тј. само одсуство морфеме може сигнализирати иста та значења (Лопатин 1966: 78).²⁵

Полазећи од премисе да синхрони и дијахрони аспект у разматрању творбених појава не треба мешати, у твореницама датог типа ми ћемо уважавати принцип бинарности (творбена основа + суфикс) и издвајати нулти суфикс.

У оним пак случајевима када мотивациона веза није прозирна тј. када се са стсл. синхроних стајалишта у структури дате лексеме не може издвојити њена творбена основа, такву лексему сврставамо у раздео простих (коренских) речи.

2.1.1. Називи лица мушког пола

2.1.1.1. NOMINA AGENTIS

У домену творбено-семантичке категорије *nomina agentis* (у ужем смислу речи²⁶), у класи суфиксираних изведеница, бележимо конкуренцију суфикса *-(i)tel'ь*, *-(ьn)ikъ*, *-ьсь*, *-ьса*, *-ica*, *-atajъ*, *-ø* у следећој расподели творбено синонимичних парова:

а) *-(i)tel'ь* // *-ьnikъ*

ИЗБАВИТЕЉЪ (12) [← **избавити**] : грч. λυτρωτής, ρύστης, λυτήριον – „избавитељ, спаситељ, ослободилац“: г(оспод)и помощьниче мои **избавителъ** мои СС 248. // **ИЗБАВНИКЪ** (1 Син. пс.) [← **избавити**] : грч. ρύόμενος – „избавитељ“: **нѣсть** **избавника** **емоу** СС 249.

Творбена структура имен. **избавникъ** представља пример продора продуктивног суфикса *-ьnikъ* у њему несвојствен творбени тип тј. у творбу именица од гл. основа. Како наводи Јефимова, могуће је да се у овом случају види „жеља писара да разликује у словенском преводу различите морфолошке структуре речи грчког оригинала“ (2006: 54) (уп. имен. ρύστης – **избавитељъ** // супст. пратицип ó ρύόμενος – **избавникъ**). Такав случај би могли илустровати и чланови неких доле наведених синонимних парова код којих се дати суфикс такође додаје на глаголске основе.

ЗАЩИТИТЕЉЪ (8) [← **защитити**] : грч. υπερασπιστής – „заштитник“: г(оспод)ъ **заштитителъ** **животоу** **моемоу** СС 233–234. // **ЗАЩИТНИКЪ** (8) [← **защитити**] : υπερασπιστής – „заштитник“: **защитьниче** **мои** г(оспод)и СС 234.

ОБЛИЧИТЕЉЪ (3) [← **обличити**] : κατήγορος, ἔλεγχος – „тужилац, онај који разобличава неку кривицу“: **ω** **развоиниче** **петроу** **помоштъниче** • **юдѣомъ** **обличителю** СС 393–394. // **ОБЛИЧНИКЪ** (1 Син. пс.) [← **обличити**]: ἔλεγχος – „тужилац, обличитељ“: **бъхъ** **тепенъ** **вьсь** **день** • **и** **обличьникъ** **мои** **на** **оутрьѣ** СС: 394.

Пишући о развѣтку правног поимања кривице који укључује и представљање доказа за кривицу, С. Вучковић наводи да се у српским правним споменицима средњег века јавља и лексема **лице** у значењу „corpus delicti“ тј. ‘очигледни доказ’ (уп. ...**а** **наводъчии** **ништа**, **развѣ** **егово** **лице** – „а наводчији (тј. потказивачу) да се не да ништа, осим украдена ствар“, ЗС: 617), односно **обличение** (и **ако** **кто** **поиште** **судомъ** **гоусара** **и** **тата** **а** **не** **буде** **обличениа**, **да** **имъ** **естъ** **оправданіе**..., ДЗ: 142; уп. и израз **татъ** ...**обличии** ‘крадљивац ухваћен на делу’, ДЗ: 142) (Вучковић 2017: 173). Наведене старосрпске паралеле осветљавају смисао и наведених старословенских лексема: *обличительима* су

²⁵ Насупрот њему, М. Докулил сматра да се појам нултог афикса не може применити у области творбе речи (Докулил 1962: 153–155).

²⁶ У именице из творбено-семантичке категорије *nomina agentis* у ужем смислу речи спадају називи активних вршилаца дате радње, а у ширем – називи лица по некој делатности, занимању или занату који врше тј. *nomina professionis*. Напомињемо да ово подвајање у неким случајевима није стриктно и не може се без остатка поставити.

називани они људи који имају улогу у разоткривању неке кривице, те су у том смислу и сведоци неког кривичног поступања и нису у првом реду ‘тужиоци’ у данашњем смислу те речи.

ПОБѢДИТЕЉЪ (6) [← побѣдити] : νικηφόρος, νικητής – „победник“: **ПОБѢДИТЕЛЬ** **ЕСТЬ** **НА** **В’СѢКЖ** **НЕПРИѢЗНЪ** **НОЩЬНЖЖ** · **ПОБѢДИТЕЛЬ** **ЕСТЬ** **НА** **В’СѢКЖ** **БОЛѢЗНЪ** **НОЩЬНЖЖ** · **ПОБѢДИТЕЛЬ** **ЕСТЬ** **НА** **В’СА** **ТВОЯ** СС 454. // **ПОБѢДЬНИКЪ** (3) [← побѣдити, побѣда] : 1. νικητής; 2. τρόπαιον – 1. „победник“; 2. „знак, симбол победе“: 1. **ЦѢСАРЬ** **ДЕУДОСИИ** · **ПОБѢДЬНИКЪ**; 2. ...**РАЗВѢ** **НА** **ПОБѢДЬНИЦѢ** **КОНЫЧАВАТИ** **СА** · **ПОБѢДНИКЪ** **БО** **КРЪСТЪ** · **ЈЕДНОЖ** **ОУБО** **ПОДРЖЖЕНЪ** · **ПРИСНО** **ЖЕ** **ВѢСЫ** **ПРОГОНА** СС: 455.

Именица **побѣдникъ** развија, како видимо, и предметно значење ‘знак, симбол победе’, могуће зато што је агентивно значење код ње мање изражено него код њеног конкурентног творбеног синонима.

ПОДРАЖАТЕЉЪ (3) [← подражати] : μιμητής, ζηλωτής – „подражатељ, имитатор“: **НЕ** **БЖДИ** **МИ** **ПОДРАЖАТЕЛЬ** СС 463. // **ПОДРАЖЬНИКЪ** (1 *Супр.* зб.); [← подражати] : μιμητής – „подражатељ, имитатор“: **ПОДРАЖНИКЪ** **БЫСТЪ** **ПАУЛОВИ** СС 463.

ПРОПОВѢДАТЕЉЪ (2) [← проповѣдати] : κήρυξ – „онај који проповеда, проповедник“: **СВѢДѢТЕЛѢ** **ВЪСТАНЫУ** **ПРИВОДИШИ** · **ПРОПОВѢДАТЕЛѢ** **МОИМЪ** **ЧЮДЕСЕМЪ** · **ТВОЯ** **СЛОУГЪ** **ГОТОВАЕШИ** СС 523–524. // **ПРОПОВѢДЬНИКЪ** (5) [← проповѣдь / проповѣдати] : κήρυξ – „проповедник“: **О...** **ПРОПОВѢ(ДЬ)НИЦѢХЪ** · **ЕВ(АН)Н(ЕЛИ)СТѢХЪ** · **М(Ж)Ч(Е)НИЦѢХЪ** СС 524.

б) -ьсь // -ьникъ

ОТЪШЬЛЫЦЪ (2) [← *otiti, ртс. отъшьль] : ἀναχωρητής – „отшелник, пустињак“: **БЫСТЪ** **НѢКЪИ** **ШГЪЛЫЦЪ** · **ВЪ** **ВЕСНѢФЪМЪ** **ГРАДѢ** СС 439. // **ОТЪХОДЬНИКЪ** (1 *Супр.* зб.) [← о(т)ходити] : ἀναχωρητής – „отшелник, пустињак“: **МЕЛАГРИИ** · **ОТЪ** **ННХЪЖЕ** **КРЪМАТЪ** **СА** **ИЖЕ** **ВЪ** **ПОУСТЪИИ** **ОТЪХОДЬНИЦИ** СС 438.

Основа прошлог партиципа *šьd- представља редукован превојни степен пуног степена коренске основе *hod-. Лексема **отъшьльцы** јавља се и у облику са варијантним префиксом *о-* (**ошьльцы**).

в) -ьсь // -(i)tel’ь

ДАВЫЦЪ (3) [← дати] : δωτήρ – „дародавац“: **ТЪ** **БО** **ЕСИ** **ДАВЕЦЪ** · **ОУБОГЪМЪ** СС 183. // **ДАТЕЉЪ** (6) [← дати] : πάροχος, χορηγός – „дародавац“: **ДАТЕЛІА** **БЛАГЪИХЪ** **СЛАВШТЕ** СС 184.

Од префиксираног глагола **подати** у стел. постоје и истозначне лексеме чија је творбена основа морфолошки варијантна (инфинитивна : презентска основа): **ПОДАТЕЉЪ** (2) [← подати] : χορηγός – „онај који даје, даровалац“: **ДА...** **БЖДЕТЪ...** **ДЛЪГОСЛОУЖЬЮ** **ПОДАТЕЉЪ** СС 460. // **ПОДАДИТЕЉЪ** (1 *Супр.* зб.) [← подати, подадѣтъ] : χορηγός – „даровалац“: **СЪТРЪПѢ** **ПОСТРАДАТИ** **ПЛЪТЫЖ** · **ПОДАДИТЕЉЪ** **НАШЕГО** **ЖИВОТА** СС 460.

г) -ьса // -іса

ПИВЬЦЯ (1 *Зогр. јев.*) [← пити] : οἰνολότης – „онај који воли да пије“: **СЕ** **Ч(ЛОВѢ)КЪ** **ФДЬЦА** **І** **ПИВЬЦА** СС 446. // **ПИИНИЦЯ** (5) [← пианъ] : μεθύων – „пијаница, пијанац“: **НАЧЪНЕТЪ...** **ФСТИ** **ЖЕ** **И** **ПИТИ** **СЪ** **ПИѢНИЦАМИ** СС 448.

У функцији грађења *nomina agentis* суфикс *-ьса* налазимо и у примеру **гдыца** ‘онај који много једе’ (с пејоративном нијансом значења), затим изведеницу **оубиница** (: *ubi-j-ьса, са секундарним *j* хијатског порекла)²⁷, композиту **винопивьца/винопицца**, као и истокорене парадигматске варијанте **сѣчьца** *Супр* 14, 17–18 и **сѣчьць** *Супр* 6, 9 о којима ћемо говорити у разделу *nomina proffessonis* (уп. и струс.

²⁷ У *Супр* се јавља и варијанта **оубонца** (СС, 723), настала под утицајем девербативне изведенице **оубои** (СС 723).

бивьца/биница и бивьць, Срезњевски I/1 : 86). Што се тиче морфофонемске структуре саме именице пивьца, она је, као и неке друге настале од атематских инфинитивних основа на самогласник, добијала протетичко -v- (упор. давьць ← дати, пѣвьць ← пѣти). Суфикс -ica у изведеници пианица додат је на основу трпног партиципа прошлог глагола пити, што утиче на извесну семантичку диференцијацију међу паровима ових лексема.

д) -atajъ // -(ъn)ikъ

ПОЗОРАТАИ (1 *Супр. зб.*) [← позьрѣти] : θέατρον – „гледалац“: да что рекъ на позоратаа слово · прип’немъ СС 466. // **ПОЗОРЪНИКЪ** (1 *Клоч. зб.*) [← позьрѣти] : θεατής – „посматрач, гледалац“: позоръникы въскръсеню его · готовлещи СС 467.

ђ) -∅ // -(i)tel’ъ

СЪПАСЪ (72) [← съпасти] : σωτήρ, ἐπίσκοπος, κύριος, Ἰησοῦς – „Спаситель“: съпасъ мира въсего СС 664. // **СЪПАСИТЕЉЪ** (13) [← съпасти] : σωτήρ – „Спаситель“: тъ в(о)гъ мой с(ъ)п(асите)лъ мой СС 664.

Поједини од горе наведенх суфикса јављају се као конкуретни и у неким другим синонимичним паровима лексема насталих неким другим начинама творбе:

а) У групи префиксално-суфиксалних твореница²⁸ срећемо конкуренцију суфикса -∅ // -ъnikъ: **СЖПЪРЪ** (9) [← пьрѣти] : ἀντί-δικος – „противник, супарник“: мьсти мене отъ сжпърѣ моего СС 684. // **СЖПЪРЪНИКЪ** (2) [← пьрѣти] : ἀντί-δικος, δυσμενής – „противник, супарник“: диваволю сжпърниче СС 684;

б) Конкуренцију суфикса констатујемо у следећим паровима речи: **БЛАГОДАТЕЉЪ** (1 *Мар. јев.*) [← благо, дати] : εὐεργέτης – „доброчинитель, благодатель“: обладажште ими благодателе нарицажтъ са СС 86. // **БЛАГОДАТЪНИКЪ** (1 *Супр. зб.*) [← благодатънъ] : εὐεργέτης – „онај који је благодатан; који чини добро, милостив“: истинноуоумоу с(ъ)ноу · отъ отъца благодатъникоу СС 87.

Прва лексема је поморфемно калирана по грчком творбеном обрасцу, док је друга изведеница суфиксом -ikъ од посведоченог мотивног придева (благодать → благодатънъ → благодатъникъ).

САМОДРЪЖИТЕЉЪ (1 *Супр. зб.*) [← самъ, дръжати] : (αὐτοκράτωρ) – „аутократа, самодржац“: оувѣси тако сжтъ истиньнии бози · им’же самодръжителе намъ жрѣти велатъ СС 591. // **САМОДРЪЖЪЦЪ** (5) [← самъ, дръжати] : αὐτοκράτωρ, τροπαιούχος – „аутократа, самодржац“: въз’пиша глаголижште · самодръжъче цѣсарю доурилигане · неправеднѣ сждиши СС 591.

Наведени примери показују како се иста грчка лексема преводи композитама које у свом саставу имају различите суфиксе, те се овде не може говорити о поморфемном калкирању у ужем смислу речи, већ о стваралачком транспоновању грчког узорног обрасца.

*Суфикси и њихова творбена значења*²⁹

²⁸ Префикс *sq-* као аломорф префикса *sz-* развијен је у позицији испред сугласника (уп. *сжсѣдъ* ← *szn-sēdъ) (Хабургајев 1974: 352). У твореницама типа *сжсѣдъ*, *сжпржгъ* и сл. он такође носи значење „заједно, скупа, уједно“. У наведеним примерима њиме се преводје грчке лексеме са префиксом *ἀντί-* „имеющим не значение ‘противоположности’ (более распространенное для этого префикса), но значение ‘ответности, взаимности’.“ (Јефимова 2006: 185–186).

²⁹ После сваке од издвојених творбено-семантичких категорија дајемо одељак са овим поднасловом, у којем разматрамо природу, продуктивност и друге опште податке о суфиксима који се у њима јављају као узајамно конкуретни. Уколико су у некој од категорија присутни суфикси о којима смо у претходном одељку већ говорили, њих нећемо поново разматрати.

Прасловенски суфикс *-(ьн)икъ* је по својој структури, односно пореклу сложен: настао је преинтеграцијом (морфемском прерасподелом) придевског суфикса *-ьнъ*, (уп. **ПРАВЪД-ЪН-Ъ** : **ПРАВЪД-ЪН-ИКЪ**) који је постао интегрални део старог псл. суфикса *-икъ* при промени деривационог односа. Издвојивши се, наиме, из круга адјективних основа у којима је настао, суфикс *-ьникъ* је постао самосталан творбени елемент онда када се почео додавати и на друге (не само придевске) основе, међу њима и оне страног порекла (уп. нпр. **НАСТАВЪНИКЪ** : **НАСТАВИТИ**, **ПѢНАЖЪНИКЪ** : **ПѢНАЖЪ**, **КЛИРОСЪНИКЪ** : **КЛИРЪ**). Преинтегрисани суфикс *-ьникъ* био је у старословенском језику најпродуктивнији суфикс у грађењу именица са општим значењем лица мушког пола које су могле припадати различитим семантичким подгрупама. Према Раља Михајловна Цејтлин, у тој лексичкој групи побројано је 154 именица у старословенским споменицима (1977: 90). Најпродуктивније су оне у чијој се структури издваја примарни суфикс *-икъ*. Оне припадају творбено-семантичкој категорији *potina attributiva* тј. именују лица као носиоце одређене особине. По Бошковићу, ове изведенице представљају заправо „атрибуте у именичкој форми“ (Бошковић 2007: 225) у којима дати суфикс има транспозиционо значење и функцију тј. мења категоријалну припадност мотивне речи и носи опште значење супстанцијалности (**ГРѢШЪН-ИКЪ**, **ПРАВЪДЪН-ИКЪ**, **БЛАГОДАТЪН-ИКЪ**). Преинтегрисани суфикс *-ьникъ* се среће и у творбеносемантичкој категорији *potina proffessionis* (**КОРАБ-ЪНИКЪ**, **ПѢНАЖ-ЪНИКЪ**, **КЪНИЖ-ЪНИКЪ**), те у грађењу именица са предметним значењем (уп. **СКЖДЪЛ-ЪНИКЪ** ‘глинени суд, лонац’, **СЪРЕБР-ЪНИКЪ** ‘сребрник (монета)’, **СВѢТИ-ЛЪНИКЪ** ‘свећа, лампа’, итд.). Његов агентивни потенцијал није изразит, али се експанзија на њему првобитно несвојствене глаголске основе (Јефимова 2006: 56) може тумачити изразитом продуктивношћу овог суфикса у кругу назива лица мушког пола, тј. способношћу везивања за различите типове творбених основа. О екстензивној природи датог суфикса сведоче и случајеви његовог наслојавања на друге агентивне суфиксе (уп. **ОБРѢТЕЛЬНИКЪ**, **ИСХОДАТАИНИКЪ**), о чему ће бити речи у другом потпоглављу. Самом његовом природом тј. транспозиционим творбеним значењем и изразитом продуктивношћу можемо тумачити и његову фреквентност у творбеној структури једног члана пара истокорених творбено синонимних лексема.

На основу старословенског материјала не може се увек са сигурношћу тврдити да ли је одређена твореница настала помоћу суфикса *-икъ* (од придевских основа *-ьн-*) или помоћу његове сложене варијанте *-ьникъ*, у случају када мотивни придев у овим рукописима није очуван. Говорећи о овом проблему, Јефимова каже: „ядром данного способа номинации в таком случае считать образование наименований лиц, называющих их по характерному признаку (то есть характеризующих их как носителей определенных качеств, свойств и состояний). Базовой словообразовательной процедурой при этом является образование существительных с помощью суффикса *-икъ* (не *-ьникъ*!) от прилагательных с суффиксом *-ьн-* и причастий с суффиксом *-ен-*, называющих эти качества, свойства и состояния. [...] Исходные прилагательные с суффиксом *-ьн-* и причастия с суффиксом *-ен-*, широко употребляются в старославянских рукописях субстантивно (то есть с добавлением значения ‘человек’)“ (Јефимова 2011: 76). Међутим, ствари додатно усложњава питање творбене мотивације. Штавише, код појединих примера и поред постојања придева са суфиксом *-ьн-* ваља „подозревать возможность мотивированности не прилагательным, а существительным“ (Јефимова 2006: 45). Такве су именице **КЛЕВЕТЪНИКЪ**, **ЗАКОНЪНИКЪ**, **ТЫСЖЦНИКЪ** и сл. Одређена лексема, за коју се не могу утврдити одговарајући истокренски придеви у стсл. споменицима „на самом деле была образована с помощью суффикса **-икъ* от прилагательных с суффиксом *-ьн*, существовавших в старославянском языке, но не зафиксированных в дошедших до нас старославянских рукописях“ (Јефимова 2006: 49), као што је, на пример, случај с лексемама **ХЪДОЖЪНИКЪ**, **ПОСПѢШЪНИКЪ**, **КРАМОЛЪНИКЪ**.

Суфикс *-tel’ъ* био је типичан суфикс за грађење девербатива са значењем *potina agentis* од инфинитивних основа у старословенском језику. „После группы слов со значением

лица на **-ѣникъ** и **-ѣникъ**, а также **-ѣць** [...] образования на **-тѣль** составляют очень продуктивную лексико-семантическую группу слов старославянских памятников“ (Цејтлин 1977: 105). Према Јефимовој, у старословенском језику налазимо 72 лексема с датим суфиксом (од чега чак 28 хапакса) у овој категорији, укључујући и његове аломорфе (2006: 60). Аломорф **-(i)tel'ь** настао је у кругу глаголских **-i-** основа преинтеграцијом основинског наставка **-i-** тј. померањем морфемске границе и улажењем основинског наставка **-i-** у састав суфикса **-tel'ь** (**goniti* : **gonitel'ь*, **děliti* : **dělitel'ь*, **poběditi* : **poběditel'ь* итд.). Тако настао суфикс је затим почео функционисати као јединствена творбена морфема у грађењу нових изведеница, на пример од презентских основа (уп. **зиждителиъ**, **погребителиъ**, **подадителиъ**). За разлику од њему конкурентних суфикса, који су вишезначни и способни да се везују за различите типове творбених основа, суфикс **-tel'ь** јавља се искључиво у творбеносемантичкој категорији *nomina agentis* и везује искључиво за глаголске основе. Највећу продуктивност има и у нашем корпусу именица са значењем *nomina agentis*, где се најчешће јавља конкурентна творбена морфема суфиксу **-ѣникъ**. Према мишљењу М. Журек до ове најпродуктивније творбено синонимичне везе дошло је „за счёт развития в последних (образовања на **-ѣникъ** – М. М.) соотносительных связей с глаголом. Связь эта развивалась на основании семантических изменений, вызванных спецификой значения тех слов, которые явились производящими для имён на **-ѣникъ**, т.е. прилагательных на **-ѣн-**“ (1997: 238).

Суфикс **-ѣсь** представља веома продуктивну, полифункционалну морфему творбеног система старословенског језика јер учествује у грађењу именица са значењем лица, предмета и животиња од различитих типова творбених основа (уп. нпр.: *nomina attributiva* типа **слѣпць**, **хромць**, **мрътвьць**; *deminutiva* типа **ковъчѣжьць**, **градць**, **облачьць**; *nomina agentis* типа **коупць**, **творць**, **пѣвьць**; *nomina professionis* типа **сѣчьць**, **жрьць**, **мытоимць**; називе животиња типа **ждръѣвьць**, **лгньць**, **тельць**). Агентивне творенице у којима је потврђен овај суфикс граде се од инфинитивних основа без тематског наставка (уп. **коупць** : **коупити**, **ловць** : **ловити**, **пласць** : **пласати**), презентских основа (уп. **сѣчьць**, **борць**, **жрьць**), као и партиципских основа (**ошьльць**, **пришьльць**). У нашем корпусу он се јавља у невеликом броју творбено синонимних парова (**ошьльць** : **оходьникъ**, **давць** : **датељ**). Јефмова наводи да девербативним изведеницама са суфиксом **-ѣсь** / **-ѣса**³⁰ припада 19 старословенских лексема (Јефимова 2006: 78).

Суфикс **-атајь** по пореклу је стари балтословенски суфикс **-tāje*, настао као резултат преинтеграције основинског наставка у старим *nomina agentis* девербативног порекла (уп. стсл. **ходатаи**, **исходатаи**, **поводатаи**, **позоратаи**, **ратати**). Овај суфикс није, за разлику од балтских језика, у словенским језицима сачувао већу продуктивност (Јефимова 2006: 173) и био је потиснут од стране других, много продуктивнијих агентивних суфикса (нпр. **-ѣсь**, **-tel'ь**, **-(a)ѣь** и сл.). У корпус творбених синонима улази именица **позоратаи**, чији други члан пара (тј. именица **позорьникъ**) може сведочити (иако су и једна и друга хапакси) о маргинализацији творбених типова са суф. **-атајь** већ на стсл. нивоу и њиховом потискивању од стране много продуктивнијег суфикса **-ѣникъ**. Исто потврђује и творбена структура именице **исходатаиникъ** у којој се овај суфикс јавља као секундаран афиксални елемент.

О **-ѣ** суфиксу смо говорили у уводу овог поглавља.

На основу горњег прегледа можемо констатовати да се у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina agentis* у групи суфиксираних деривата срећу следећи творбено синонимни суфиксални парови: **-(i)tel'ь** // **-ѣникъ**, **-ѣсь** // **-ѣникъ**, **-ѣсь** // **-(i)tel'ь**, **-ѣса** // **-ѣса**, **-атајь** // **-ѣникъ**, **-ѣ** // **-(i)tel'ь**, **-ѣ** // **-ѣникъ**: **-(i)tel'ь** : **-икъ**, од којих је први најчешће заступљен. У највећем броју горе представљених творбено синонимичних лексема најчешће се као конкурентан творбени афикс јавља суфикс **-ѣникъ**. Његова се експанзија у овој семантичкој групацији може

³⁰ О суф. **-ѣса** више ћемо говорити у одељку категорије *nomina proffessionis*.

објаснити изразитом продуктивношћу овог суфикса у оквиру лексичко-семантичке група назива за лица мушког пола (уп. његово јављање и у доле издвојеним творбено-семантичким категоријама), способношћу везивања за различите врсте творбених основа и општим значењем упућивања на припадност дате творенице лексичко-граматичкој групи именица.

2.1.1.2. NOMINA PROFESSIONIS

У кругу суфисалних изведеница издвајају се следећи творбено синонимични парови:

а) *-yka//tel'ь*

ВЛАДЫКА (> 200) [← власти] : δεσπότης, ἡγεμών, ἡγούμενος, κρατῶν, πατήρ (!), σωτήρ (!) – „владар, господар“: **прѣдъ владыкы же і цѣсарь · ведени бждете мене ради** СС 117. // **ВЛАСТЕЛЬ** (5) [← власти] : 1. ἑταρχος; 2. ἐξουσία; 3. нема грч. паралелу – 1. „владар, господар“; 2. **властеле мн.** „власти, власт“; 3. **спец.** један од анђеоских чинова: 1. **ω дѣбе блаженъи · њгоже цѣсарє чѣтѣтъ · властеле и вельмѣжа любатъ; 2. ібо азъ ч(ловѣ)къ есмь подъ властелы · оучиѣнъ; 3. егоже трепещѣтъ · видимаа и невидимаа · а(н)ѣ(є)ли і арх(ан)ѣ(є)ли · прѣстоли і г(оспо)дєствиѣ · властели і дрѣжавы** СС 118.

Изведенице имају истокорену творбену основу (уп. стсл. власти – през. владѣ, владѣши) која је у именици **властель** измењена фонетском променом (дисимилацијом сугласника на морфемској граници коренска творбена основа ↔ суфикс (**vlad-tel'ь* > *vlastel'ь*). Дата именица среће се у стсл. споменицима само једном, у Супрасаљском рукопису, где се јавља као еквивалент грч. ἑταρχος³¹, док се у СС као грчки еквиваленти лексеме **владыка** јављају ἡγεμών, δεσπότης, ηγούμενος, κρατῶν, па и πατήρ. Грч. реч ἡγεμών се преводила и стсл. **воєвода, вождѣ, али** и са **кѣнѣзь, итд.** (уп. Јефимова 2014_б: 415). Дати творбени пар сведочи о настојању преводилаца да речима придају што изразитији књишки израз (ово једини пример у којем се јавља стари псл. суфикс **-yka*), а са друге стране и о њиховој тежњи да се различитим морфемским структурама лексема одразе и веоме различите блискозначне лексема које се у грчком тексту срећу.

б) *-(i)tel'ь // -ikъ*

СВАТИТЕЛЬ (8) [← сватити] : ἱερεύς, ἀρχιεπίσκοπος – „свештеник, јереј“: **вѣзвративъ же са пакы вѣскорѣ · съ в'сѣмъ клиросомъ и людми прѣподобъи б(о)жии с(вѣ)тителъ... СС 597. // СВАЩЕНИКЪ** (5) [← сваштенъи] : ερεύς – „свештеник“: **лице которы сваш(є)никъ · съ гнѣвомъ съважетъ ч(ловѣ)ка · ли крѣвь пролетѣтъ · да проситъ врача** СС 599.

Лексема **сващеникъ** има за творбену основу трпни партицип претерита глагола **сватити**.

в) *-ar'ь // -ьnikъ*

ВРАТАРЬ (3) [← врата] : ὁ θυρωρός, ἡ θυρωρός – „вратар“: **повелѣ вратарюу призвѣати дикона филеа** СС 122. // **ВРАТЬНИКЪ** (5) [← врата] : θυρωρός, πυλωρός – „вратар“: **вратъникоу повелѣ да вѣдитъ** СС 123.

Лексема **вратарь** среће се у текстовим познијег, преславског круга (Савиној књизи и Супрасаљском зборнику).

КЛЕВЕТАРЬ (1 *Супр. зб.*) [← клевета] : κατήγορος – „клеветник; тужилац (?“: **такоже другъ другоу быти клеветаремъ и обличителемъ** СС 284. // **КЛЕВЕТЪНИКЪ** (3) [← клевета] : συκοφάντης – „клеветник“: **не любодѣи бо ни клеветъници · ни обидѣливи цѣ(ѣ)с(а)р(ь)ствіє б(о)жие наслѣдъствоужтъ** СС 285.

³¹ Поред овог примера јавља се и у изразу **подъ властели оучиѣнъ** ‘онај који је потчиѣн, поданик’ СС 118.

У стсл. језику лексема **клеветѣникъ** могла је имати и значење ‘тужилац’ будући да се у низу каснијих преписа апостолског текста грч. οἱ κατήγοροι ‘тужиоци’ – преводи као ‘клеветници’. Грчки еквивалент лексеми **клеветарѣ** – лексема κατήγορος, превођена је и лексемом **обличитељ** (Клоч. зб) и лексемом **обадитељ** (Супр 240, 18) (Јефимова 2006: 89–90).³²

г) *-ar’b // -itvъ*

РЪБИРЪ (4) [← рѣба] : ὀλιεύς – „рибар“: **видѣ симона • и андрѣа брата того симона • вѣметжшта мрѣжа вѣ моѣе • вѣашете во рѣбарѣ СС 586.** // **РЪБИТВЪ** (2) [← рѣба] : ὀλιεύς – „рибар“: **и видѣвѣ дѣва корабица стоѣшта при езерѣ • рѣбытвѣ же ошедѣше отѣ неѣж плакаахъ мрѣжа СС 586.**

Цејтлинова је варијанту са уникалним суфиксом *-itvъ* сматрала псл. дијалектизмом (Цејтлин 1977: 119).

д) *-ъčij(i)/-ъčij(i) // -ъnikъ*

КОРЯБЪЧИИ (1 Супр. зб.) [← корабѣ] : ναύτες – „лађар, морнар“: **твоа пленица сѣтѣ зависти • и корабѣчиа бѣси • весла лѣсти СС 291.** // **КОРЯБЪНИКЪ**³³ (1 Супр. зб.) [← корабѣ]: ναύκληρος – „лађар, морнар“: **старѣшина бѣхъ корабѣникомъ • и истопихомъ са СС 291.**

Творбена варијанта **корабѣльникъ** употребљена је у синтагми **старѣшина корабѣникомъ**. Грч. ναύκληρος (у овом случају ‘онај који управља корабљем’) преводи се у Супр. само именицом **старѣшина**.

КРЪМЪЧИИ (2) [← крѣма] : нема грч. паралеле у СС – „крмар, крmanoш“: **крѣмѣчиѣ оубиша • сѣштихъ сѣ ѣимѣ • вѣ глѣбинѣ потопатѣ СС 296.** // **КРЪМЪНИКЪ** (3) [← крѣма] : κυβερνήτης – „крмар, крmanoш“: **вѣстѣ вѣнѣж крѣмникъ СС 296.**

КЪНИГЪЧИИ (6) [← кѣнигы] : γραμματεὺς – „познавалац и тумач Закона (тј. Мојсијевог петокњижја), учитељ Закона“: **аз сѣлѣж кѣ вамѣ пр(о)р(о)кы • прѣмѣдрѣи и кѣнигѣчиа СС 300.** // **КЪНИЖЪНИКЪ**³⁴ (>100) [← кѣнигы] : γραμματεὺς, γραμματεία – 1. „исто“; 2. „писар“: 1. **сѣбѣраша са кѣ ѣмоу фарисѣи • и етерѣи отѣ кѣнижѣникъ; 2. ѣзыкѣ мои трѣстѣ кѣнижѣника ѣдрошѣца СС 301.**

Суфикс *-ъčij(i)/-ъčij(i)* издвојен је у кругу лексема туркијског порекла (типа *самѣчи*): „Проникновение в старославянский язык значительной части старославянских тюркизмов связано с [редакционом] деятельностью преславских книжников, которые вводили их в тексты несмотря на наличие в старославянском лексиконе слов с тем же значением.“ (Јефимова 2011: 134).

ђ) *-(t)-yr’b // -(t)-uhъ*

ПАСТЪРЪ (54) [← пасти] : ποιμήν – „пастир“; *прен.* „(божији) пастир“: **ѣкоже паствѣрь разѣжчатѣ • овѣца отѣ козѣлиштѣ; сѣвѣдѣтељ же добрыи ѣванѣ нашѣ прѣподобѣныи паствѣрь СС 443.** // **ПАСТОУХЪ** (33) [← пасти] : ποιμήν – „пастир“; *прен.* „(божји) пастир“: **и мили емоу бѣша • за ѣе вѣахъ ѣко овѣца не ѣмѣшта пастоуха; нѣ и бољша са сподоби са чѣсти • пастоухѣ бѣвѣ словесѣныимѣ овѣцамѣ владѣчиамѣ СС 443.**

³² Етимолошки речник словенских језика (ЕРСЈ) именицу **клевета** доводи у везу са глаголом **klъvati* (ЕРСЈ 5: 314). Ова хипотеза је касније била оповргнута (в. Варбот 2012: 159–162). Упор. и срп. *клевет* „звонце на врату стоке“ (РСА 9: 565).

³³ Варијанта творбене основе **корабѣ**- (*-jǫ- основе) настала је секундарном тематизацијом примарно тврде именичке основе.

³⁴ Књижевници су били тумачи Мојсијевог Петокњижја познатог и као *Закон* (Тора). Доцније се значење пренело и на назив учених људи уопште, па и писара.

Дате творбене варијанте, иако имају сразмерно велику фреквенцију, изведене су уникалним слов. суфиксима *-(t)-ur'ь* и *-(t)-uh'ь*. Љвов је варијанту *пастоуχъ* сматрао источнобугаризмом (Љвов 1966: 206–209).

е) *-ьсь // -ьса*

СѢЧЬЦЪ (2) [← *сѣци*] : *δήμιος, διωγμίτης* – „целат, крвник“: мнози же отъ сѣчець мѣчаштиіхъ с(вѣ)таа СС 680. // **СѢЧЬЦЯ** (3) [← *сѣци*] : *σπεκουλάτωρ, δήμιος* – „целат, крвник“: сѣчьца отъсѣче главѣ ѿи СС 680.

Варијанта са суфиксом *-ьса* (граматичког женског рода) представља стари словенски творбени модел који је у стсл. текстове ушао из народних слов. говора (Вајан 1974: 343). Сврставање овог пара у круг творбено синонимичних стсл. лексема је упитно (в. доње излагање).

ж) **-ьji // -(i)tel'ь*

СЖДИИ (58) [← *сждъ / сждити*] : *κριτής, δικαστής, ἄρχων* – „судија“: кѣто мѣ постави сждиѣ ли дѣлателѣ надъ вами СС 681. // **СЖДИТЕЛѢ** (2) [← *сждити*] : *κριτής* – „судија“: в(ог)ъ сждителѣ правѣденъ и крѣпокъ і трѣпѣливъ СС 682.

ВѢТИИ (1 *Супр. зб.*) [← **vētiti*]: *ρήτωρ* – „беседник, оратор“: и ѡзыци вѣтии · и словеса хытрыць · и бесѣды оучителѣ · извѣштати не мож злобы ѿа СС 166. // **ВѢТИТЕЛѢ** (1 *Рул. лист.*) [← **vētiti*]: нема грч. паралеле – „саветник“: вѣко в'(сегда) и · в'семоу сѣи(ши)тель и вѣтителѣ... тѣи еси СС 166.

з) **-ьji /-inъ*

ПАЛАТИИ (1 *Супр. зб.*) [← грч. *παλατινος*, лат. *palatium* (уп. *palatinum* „дворски“) – „велможа, достојанственик на двору“: приде нѣкто палатіи · отъ ц(ѣса)рѣствѣуѣшталго съ града СС 441. // **ПАЛАТИИЪ** (3) [← грч. *παλατινος*] – „велможа, дворјанин“: г(лаго)лааше мѣчтоу быти и раздору · о палатинѣ бывшоуоумоу чоудоу СС 441.

Поред наведених примера, у исту творбено-семантичку категорију спадају неке суфиксирани композите. У првој срећемо синонимију творбених типова са синонимичним суфиксима *-ø* и *-ьсь*, а у другој синонимичне суфиксе *-ьникъ // -ьсь*:

БОГОСЛОВЪ (1 *Енин. ап.*) [← *богъ, *sloviti*³⁵ „славити, поштовати“] : *θεολόγος* – „богослов“: его же м(о)ли в(о)гослове прилежно СС 97. // **БОГОСЛОВЫЦЪ** (5) [← *богъ, *sloviti*] : *θεολόγος* – „богослов“: мѣ(сѣ)ца сеп(тѣ)в(ра) прѣставление с(вѣ)талго иона в(о)гословца ев(ан)ѣ(е)л(и)ста СС 97.

ЧЕТВРЬТОВАЛСТЪНИКЪ (2) [← *четвѣртъ, власть*] : *тетραάρχης* – „тетрарх“: иродъ же четвѣрѣтвластѣникъ³⁶ · обличаемъ имъ СС 778. // **ЧЕТВРЬТОВАЛСТЫЦЪ** (2) [← *четвѣртъ, власть*] : *тетραάρχης* – „тетрарх“: слыша же иродъ четвѣрѣтвластѣць · бываѣштал отъ него в'сѣ СС 778.³⁷

³⁵ Глагол **sloviti* у стсл. корпусу није потврђен. Среће се у струс. корпусу (упор. Срез. III: 417).

³⁶ Ирод Антипа, син Ирода Великог, назван је и Ирод Тетрарх, јер је владао једном четвртином царства свога оца. Римљани су овај назив употребљавали и шире, као титулу за оног који је владао мањим делом царства или провинције.

³⁷ Дате сложенеце припадају атрибутом детерминативном типу. У првом делу сложенеце налази се редни број, док је у другом делу именица *власть* („онај који има власт над четвртим делом царства“). Нетипично је за суфикс *-ьсь* додавање на именичке основе у овој творбено-семантичкој категорији. Јефимова наводи да се као карактеристична особеност функционисања суфикса *-ьсь* у старословенском језику јавља његово активно учешће у творби калкова-композиата са управном речју глаголског порекла (53 посведочене композите). По тој одлици се овај суфикс разликује од суфикса који су такође продуктивни, али се сразмерно ретко јављају у структури старословенских суфиксираних сложенеца (Јефимова 2006: 81).

Суфикси и њихова творбена значења

Осим у претходној категорији већ разматраних суфикса *-(i)tel'ъ*, *-ъсь*, *-ъникъ*, у овој групи изведеница јављају се и неки други, карактеристични по томе што су творбено једнозначни тј. срећу се само у групи *nomina professionis* (*-ar'ъ* и *-ъсји/-ъсји*). Међу њима су и неки на старословенском нивоу уникални суфикси (*-ука*, *-итвъ*, *-ур'ъ*, *-ухъ*).

Лексема са суфиксом *-ar'ъ* (словенска варијанта лат. суфикса *-ārius*³⁸) нису бројне у стсл. језику (винарѣ, вратарѣ, врьтоградарѣ, ключарѣ, клеветарѣ, мгытарѣ, рыварѣ, цѣсарѣ), те је у поређењу са различитим називима за лица мушког рода, изведеним најпродуктивнијим суфиксима *-ъникъ*, *-(i)tel'ъ* и *-ъсь*, њихов творбени тип мање продуктиван. Све су изведене од именичких основа у мотивационој вези са појмом, односно конкретним предметом који је објекат радње датих лица (или је у каквој другој вези са значењем ових изведеница). Као творбени синоним именице **рыварѣ** јавља се изведеница са непродуктивним суфиксом *-итвъ* (**рывитвъ**), нејасног постања и примарног творбеног значења.

Суфикс *-ъсји(i) /-ъсји(i)*, издвојен из творбене структуре позајмљеница туркијског порекла (типа **самъчии**, **сокачии**) (Јефимова 2006: 172)³⁹, јавља се у нашем корпусу у трима лексемама – **корабъчии**, **кръмъчии**, **кънигъчии** у пару са лексемама изведеним продуктивним суфиксом *-ъникъ* (**корабъникъ**, **кръмъникъ**, **кънижъникъ**). По мишљењу Р. Цејтлин, речи са овим суфиксом су у круг преславских стсл. рукописа ушле из источнобугарских народних говора (Цејтлин 1977: 124.)

Уникални суфикси *-(t)-ур'ъ* и *-(t)-ухъ*, који се срећу у творбеним синонимима **пастъурѣ** и **пастоухъ**, на старословенском нивоу су непродуктивни. Суфикс *-тур'ъ* сматра се варијантом продуктивнијег суфикса *-ур'ъ* (уп. псл. **vodyr'ъ*, **kosyr'ъ*), насталом под утицајем структуре других суфикса у категорији *nomina agentis* и *nomina professionis*, са истим сугласничким иницијалним елементом, типа **-tel'ъ*, **-tblъ*, **-tuhъ* (СП 2: 29). Именица **пастоухъ** такође се сматра изведеницом од глаголске творбене основе у којој је овај суфикс **-uhъ*⁴⁰ проширен сугласничким елементом *-t-*, посведоченим и у неким изведеницама у руским дијалектима (уп. *болтух*, *петух*) (СП 1: 74).

Творбена синонимија у пару **сѣчьць** : **сѣчьца** је упитна, јер би се овај творбени тип могао издвојити пре у круг морфолошки варијантних, а не творбено синонимичних суфикса. Р. Бошковић је приликом разматрања овог типа суфикса (*-ъсь* : *-ъса*, *-аць* : *-аѣа*, *-аръ* : *-ара*), пошао од тога да је стари прасловенски агентивни суфикс **-ik-* (> *-ъс-*) могао бити проширен тематским наставком *-a*, који је још у балто-словенској епоси „као засебан наставак“ (овде Бошковић мисли на суфиксалну природу овог наставка) могао имати агентивно значење. Он је настојао да докаже зашто су наставци с крајњим *-a* остали као наставци за *nomina agentis masculini*, а са друге стране постали и наставци за *nomina agentis feminini* (ово Бошковић доказује на примеру словеначких и српских суфикса *-аѣа* и *-ара*). Ови суфикси представљају, по Бошковићевом суду, карактеристичан пример тзв. „наставачких дублета“ за *nomina agentis masculini*, који су се тек у другој фази функционално одвојили, семантичком диференцијацијом (Бошковић 2007 : 332–334).

У старословенском језику, затим и у историји и на савременој етапи словенских језика, али и у другим индоевропским језицима, биле су познате агентивне именице са значењем лица тзв. *општег рода*. У овој групи именица наставак **-a/*-'a* је био синкретичан по својој функцији: с једне стране указивао је на морфолошку припадност ових именица

³⁸ Меје 1905: 212.

³⁹ Упор. на истом месту и нека друга стајалишта о пореклу датог суфикса.

⁴⁰ Суфикс **-uhъ* СП бележи у изведеницама од придевских (**bĕluhъ*, **lĕn'uhъ*), именичких (**kon'uhъ*, **oĕuhъ*), те глаголских основа (**ležiuhъ*).

граматичком женском роду, а с друге стране имао је функцију агентивног суфикса. У зависности од употребе, ове именице су се могле односити и на лица мушког и на лица женског пола, али је екстралингвистичким контекстом (тј. доминантном улогом мушкараца у традиционалним друштвима) била условљена њихова доминантна употреба у значењу лица мушког рода (уп. стсл. и српсл. **бивьца**, **сѣчьца**, **пивьца**, **убиница**, **винопиница**; пољ. *burda* (m), *družba* (m), *ciara* (m, f); чеш. *panocha* (m), *smotlacha* (m); срп. *убица*, *пијаница*, *придошлица*, *владика*, *судија*, *старешина*; лат. *agricola* (m), *homicida* (m, f); грч. *ποιητής* (m), *νεανίας*). Облици на *-a/*-'a, како показују примери, остали су двородни током целе историје словенских језика, али је језик настојао да ову хомонимију укине било развитком мушког, било развитком женског корелативног пара. У вези с тим уп. стсл. **чловѣкоубица** : **чловѣкоубиць**; струс. **мѣхонша** : **мѣхоносьць**, **древодѣла** : **древодѣль**, **бивьца** : **бивьць**. У српском: *судија* : *судиница* : *судац*; *пијаница* : *пијанац* и сл. Трагом наведених разматрања, ми ћемо овај творбени пар сврстати у категорију творбених дублета.

Суфикси *-*ьji* (посведочен је у стсл. лексемама **сѣдii** и **вѣтii** које припадају припада старим *-*ī*-/*-*jā*- основама женског рода) и *-*ьjb* (у лексеми **палатii** (-*jō*- основе)) у старословенском творбеном систему су непродуктивни. Именице са завршетком -*ii* (изведене суфиксом *-*ьjb*), осим наведене, не срећу се у групи назива за лица мушког пола (уп. **врѣбii**, **жрѣбii**, **гвоздii**, **змиi** и сл. тј. његово јављање у групи назива за животиње). Будући да су именице са овим завршетком могле бити и м. и ж. рода, то је „једнакост номинатива једине код ових двају деклинционих типова могла изазвати колебање у промени код појединих именица једне или друге групе: њихово прелажење из једне промене у другу“ (Бошковић 1978: 283). Поменуто колебање могло је бити и узрок смањене продуктивности разматраног суфикса у категорији *nomina professionis*, односно условити појаву творбених синонима са продуктивним стсл. суфиксима (**сѣдитѣль**, **палатинѣ**).

За разлику од творбено-семантичке категорије *nomina agentis*, коју је одликовало извођење од глаголских творбених основа, за ову лексичко-семантичку групу су карактеристичне претежно именичке творбене основе, као и већи број суфикса са датим творбеним значењем: -*uka* // -*tel'ь*, -(*i*)*tel'ь* // -*ьnikъ*, -*ar'ь* // -*ьnikъ*, -*ar'ь* // -*itvъ*, -*ьčij(i)*/-*ьčij(i)* // -*ьnikъ*, -(*t*)*yr'ь* // -(*t*)*uhъ*, -*ьсь* // -*ьса*, *-*ьji* // -(*i*)*tel'ь*, *-*ьjb/-inъ*, -(*i*)*telъ* // -*ьсь* и -*ьnikъ* // -*ьсь*. Увидом у корпус запажа се да се суфикс -*ьnikъ* поново јавља као најконкурентнија творбена морфема (јавља се у 4 творбена пара), што је у сагласју са његовом изразитом продуктивношћу у творбеносемантичкој категорији називи лица мушког пола (уп. стсл. **двѣрьникъ**, **кѣнижъникъ**, **орѣжъникъ**, **пѣнажъникъ**, **поустыньникъ**, **стаѣпъникъ**, **трьжъникъ** и др), као и са тим да он нема изразит агентивни потенцијал. Насупрот томе, суфикс -(*i*)*tel'ь*, типичан за групу *n. agentis*, јавља се и у овој класи назива будући да је за ове две творбено-семантичке категорије карактеристично не увек јасно диференцирање тј. то да ли у значењу одређене творенице претеже агентивно или квалификативно значење (квалификација лица по врсти делатности коју врше).

2.1.1.3. NOMINA ATTRIBUTIVA

Трећа творбено-семантичка категорија у семантичком пољу назива за лица мушког пола јесу *nomina attributiva personalia*. Она примарно значе лица као носиоце одређене особине или својства исказаног придевом који представља њихову творбену основу (уп. **старъ** : **старьць**, **слѣпъ** : **слѣпць**), али се из ових развијају и нека друга значења (уп. нпр. значења речи **старьць**, **старѣшина**). За старословенске споменике, због њиховог богословског карактера, није била карактеристична изразита творбена синонимија која се у овој класи назива доцније среће, и подразумева не само суфиксалну супстанцијацију датих придева него и друге творбене моделе (уп. нпр. срп. *глупак* / *глупан* / *глуперда*; *брко* / *бркајлија* / *бркоња*; *главчо* / *главоња* / *главуџан*; *хвалисавац* / *хвалисавко* / *хвалиша* и сл.) који су експресивно обележени.

У групи суфиксалних изведеница посведочени су суфикси *-ьсь*, *-ьсе*, *-ištъ*, *-ina*, *-ota*, *-oša*, *-ьnikъ*; срећемо их следећој расподели творбено синонимичних парова (редова):

а) *-(en)ьсь* // *-(en)ištъ*

МЛАДЪНЬЦЪ (52) [← *младъ*] : *νήπιος*, *tò nḗπιον*, *βρέφος* (*τὰ Νήπια*) – 1. „беба, мало дете“⁴¹: *възигра сѧ младънѣць радощами въ чрѣвѣ еѧ* СС 329. // **МЛАДЪНИЦЪ** (23) [← *младъ*]: *βρέφος*, *νήπιος* – „беба, мало дете“: *възигра сѧ младѣништѣ радощами въ чрѣвѣ моемѣ* СС 329.

У изведеницама *младънѣць* (као и њеним фонетским варијантама *младенѣць* / *младѣнѣць*) Р. Цејтлин види значење носиоца одређене особине (управо узрасног доба) као основно (Цејтлин 1977: 11), док код његовог творбеног синонима *младеницѣ* претеже деминутивно творбено значење, издвојено пре свега на основу представе о значењу творбених типова у којима се овај суфикс, као искључиво деминутивни, јавља (уп. *дѣтицѣ*, *грѣличницѣ*, *козѣлицѣ*, *отрочицѣ*, *пѣтицѣ*). Преинтегрисани суфикс *-en-ьсь* (доминантан у *Мар*) као и његове варијанте *-ьn-ьсь* (претеже у *Зогр*) и *-ѣn-ьсь* (*младѣнѣць*) – могли су настати у кругу старих именичких *-en-* основа (Бернштејн 1974: 192)⁴² на који се додавао прост суфикс *-ьсь*. Исте фонетске варијанте срећемо и у деминутивним облицима са суфиксом *-ištъ*: *младеницѣ/младѣницѣ*.

б) *-ota* // *-oša*

ЮНОТЯ (2) [← *юнѣ*]: *νεώτερος*, *ὁ ἐν ἀκμῇ νεότητος* – „младић“: *юноша и дѣвѣти и старѣци · сѣ юнотами · да хвалѧтъ имѧ г(осподь)не* СС 792. // **ЮНОША** (32) [← *юнѣ*] : *νεανίσκος*, *νεανίας*, *νεώτερος* – „младић“: *единѣ етерѣ юноша по њемѣ иде* СС 792.

Творбено синонимине варијанте *юнота* и *юноша* одликује присуство суфикса **-ota* и **-oša* из творбеносемантичке категорије *adjektivabstracta* (упор. стел. *доброта*, *лѣпота*, *чистота* и сл.)⁴³. Трагом Мејеових разматрања, Р. Цејтлин сматра да се значење лица код именице *юнота* развило из апстрактног кроз стадијум њене употребе збирном значењу (Цејтлин 1977: 128). Употреба суфикса **-oša* у другом примеру могла је основно значење творенице експресивно обележити.

в) *-ьсь* // *-ina*

СТАРЪЦЪ (>100) [← *старѣ*] : *γέρων*, *γεραιός* *πρεσβύτερος* *πρεσβύτης* – 2. „старешина, првак, начелник, главни према положају“ (уп. и „*старац* (титула монаха)“⁴⁴: *и дѣвѣ на оутрѣѣ · сѣвѣтъ створиша арх’иереи · сѣ старѣци и кѣнижъникѣ* СС 623. // **СТАРЪШИНА** (49) [← *старѣ*, комп. *старѣши*] : *πρῶτος*, *προεστῶς*, *ἀρχηγός*, *ἄρχων*, *ἀφηγούμενος*, *ὁ φιλαρχεῖν τεταγμένος*, *ὁ κρατῶν*, *ναύκληρος* – „начелник, старешина, вожд“: *иродѣ рождѣствоу своемоу вечерѣ творѣаше · кѣназемѣ своимѣ · и тѣсѣшѣтникомѣ · и старѣшинимѣ · галилѣискимѣ* СС 623–624.

Као творбено синонимна варијанта именице *старѣць* у значењу ‘старешина, првак, начелник’ јавља се стара словенска изведеница *старѣшина*, карактеристична по додавању суфикса *-ina* на основу зависних падежа компаратива придева *старѣи*. Ова творбена варијанта улази у круг изведеница граматичког женског, а природног мушког рода (типа *војвода*, *дрѣводела*) из творбено-семантичке категорије *nomina professionis*, те иако се у њеној творбеној основи налази придев, значење титуле или чина претеже над значењем атрибутивности.

⁴¹ Упор. и 2. значење „празник (Младенци)“: *мѣ(сѧ)ца дек(лѣра) ѡѣ · с(вѧ)тѣих(ѣ) младѣнец(ѣ) избѣнѣихѣ... въ видѣемѣи иродомѣ* СС: 329.

⁴² Упор. и изведеницу *младенѣство*.

⁴³ Значење суфикса **-oša* било је експресивно обележено (упор. псл. **běloša*, **květoša* и сл.) (СП: 1, 78).

⁴⁴ Упор. и значења: 1. „старац, стар човек“: *и старѣца его оумодрит*; 3. „предак“: *по чѣто оученици твои прѣстѣпажѣтъ · прѣдааниѣ старѣць* СС 623.

У ову категорију спадале би и именице **БЕСТОУДЪЦЪ** и **БЕСТОУДЪНИКЪ**. Оне могу бити мотивисане одговарајућим предлошко-падежним конструкцијама (без **СТОУДА**, уп. нпр. и **БЕЗГРАДЪНИКЪ** – и без **ДОМОУ** и без **ГРАДА БЫВЪШЕ** : **БЕЗГРАДЪНИКЪ** ли **ѿ** наричемъ Супр. 442, 2; 84, 1) или, одговарајућим, у старословенском канону посведоченим придевима (уп. нпр. **БЕСТОУДЪНИКЪ** : **БЕСТОУДЪНЪ**).

БЕСТОУДЪЦЪ (1 Супр. зб.) [← без **СТОУДА** „без стида“] : нема грч. паралеле у СС – „бестидник“: **о ѿже ты съвѣштаваеши са и мѣнж твориши бестоудъче** СС 82. // **БЕСТОУДЪНИКЪ** (1 Супр. зб.) [← без **СТОУДА** / **БЕСТОУДЪНЪ**] : ѿ-фров – „бестидник“: **да придетъ бестоудъници приємлди жрътвж** СС 82.

У лексеми **БЕСТОУДЪНИКЪ** словенском префиксу *bez-* одговара грчко ѿ- (тзв. привативна алфа) (в. Андријевска 2003).

Можемо закључити да творбена синонимија за ову творбено-семантичку категорију није карактеристична будући да се конкурентни творбени типови бележе само са по једним паром лексема. Најзаступљенији је творбени тип који садржи конкуренти суфикс *-ьсь* (у 4 пара лексема).

Узрок појаве малог броја суфиксираних творбено синонимичних парова, поред већ спомињане ограничености која је у вези са богословским карактером старословенских текстова, можемо наћи у чињеници да је за стсл. језик била карактеристична варијантност истокорених супстантивно употребљених придева (и партиципа) – и у простој и у сложеној форми – и њихових именичких изведеница транспозиционим суфиксима *-ьсь* или *-икъ* (типа **слѣпъ(ы)** 1. ‘слеп’; 2. ‘слеп (човек)’ // **слѣпъць**, **благодатънъ(ы)** // **благодатъникъ** и сл.). Појава супстантивно употребљених придева и партиципа (присутних и у народним слов. говорима) била је подстакнута утицајем грчког језика⁴⁵, у којем је постојала бројна група „општеименских“ речи које су могле, у зависности од употребе, номиновати и одредбену карактеристику неког именичког појма и сам именички појам (назван по тој карактеристици). Њихове суфиксирани именичке творбене варијанте могле би сведочити о настојању древних књижевника да се именичко значење оваквих речи додатно обележи каквим продуктивним суфиксним именичким маркером.

2.1.1.4. NOMINA REGIONALIA ET NATIONALIA

Именице које припадају овој класи назива махом су позајмљенице, са невеликим бројем творбено синонимичних парова.

а) *-инъ* // *-ѣнинъ* / *-’анинъ*

СВРИНЪ (1 Сав. књ.) [← Σύρος] – „Сиријац“: **ни единъ же отъ нихъ очисти са тѣкмо неоманъ свринъ** СС 685. // **СВРѢНИНЪ** (1 Асем. јев.) [← Σύρος] – „Сиријац“: **мѣ(сѡ)ца еноу(а)р(ѣ) ѿѣ с(вѡ)таг(о) о(тъ)ца наш(его) ефрема сврѣнина** СС 685.

РОУМИНЪ (2) [← Ῥωμαῖος] – „Римљанин“: **пакоже бо ѿгда роуминъ сы лоучитъ са сжди** СС 585. // **РИМЛЯНИНЪ** (6) [← Ῥωμαῖος] – „Римљанин“: **придѣтъ римлѣне** СС 582.

б) *-’анинъ* // *-ъникъ*

ГРАЖДЯНИНЪ (10) [← градъ] *мн.* **граждане** : **πολίτης** – „житель, становник (града / државе)“: **породьнааго гражданина ѿ безъ зельнааго трюжданиа живѣшта** СС 177. //

⁴⁵ „Поскольку эта черта языка греческих оригиналов оказалась сходной со свойствами славянской народной речи, необходимость адекватного перевода многих греческих наименований лиц провоцировала древних книжников создавать соответствующе славянские наименования лиц путем субстантивного употребления прилагательных и причастий“ (Јефимова 2011: 43).

ГРАДЬНИКЪ (1 Супр. зб.) [← градъ] : πολίτης – „житель“: то како юже безградьникты ли а наречемъ * или градьникты въсѣа въсѣленъа СС 177.

Иста грчка реч πολίτης 'грађанин' (тј. онај који учествује у управљању грчких градова-држава тј. полиса) преводи се у стл. текстовима и разнокореном синонимичном лексемом **житель** (СС: 218).

Суфикси и њихово творбено значење

Основни суфикс за извођење етнонима у стсл. језику био је суфикс *-*ēninь*/*-'*aninь*.⁴⁶ Што се тиче вокализма суфикса -*ēn*/-*an*- и -*jan*- објашњења се најчешће свде на фонетску варијантност у вези са природом претходног гласа: по Трубачеву, еволуција ранопрасловенског наставка *-*ēn*- ишла је у правцу развитка наставка -*ēn*- као примарног, док варијанту -*jan*- он узима као секундарну, у вези са општесловенском тенденцијом „међуслоговне асимилације по мекоћи“ ('-*ēn*- > '-*an*-). (Трубачев 1982).⁴⁷ Варијантност у фонетском облику ових суфикса донекле је неподатна сасвим прецизној анализи због недовољно чврсте графичке норме приликом преношења ових грчких (грцизираних) имена.

Грцизми, којима су се називале групе људи по њиховој националној припадности или месту одале потичу, били су у стсл. рукописима најчешће творбено-морфолошки адаптирани посредством словенског суфикса -*ēninь*/'-*aninь* (уп. и **назарѣнинъ**, **галилѣѣнинъ**, **содомѣнинъ**). У неким случајевима, као што су, на пример, **елинъ** (: грч. Ἑλλην) и **келоунтинъ** (: грч. Καλυτηνός), Јефимова претпоставља да „сам грцизм мог восприниматся как имеющий славянский суффикс“, те су ови називи лица „вставали по сазвучию в один ряд с образованными с суффиксом -*inь* от греческих основ наименованиями лиц **сврѣнинъ** (: грч. Σύρος), **роуминъ** (: грч. Ῥωμαῖος)“ (Јефимова 2011: 119). Словенски суфикс -*inь* је у именичкој творби имао сингулативну функцију (уп. **роуминъ** : мн. **роуми**, као и **воинъ** : зб. **вои** 'војска'), те се значење појединачности подударило са грчким значењем назива одређеног лица као припадника групе народа или становника неког места или регије.

Наведени наши и други старословенски примери сведоче о још увек непреврелом процесу деривационе адаптације ових имена.

2.1.2. Nomina abstracta

Појава творбене синонимије најизразитија је у категорији *nomina abstracta*, како по броју творбено синонимних парова, тако и по заступљености сваког од њих. За разлику од претходно разматраних група речи, за ову је карактеристична и појава синонимних редова тј. низа истокорених изведеница са различитим, творбено синонимичним суфиксима.

2.1.2.1. АДЈЕКТИВАБСТРАКТА

а) -*ostь* // -*ota*

⁴⁶ Радосав Бошковић за исконску форму именица типа *gordjaninь узима облик *gordjanь: „... додавање наставка -*inь* старим именицама на -*ēn*/'-*an*- значи *друго* тематизирање њихове јединице [...] њихова јединица била (је) већ тематизирана помоћу наставка њ < o-s“. Бошковић даље прецизира: „Ја мислим да додавање наставка *inь* овим именицама значи другу тематизацију њихову у оној епоси развитка прасловенског језика када карактеристика јединице код полутематске флексије постаје суфикс, уместо ранијег наставка њ (< o-s) који је рано изгубио суфиксну природу.“ (Бошковић 1978 : 97–98).

⁴⁷ Жана Варбот варијантне суфиксе -*ēninь*/'-*janinь* убраја у групу суфикса чија је варијантност заснована на присуству/одсуству иницијалног консонанског елемента, у овом случају сугласника *j* типа *uga : *juga, *akь : **-jakь*, *avь : **-javь*, *ēnь : **-janь*, **-ēninь* : **-janinь*, **-ějь* : **-jajь*, *ada : **-jada*, **-ědь* : **-jadь* (Варбот 1984 : 215).

ДОБРОСТЬ (3) [← **добръ**] : εὐλάβεια, ἀρετή – „доброта, врлина, добродетель“: **ДОБРОСТИ** ѿго · почѣтъше СС 191. // **ДОБРОТЯ** (36) [← **добръ**]: 1. ἀγαθότης, ἀρετή; 2. κάλλος, καλλονή – 1. „доброта, врлина“; 2. „лепота“: 1. **СЕ ДЖЕЪ ВЪПИЕЪТЪ ДОБРОТѢ** старчи **СВѢДѢТЕЛСТВЪА**; 2. **НАСЪТИША** **ЛИ** **СА** **ЛЮБИЕНИЦИ** **ТВОИ** **ДОБРОТЫ** **ТВОЕА** СС 191–192.

Друго значење лексеме **доброта**, као и **придева добръ** од којег је настала, може се схватити у контексту хришћанског поимања лепоте „као једног у својој суштини религиозног идеала: Лепота потиче од Добра и слика је божански схваћене Доброте“ (Вучковић 2017: 177). Сличан је био развој и **придева лѣпъ** који је преко значења ‘одговарајући, прикладан’ развио и значење ‘добар’⁴⁸.

НАГОСТЬ (1 *Супр. зб.*) [← **нагъ**]: γύμνωσις – „нагост, голота“: **ПОМЫШЛАА** **АДАМОВЪ** **НАГОСТЬ** СС 346. // **НАГОТЯ** (2) [← **нагъ**]: γύμνωσις, γυμνότης – „нагост, голота“: **ОТЪВРЪГЪ** **НАГОТЪ** **ОБЛѢЦИ** **СА** **ВЪ** **ЧИСТОТЪ** СС 346.

ТИХОСТЬ (7) [← **тихъ**] : ἐπιείκεια, πραότης – „тихост“, *прен.* „кроткост, (духовна) благост“: **ДА** **ВѢШТАЕМЪ** **СЛОВЕСА** **ТАЖЕ** **СЖТЪ** **ПЪНА** **ТИХОСТИ** · **И** **КРОТОСТИ** СС 696. // **ТИХОТЯ** (1 *Супр. зб.*) [← **тихъ**]: (ἐπιείκεια) – „тихост“, *прен.* „кроткост, благост“: **СЪ** **КРОТОСТИИЖ** **И** **ТИХОТОИЖ** **ВЪСЕИЖ** · **ПРИСТЪПАИМЪ** **КЪ** **ТРЕПЕЗѢ** **ХРИСТОСОВѢ** СС 696.

ТАГОСТЬ (3) [← **тажъкъ**] : 1. βάρος; 2. δυσκολία – 1. „терет, бремене“ (физичко значење); 2. „бременитост, тешкоћа, тежба“ (апстрактно значење): 1. **И** **ГОИШАЕ** **И** **КЪ** **НОГАМА** **СВ(ДТ)ААГО** **КОНОНА** · **ТРОУДНА** **И** **ПОТЪНА** **ОТЪ** **ТАГОСТИ** · **И** **ОТЪ** **РАН’**; **ОБЛЕГЪЧИ** **ТАГОСТИ** **НАША**; 2. **(Т)АЧЕ** **ПРИХО(ДА)ШТЕ(И)** **БРАТИ(И** **МН)ОГО** **НЕВѢР(Ъ)СТВО** **СЪ(БЫВ)АЕТЪ** **СА** **В(Ы)ВАТИ** **(И)** **Т(Д)ГОСТ(Ъ)** **ВЪ** **(П)ОКО(НА** **МѢСТО)** СС 716–717. // **ТАГОТЯ** (5) [← **тажъкъ**] : βάρος – „тежина“, *прен.* „тешкоћа, тежба“: **І** **РАВЪНЫ** **НАМЪ** **СЪТВОРИЛЪ** **НА** **ЕСИ** · **ПОНЕСЪШЕИМЪ** **ТАГОТЪ** **ДЪНЕ** **И** **ВАРЪ** СС 717.

Творбено синонимне варијанте **тажость** и **тажота** доводимо у везу са **придевом тажъкъ** тј. са његовом коренском основом (уп. компаратив **тажии** < *teg-jvjь). У случају именице **тажестъ** (СС 717) суфикс *-ostъ* могао је бити додаван и на компаративну основу **придева (тажии** ‘веома тежак, бременитији’), аналогно примеру **горестъ** : **гории** ‘гори’ (Јефимова 2006: 124). У свим овим примерима пратимо и развитак пренесеног значења: ‘тежба, мука’.

б) *-ostъ* // *-ota* // *-ina*

ЧИСТОСТЬ (1 *Супр. зб.*) [← **чистъ**] : ἀγνεία – „непорочност, чистота“: **ВЕСЕЛИТЪ** **СА** **ПАКЪ** **О** **ЧИСТОСТИ** **ЖИТИА** СС 780. // **ЧИСТОТЯ** (19) [← **чистъ**] : καθαριότης, καθαρότης, τὸ καθαρὸν, σεμνότης, ἀγνεία, εἰλικρίνεια, σωφροσύνη, νῆψις – „чистота“, *прен.* „непорочност“, *прен.* „трпеливост, непоқвареност“: **ПО** **ЧИСТОТѢ** **РЖКОУ** **МОЕЮ** **ВЪЗДАСТЪ** **МИ** СС 780. // **ЧИСТИНА** (1 *Супр. зб.*) [← **чистъ**] : ἀκρίβεια – „чистота“: **ПОЧТО** **МНОГО** **Ъ** **ИНѢХЪ** **РѢЧНОУЮЕШИ** · **ОУ** **МЕНЕ** **ЧИСТИНЫ** · **ЖЖЕ** **АШТЕ** **ТИ** **ПОКАЖЖ** **НЪИНА** · **НЕ** **СОУЛЕ** **ТИ** **ІЕСТЪ** СС 780.

У свим примерима може се констатовати развитак пренесеног, одуховљеног значења. И код ових лексема, као и код неких претходно наведених, примећује се утицај хришћанског учења на развитак првобитно конкретних по значењу именица. Оне зато спадају у групу тзв. семантичких старословенизама.

в) *-ostъ* // *-yn’i*

БЛАГОСТЬ (23) [← **благъ**] : χρηστότης, ἀγαθωσύνη, ἀγαθότης, χάρις – „доброта, милост, добронамерност“: **НАПОИ** **И** **ИСТОЧЬНИКОМЪ** **ТВОЕА** **БЛАГОСТИ** СС 90. // **БЛАГЪИИ** (11) [← **благъ**] : τὸ ἀγαθόν; ἀγαθότης, μακαριότης – 1. „добро, доброта“; 2. „иметак, имућство“: 1. **СЕ** **ВО** **НАЧАЛО** **БЛАГЪИНАМЪ**; **В(ОЖ)Е** **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЮ...** **ПОКАЖИ** **И** **О** **МЪНѢ** **НЕДОСТИНѢ** **РАВѢ**

⁴⁸ Уп. пољ. *lepszy* ‘бољи’, *lepiej* (прилог) ‘боље’.

своѣмъ · своѣжъ благыиѣ; 2. приде чловѣкъ нѣкто незнаѣмъ съпроста къ старьцоу имѣа многъ благыиѣ наложено СС 91.

Код варијанте благыиѣ приметна је конкретизација значења у другом примеру.

ГРЪДОСТЪ (3) [← гръдъ] : ὑπερηφανία, τὸ ὑπερηφανεύεσθαι, ἔπαρσις – „надменост, гордост“: въ гръдости нечьстиваго възгараетъ съ нищеи СС 178. // **ГРЪДЫИИ** (14) [← гръдъ]: ὑπερηφανία, μεγαλαυχία – „надменост, гордост“: отъ срѣдъца ч(ловѣ)ч(ь)ска · помышлениѣ зълаѣ исходаѣтъ... хоуленіе · гръдыиѣ · безоумье СС 178.

У руском се обе лексеме сачуване, с тим што лексема *гордость* има пре свега позитивно значење тј. ‘понос’, а *гордыня* се сматра донекле застарелом речју у негативном значењу ‘гордост’. У српском, пак, ове лексеме почеле су да означавају негативну физичку особину (*грдост, грдоба, грдиња, грдило*), а за ово стсл. значење узета је црксл./руська лексема *гордост*.

ПРОСТОСТЪ (1 *Супр. зб.*) [← простъ] : ἀπλότης – „простодушност“: онъ же по сжштии въ немъ простости · творѣше же иже на врачъѣ СС 527. // **ПРОСТЫИИ** (4) [← простъ] : 1. ἐλευθερία; 2. συγγνώμη – 1. „ослобођење, слобода“; 2. „опроштај, оправдање“: 1. благословьенъ градъи · мжчению дрѣжавѣ сътрѣтъ · а простыиѣ не сетъноје пришьдѣи пода; 2. и съгрѣшьшимъ г(оспод)оу просимъ простыиѣ вами възати СС 528.

Навени пар одликује семантичка дифференцијација. Старословенски придеви *простъ* и *свободъ* (СС: 528, 594) били су синонимни у значењу ‘слободан, ослобођен од чега’, будући да је придев *простъ* каритивну⁴⁹ компоненту свог значења (‘прост, једноставан, без додатака’: *просты ма котыгы лишаѣ*) могао испунити и значењем ‘прост, избављен, ослобођен од нечега’ → ‘слободан’ (уп. да въ адъ поустатъ иже въ мрътвѣиѣхъ простъ; проста вѣди отъ в’сего неѣжа...), одакле се, у хришћанском контексту, могло појавити и значење ‘опроштај’.

г) *-ostъ // -bstvo*

БОУЈЕСТЪ (6) [← боуи] : μωρία, ὀμότης – „лудост, глупост“: остани са оубо понѣ нѣиѣ отъ боујести · и от’ безоумьна оуп’ваниа крѣстианьска СС 102. // **БОУЈЕСТВО** (1 *Супр. зб.*) [← боуи] : μωρία – „лудост, глупост“: благословьенъ... цѣсарь на сжпротивника · не въседрѣжитѣлства силоѣ и мѣдростиѣ · нѣ мьнимымъ крѣста боујествомъ... плѣнѣ разграбитъ СС 102.

Лексема *боујестъ* садржи аломорф *-estъ*. У руском језику постоје обе лексеме, с тим што им је значење унеколико умерено: *буеть* – ‘храброст, јарост у бици’ и *буйство* – ‘изгреди; плаховитост, необузданост’. У српском придев у основи ових лексема потиснут је у овом значењу придевом *луд*.

ДОБІЈЕСТЪ (2) [← добѣ]: τὸ γενναῖον – „храброст, одважност“: кто јестъ добѣленъ словесы исповѣдати · того добѣести и трѣуды СС 190. // **ДОБѢЈЕСТВО** (1 *Супр. зб.*) [← добѣ]: ἀνδραγάθημα – „подвиг“: како и добѣлства побраньскага · многаш’ди бо словописателе · и шарописателе начрѣтаѣтъ СС 190.

Код именице *добѣлство* примећујемо развитак резултативног значења. Лексема *добѣлестъ* садржи аломорф *-estъ*.

МЖДРОСТЪ (39) [← мждръ] : σοφία, φρόνησις, φρόνημα, φιλοσοφία – „мудрост“; „знање“; „наука, учење“; *спец.* „књига Мудрости“: обратити ср(ь)дѣца о(тъ)ц(е)мъ на чѣда · і противъныѣа · въ мждростъ правѣдныѣхъ; достоинѣ мждростъ даныѣхъ намъ отъ доуховнааго дара въсприѣмше; не... ли... боите са в’сѣхъ мждростеи земъныѣхъ · мждрыѣхъ; послѣушани соломона въ мждростехъ глагољшата СС 342. // **МЖДРѢЈЕСТВО** (1 *Супр. зб.*) [←

⁴⁹ В. у Толстој 2008: каритиви.

мѣдрѣ] : φρόνησις – „мудрост, разумност“: саторнинѣ же много мѣдрѣство въспримѣ · оумъсливъ правѣдѣ СС 342.

д) -ostь // -ota // -ьstvo

СВѢТЛОСТЬ (7) [← свѣтълъ] : λαμπρότης, φωτοφορία, φωτισμός, φαιδρότης – „светлост, блѣсак, сјај“, *прен.* „величанственост“: просвѣтѣсте са паче слънечныа свѣтлости цѣломѣдриѣ светлост пакты градѣшта... съ свѣтлостыж небесьскоа СС 596. // **СВѢТЛОТЯ** (1 *Син. пс.*) [← свѣтълъ] : λαμπρότης – „сјај, величанственост“: съ тобою владычство въ день печали твоа · въ светлотахъ св(ѣ)тъныхъ твоихъ СС 597. // **СВѢТЛЪСТВО** (2) [← свѣтълъ] : φαιδρότης – „светлост“, *прен.* „сјај, величанственост“: цѣсарь же видѣвъ блаженааго и свѣтлъство лица его... не може отвѣштати ѣмѣ словесе СС 597.

Код све три лексеме можемо констатовати постојање пренесеног значења ‘сјај, узвишеност, величанственост’.

ђ) -ostь // -yn’i

СВАТОСТЬ (9) [←свѣтъ⁵⁰/ свѣтити] : 1. θεωρία, υιοθεσία; 2. δωρεά (божиа свѣтлост); 3. ἀγίασμα – 1. „светлост“; 2. „причешће“; 3. „светилиште“: 1. благосвѣштенъ отъ свѣтлости его желѣиште полуцити; 2. донъже (!) ѣсть попъ · и богъ дастъ ѣмоу попѣство · не отъмешти са · възьмати отъ него божиа свѣтлост; 3. иди къ готованѣи мѣнѣ свѣтлости · иди къ изволеню моего чѣстнааго храма СС 598. // **СВАТЫНИ** (24) [← свѣтъ] : 1. ἀγιοσύνη, ἀγιότης, ἀγίασμα, ἀγιασμός, ὁσιότης, ἅγιος (!); 2. ἀγιασμός (свѣтынѣ прияти ἀγιάζεσθαι); 3. ἀγίασμα – 1. „светлост“; 2. „освѣћење“; 3. „светилиште“: 1. поштади житиа моего молѣ са твои свѣтыни; 2. да имѣтъ ѣ въ очищение д(о)шамъ и тѣломъ · къ балованью врѣдомъ · къ с(вѣ)тынѣи домомъ; 3. оскверни на земли св(ѣ)тынѣ его СС 598.

Код именица свѣтлост и свѣтыни пратимо и секундарни развитак значења ‘светилиште’. У старословенском корпусу забележена је и именица свѣтъба [←свѣтити] (: грч. ἀγιασμός – ‘освета’: ты бо еси с(вѣ)тъба наша СС 598–599) која садржи малопродуктивни суфикс -ьба, чије је главно значење именовање радње означене глаголом, те она не би спадала у круг именица класе adjektivabstracta. Јефимова, међутим, претпоставља адјективну основу, тј. творбу „од придева (по пореклу партиципа) свѣтъ“ (Јефимова 2006: 178).⁵¹

е) -ostь // -ota // -yn’i // -ьda

ПРАВЛОСТЬ (5) [← правѣ] : εὐθύτης – „праведност, правилност“: сѣдити... людемъ правлостыж СС 496. // **ПРАВЛЮТЯ** (2) [← правѣ]: εὐθύτητες (правлѣты сѣдити εὐθύτητας κρινεῖν) – „праведност, правилност“; „(судити) праведно“: храни незълѣбѣ и виждѣ правлѣты; азъ правлѣты сѣждѣ СС 496. // **ПРАВЪНИ** (3) [← правѣ] : εὐθύτης – „праведност“: тыи оуготова правыниж СС 496. // **ПРАВЪДЯ** (>100) [← правѣ] : 1. δικαιοσύνη, δίκαιον, εὐθύτης; 2. δικαίωμα, ἐντολή; 3. ἀλήθεια – 1. „праведност“; 2. „правило, принцип“; 3. „истина“: 1. штѣте

⁵⁰ Сам придев од кога су изведене лексеме потиче од псл. *svęть, даље од праиндевр. *k’uen-to- ‘расти, увећавати се, цвасти’ (Топоров 1995: 441–442). Свакако је овај корен и у дохришћанској епоси имао сакрално значење, само је даљи развој „значајно продубио и ‘продуховио’ по идеји њен садржај“. Док се у паганству реч схватала конкретније – свето је било оно што расте, даје плодове, цвета – у хришћанству су се ова значења пренела у духовну димензију ‘раст, цветање духовне природе човека’ (Топоров 1995: 489).

⁵¹ Уп. стерп. свѣтъба ‘сакрамент, жртва’ (Доментијан II: 719, као и лат. *sancio* : *sacer, sanctus*) – у основи које се налази поимање освете као свете дужности, жртвене обавезе рода, односно племена чији је припадник од стране неког туђинца убијен.

же прѣжде цѣсарьствиѣ божиѣ · і правѣды его; нога моѣ ста на правѣдѣ; 2. закона твоего ради съхранихъ правѣды твоѣ; 3. что оубо речеши о правѣдѣ СС 496.

Именица **правѣда** има највећу фреквентност (>100) (уп. **право** – 2 пута, **правост** – 5 пута, **правыи** – 3 пута) иако је у њеној творбеној структури посведочен непродуктиван суфикс *-ьda* (поред ове именице суфикс се среће још и у изведеницама **вражда**, **стражда**). За разлику од поменутих синонима, именица развија и конкретизовано значење ‘(конкретно) правило, правни принцип’, које је карактеристично и за изведенице **правило** и **прављење** (од глаголских основа).⁵²

2.1.2.2 NOMINA ACTIONIS И NOMINA ACTI

У ову групу сврставамо апстрактне именичке изведенице од глаголских основа, које у већини случајева имају резултативно значење:

а) *-(en)ьje // -ьstvije*

ПОДОБИЊЕ (7) [← **подобити** „изображавати“]: ὁμοίωμα, ὁμοιότης – „лик, подобје“: **приде на земљѣ · образъ раба приемъ · въ подобьи СС 462.** // **ПОДОВЬСТВИЊЕ** (7) [← **подобити**]: ὁμοίωσις – „лик, подобје“: **сътворен ч(ловѣ)ка · по образѣ твоемѣ · по подовѣствью СС 463.**

Значење је хришћански конотирано (‘оно што је створено, што је налик неком узорном обрасцу’, нпр. човек је створен по подобију Божијем). У варијанти **подовљење** суфикс *-ьje* додат је на аналошки уопштену основу партиципа прошлог пасивног (уп. **оуподобити** : **оуподовљење**).

б) *-ø // -ьje // -ьstvo*

ПРОНЪРЪ (1 *Супр. зб.*) [← **пронърити** „постићи нешто лукавством, обманом“]: τὸ πονηρόν или ὁ πονηρός – „подлост, препреденост“; *прен.* „ђаво“: **јеже лише того · то отъ пронъра ѣсть 523.** // **ПРОНЪРИЊЕ** (1 *Супр. зб.*); [← **пронърити**]: πανουργία – „лукавство, подлост, препреденост“: **младеништѣ во ѣстьство · не вѣстѣ пронърина ни проскоупьства имѣти 523.** // **ПРОНЪРЪСТВО** (2) [← **пронърити**]: πονηρία, πρόσχημα – „подлост, зло, лукавство“: **тѣчьѣ зръѣахъ на своѣ пронърство 523.**

б) *-ø // -ьje*

ПОНОСЪ (1 *Син. пс.*) [← **поносити**]: ὄνειδος – „хула, увреда“: **штѣми отъ мене поносъ · оуничъжение 478.** // **ПНОШЕЊИЊЕ** (2) [← **поносити**]: ὄνειδος, ὀνειδισμός – „осуда, увреда, исмевање“: **азъ ж-е-смѣ чръвъ · не чл(овѣ)кѣ · поношенѣ чл(овѣ)комѣ 478.**

У изведеници **поношение** суфикс је додат на основу трпног партиципа. У руском језику лексема **понос** развила је другачије, конкретније значење ‘дијареја’, а **поношение** је сачувало стсл. значење. У српском језику лексема **понос** развила је позитивно значење ‘нешто чиме се може хвалити, дика’.

в) *-(i)dlo // -(en)ьje*

ПРАВИЛО (2) [← **правити** „управљати; указивати на прави пут“]: κανών – 1. „правило“; 2. „црквена правила, канон“: 1. **нѣ оустави себѣ законъ и правило · да въ мѣрѣ вьсе твориши; 2. ѣкоже и правила с(ва)т(ы)хъ о(т)ьць г(лаго)лѣж(т)ъ СС 495.** // **ПРАВЛѢЊИЊЕ** (3) [← **правити**]: κανών – „правило“; *спец.* „монастирски устав“; **да храниши тѣ мѣрѣ · и данаго ти прављења (не) расказиши СС 495.**

⁵² Глагол **правити** од кога су изведене именице **правило** и **прављење** у стсл. има значење ‘усмеравати, указивати правилан пут, правац’, које је већ имало одређен пренесен, апстрактан смисао, што видимо и по примеру **ведомъ бѣаше александръ правимъ двѣма агѣлома** (СС: 495). Друго значење овог глагола потпуно је апстрактно ‘истинито предавати (Божју заповест)’.

Именица **ПРАВЛЕНИЕ** [← **ПРАВИТИ**] : грч. εὐθύτης – среће се као хапакс и у апстрактно значењу ‘праведност’ (у метафоричком изразу *жезло правде / праведности*): **ЖЕЗЛЪ ПРАВЕНИЮ · ЖЕЗЛЪ Ц(ЕСА)РЪСТВИѢ ТВОЕГО** СС 495.

г) - *ьba* // -*ьstvo*

ВЛЪШЬБА (6) [← *vlъhv-ova-ti ← **ВЛЪХВЪ** „врач“] : μαγεία – „враџбине, магија“: **АЗЪ БО КРЪСТЫАНЪ ЙЕСМЪ И НЕ ВЪДѢ НИ ВЛЪШЬБЫ НИ ПРОКАЗЪСТВА** СС 118–119. // **ВЛЪШЬСТВО** (5) [← **vlъhv-ova-ti*⁵³ ← **ВЛЪХВЪ** „врач“] : μαγεία, γοητεία – „враџбине, магија“: **НЪННА ОУВЪДѢХЪ ТАКО ТЫ ВЛЪШЪСТВОМЪ КРЪМИШИ СД** СС 119.

За суфикс -*ьba* карактеристична је била творба од глаголских основа (уп. стсл. **ТАТЬБА**, **МОЛЬБА**, **ЛѢЧЬБА** и др.) са развитком резултативних значења, али је за неке од твореница са овим суфиксом вероватна и двојна мотивација, према именици односно према глаголу (уп. **СЪДЬБА** : **СЪДЪ**/сџдџити, **ЦЕЛЬБА** : **ЦѢЛЫ**/цѢлџити). Сходно томе, и за наведене именице би се као мотивна реч могао претпоставити глагол *vlъhv-ova-ti, који у стсл. споменицима није посведочен, али јесу неки његови деривати (уп. **ВЛЪХВОВАНИЕ**, **ВЛЪХВОВЪНЪ**).

д) -*∅* // -*izna* //-(*en*)*ьje*

ОУКОРЪ (4) [← **ОУКОРИТИ**] : 1. ὄβρις; 2. ἐξουθένημα ποιεῖν – 1. „увреда, понижење“; 2. **ОУКОРЪ СЪТВОРИТИ КОГО**: „одбацити с презрењем, презрети“: 1. **НЕ МОГЪ ТЛѢКЪ ИЗВѢШТАТИ ЛЖКАУЇМОУ АМЕМОУРМИННОУ · ДОАСЖДЕНИТА И ОУКОРА**; 2. **ТОГО БОГЪ ТАКО НЕДОСТОИНА ОУКОРЪ СЪТВОРИ** 733. // **ОУКОРИЗНА** (2) [← **ОУКОРИТИ**]: нема грч. паралеле у СС – „увреда, понижење“: **ГРАДА ТОГО МЪЖИ · РИНЪША СД НА ОУКОРИЗНЫ И БЫЕНЪА** 732. // **ОУКОРИЊНИЕ** (2) [← **ОУКОРИТИ**] : ὄνειδος, λοιδορία – „увреда, понижење“: **НЕ ВЪЗЪРѢ НА ХОУЛТЫ НИ НАЗВЫ · ЖИДОВЪСКА ОУКОРЕНИТА НЕВРѢЖЕ** 733.

ђ) -*∅* // -*ьstvo*

ДОВОЛЪ (6) [← **ДОВЪЛѢТИ**] : 1. αὐτάρκεια; (δαπάνη); 2. ἀρκεῖσθαι – 1. „благостање, задовољење“; („расходи“); 2. **ДОВОЛЪ ИМѢТИ ДО ЧЕСО**: „бити задовољан *чиме*“: 1. **ДА ВЪСѢМЪ ОБОГАЦАЕМИ РАБИ ТВОИ · І ВЪСЪ ДОВОЛЪ ИМѢЩЕ · ИЗБЫТЪКОУЕМЪ · ВО ВЪСѢКОМЪ ДѢЛѢ ВЛАЗѢ**; (кѢТО ОТЪ ВАСЪ ХОТѢ СТАЛПЪ СЪЗЪДАТИ · НЕ ПРѢЖДЕ ЛИ СѢДЪ · РАШТЪТЕТЪ ДОВОЛЪ); 2. **І НЕ ДО СЕГО ЖЕ ДОВОЛЪ ИМѢШТЕ · НЪ І РАЗБОИКЪТЫ НЪДАТЪ · ПРИЧИТАЈШТЕ СЪМРЪТИ ЕГО** 192. // **ДОВЪЛЪСТВО** (2) [← **ДОВЪЛѢТИ**] : αὐτάρκεια, συμμετρία – „довољна количина“: **ВЪ ПОТРѢВѢ И ДОВЪЛЪСТВѢ СТАНѢМЪ** СС 193.

У изведеници **ДОВОЛЪ** среће се аблаут тј. превој коренског вокала (у односу на онај посведочен у корену глагола), као карактеристичан пратилачки елемент творбе у овој класи назива.

РАЗБОИ (6) [← **РАЗБИТИ**] : φόνος – „разбојништво, убиство (са циљем пљачке)“: **ЛИЦЕ КЪТО РАЗБОИ СЪТВОРИТЪ** СС 567. // **РАЗБОИСТВО** (1 *Клоч. зб.*) [← **РАЗБОИ** / **РАЗБИТИ**] : ληστεία – „разбојништво“: **Ω ОУЧИТЕЛЮ Ч(ЛОВѢ)КОМЪ · ПОЗАКОННОУМОУ · І ПОХВАЛЬНОУМОУ РАЗБОИСТВОУ** СС 567.

ОУБОИ (10) [← **ОУБИТИ**] : φόμος – „убиство“: **ВЛѢДЪ СЪТВОРИХЪ · ОУБОИ СЪДѢЛАХЪ** СС 723. // **ОУБОИСТВО** (5) [← **ОУБИТИ**] : φόμος, αἱ φονοκτόνοι βουλαί – „убиство“: **ВЪ РОВЪ ЛЮБОДѢИСТВА И ОУБОИСТВА ВЪПАДЪ** СС 723.

Основински глагол **БИТИ**, који се у својим префиксираним варијантама јавља као мотивна реч горњих двеју изведеница, доводи се у везу са ие. **bheiH-* (ЕРСЈ 1: 63). У наведеним именицама пратимо траг превоја вокала тј. слоготворне компоненте некадашњег дифонга.

⁵³ У изведеницама пратимо и упрошћавање коренске основе **vlъhv-*.

е) -*ø* // -*tva*

ЛОВЪ (3) [← ловити] : τὰ κυνήγια, ἀλεία, θήρα – „лов“: **УБЫСЯ МЫ ЁКО ЛЕВЪ ГОТОВЪ НА ЛОВЪ** СС 310. // **ЛОВИТВА** (11) [← ловити] : 1. κυνήγιον, θήραμα (ἄγρα τῶν ἰχθύων); 2. θήρα – 1. „лов“ (ловитва рывъ „риболов“); 2. „улов“: 1. **СЪТВОРИ ЖЕ КОМИСЪ • ВЪ ДНЬ ИГРИ • И ПОЗОРЫ • И ЛОВИТВЫ;** (У ЛОВИТВѢ РЫБѢ); 2. **НЕ ДАСТЪ НАСЪ ВЪ ЛОВИТВѢ ЖЪ ЖВОМЪ** СС 309.

Осим наведених изведеница, у групу апстрактних именица спадају и неке префиксално-суфиксалне творенице и суфиксирани композите са следећим творбено синонимичним суфиксима.

У групу префиксално-суфиксалних твореница сврставамо именице са синонимијом суфикса -*bye* // -*bstvo* :

БЕСЪМРЪТИЈЕ (5) [← безъ смърти] : ἀθανασία – „бесмртност“: **ТЫ ЕДИНЪ ИМЫ БЕСЪМРЪТИЕ** СС 83 // **БЕСЪМРЪТЪСТВО** (1 *Син. еух.*) [← безъ смърти] : ἀθανασία – „бесмртност“: **БО(Ж)Е НАШЪ • ИМѢИ ЕДИНЪ БЕСЪМРЪТЪСТВО** СС 83.

НЕВѢДѢНИЈЕ (5) [← вѣдѣти] : ἄγνοια, ἀγνόημα – „незнање“: **ПОКАЗВЫ НАМЪ... КОЛѢНА ПРѢКЧАНѢТИ • У МОЛЪБѢ НАШИХЪ ГРѢХЪ • І О ЛЮДСКЪХЪ НЕВѢДѢНЪИХЪ** СС 361 // **НЕВѢДЪСТВО** (1 *Хил. лист.*) [← вѣдѣти] : ἄγνοια – „незнање“: **(ДА НЕ) И ЗИЗАНЪА (ТАК) О ПЪШЕНИЦЪ ГДЪ(ШЕ) НЕВѢДЪСТВОМЪ ВРѢДЪНИ БЪДЕМЪ** СС 361. /

У групу композита спадају:

а) -*bye* // -*bstvo*

ЛИЦЕМЪРИЈЕ (6) [← лице, мѣрити] : ὑπόκρισις – „лицемерје, превртљивост“: **ВЪНЕМЛѢТЕ СЕБѢ ОТЪ КВАСА ФАРИСѢИСКА • ЕЖЕ ЕСТЬ ЛИЦЕМЪРЪЕ** СС 309. // **ЛИЦЕМЪРЪСТВО** (3) [← лице, мѣрити] : ὑπόκρισις, ὑπόληψις – „лицемерје, превртљивост“: **ЛИЦЕМЪРЪСТВОМЪ РАЗУМА** СС 309.

Ове лексеме представљају архаичне словенске творенице за које Меје предочава германски утицај (Меје 1951: 232). С творбене тачке гледишта и једна и друга варијанта могле би се сматрати и изведеницама суфиксима -*bye* / -*bstvo* од именичке композите **лицемѣръ** (Јефимова 2006: 149), која је сродна архаичним композитама типа **любодѣи**, **маломоць** са глаголском основом у функцији друге компоненте.

ДОБРОРОДИЈЕ (1 *Супр. зб.*) [← добръ, родъ] : εὐγένια – „племенитост“: **ДНЬСЪ ЧЛОВѢЧЬСКО ІЕСТЪСТВО • ОТЪ ДИАВОЛА ПРОТИВЪСТВА СВОБОДИВЪ • НА ПРЪВОЕ ДОБРОРОДИЈЕ ВЪЗВЕДЕ** СС 191. // **ДОБРОРОДЪСТВО** (3) [← добръ, родъ] : εὐγένια, περὶ φάνεια τοῦ γένους – „племенитост“: **РАБИ Г(ОСПОДЪ)НИ ІЕСМЪ • СЕ ІЕСТЪ НАШЕ ДОБРОРОДЪСТВО** СС 191.

БРАТРОЛЮБИЈЕ (2) [← братръ, любити] : φιλαδελφία – „братска љубав“: **НЕ ОУГОЖДЕНИѢ Ч(ЛОВѢ)КОМЪ • ЛИ СЕБѢ ОУГАЖДАТИ ВЪ ТРЪПѢНИЕ • БЛАГОВѢРИЕ • БРАТРОЛЮБИЕ** СС 101. // **БРАТОЛЮБЪСТВО** (1 *Супр. зб.*) [← братъ, любити] : φιλαδελφία – „братска љубав“: **ТЫ КАИНЪА БРАТОУБИСТВА (! ум. братолюбъства) БѢЛЪА РИЗЪ СЪВЛѢЧЕ** СС 100. /

ЛИХОИМИЈЕ (1 *Зогр. јев.*) [← лихо, имѣти] : πλεονεξία – „користољубље“: **ХРАНИТЕ СЯ • ОТЪ ВЪСѢКОГО ЛИХОИМИѢ** СС 307. // **ЛИХОИМЪСТВО** (1 *Син. пс.*) [← лихо, имѣти] : πλεονεξία – „користољубље“: **ПРИКЛОНИ СР(ЪДЪ)ЦЕ МОЕ ВО СЪВѢДѢДѢНІѢ (! ум. съвѣдѣниѢ) ТВОѢ • А НЕ ВО ЛИХОЕМЪСТВО** СС 308.

Варијанта **лихоиманије** [← лихо, иманије] јавља се као хапакс *Син. еух.* (у СС без наведене грч. паралеле): **ХРАНИ СЯ • УТЪ... ЛИХОИМАНИѢ • РОДИТЕЛѢ НЕПРИѢЗНИНЪ ДѢЛЕСЪ • СЛОУЖЕНЬЮ** сс 307. По свом творбеном начину представља просто слагање будући да је у стсл. посведочена им. **иманије** ‘оно што је скупљено, сабрано; имање’.

ЧЛОВЪКОЛЮБИЕ (29) [← чловѣкъ, любити] : φιλανθρωπία – „човекољубље“: слава твоѣ непостижна естъ · і ч(ловѣ)к(о)любие неиздреченно СС 781. // **ЧЛОВЪКОЛЮБСТВО** (4) [← чловѣкъ, любити] : φιλανθρωπία – „човекољубље“: вѣходиши чловѣкољубствомъ такоже вѣ · вѣходиши отрѣшаѣши безаконни съвѣзъы СС 781.

Наводећи да је суфиксу *-bje* било више својствено учешће у творби калкова, Јефимова композите са суфиксом *-bstvo* сматра експанзијом овог продуктивног и поливалентног суфикса у сферу учешћа суфикса *-bje*. Она тумачи ову појаву свесним настојањем древних преводаца да створе семантички изразитије творенице у поређењу са онима који су оформљени семантички неизразитим суфиком *-bje* у сфери *nomina abstracta* (Јефимова 2006: 167).

б) *-bje* // *-bstvbje*

ЦѢЛОМЪДРИЕ (7) [← целъ, мѣдръ] : σωφροσύνη, σοφία – „разумност; уздржаност“: рабъ же в(о)жии вѣ кротости и цѣломѣдрии тихо г(лаго)ла къ еп(иско)поу СС 772. // **ЦѢЛОМЪДРЪСТВО**⁵⁴ (1 *Клоч. зб.*) [← целъ, мѣдръ] : σωφροσύνη, σοφία – „разумност; уздржаност“: къ с(вѣ)тѣи · і страшнѣи трапезѣ пристѣпѣи · вѣси оубо да пристѣпѣи · съ очштеньемъ · і съ цѣломѣдръствиемъ подобномъ СС 773).

Исто значење носи и лексема **цѣломѣдрование** – која представља хапакс Супр. зборника (не добрѣ мѣдровати на цѣломѣдрование къ богу СС 772). По свом начину творбе је девербатив изведен суфиксом *-bje* од посведоченог композитног глагола.

Творбене варијанте **сѣреброљубление** [← сѣребро, любление] : φιλαργυρία – „среброљубље, користољубље“: корень вѣсѣмъ зѣломъ (е)стъ сѣреброљубление СС 677) и **сѣреброљубство** [← сѣребро, любити] : φιλαργυρία – „среброљубље, користољубље“: ω коьми сѣреброљубство зѣло СС 677) не припадају овом типу творбено синонимичних истокорених парова јер прва припада композитном типу чистог слагања.

Суфикси и њихова творбена значења

Лексеме са творбеним суфиксом *-ot(a)* у стсл. споменицима посведочене су у 29 лексема (Јефимова 2006: 116). Уз помоћ њега граде се именице од описних придева са значењем *nomina abstracta* (прецизније *adjektivabstracta*). Тако су добијене апстрактне именице **топлота** : **топлъ**, **скоротата** : **скоръ**, **чистота** : **чистъ** и сл. У појединим случајевима суфикс *-ota* додавао се на краје (са стсл. тачке гледишта) придевске основе, тј. основе без карактеристичних придевских суфикса (уп. **красота** : **краснъ**, **тагота** : **тажъкъ**, **вѣсота** : **вѣсокъ**).

Као и код претходног суфикса, деривати који садрже суфикс *-ost(b)* припадају класи *adjektivabstracta*, са придевском творбеном основом (упор. **благость** : **благъ**, **юность** : **юнъ**, **мѣдрость** : **мѣдръ**). Суфикс се такође додавао на старе, краје придевске основе (као код именица **кротость**, **мръзость**, **сладость**): „...о древности формирования ряда существительных с суффиксом *-ostb* свидетельствует явление усечения суффикса в мотивирующих (на уровне старославянского языка) суффиксальных прилагательных, т. е., как и в рассмотренных выше образованиях с суффиксом *-ota*, суффикс присоединяется фактически к старой именной основе“ (Јефимова 2006: 123). У ретким случајевима именице овог типа развијале су и конкретна значења (уп. нпр. развитак значења ‘светилиште’ код апстр. именица **свѣтость** и **свѣтъиѣи**).

⁵⁴ Варијанта **cělomōdrъstvo* у стсл. корпусу није посведочена.

Контексти употребе не показују семантичку разлику између ова два творбена типа. Изведеница са суфиксом *-ostь*, у поређењу са онима изведеним суфиксом *-ota*, у стсл. канонским споменицима има нешто више (Јефимова 2016: 127–128), а дати суфикс се и у нашем корпусу јавља као онај који најчешће конкурише другим синонимичним суфиксима. Међутим, постоји и релативно велико одступање у фреквенцији употребе изведеница са суфиксом *-ostь* (у пару **чистота : чистость** – 19 потврда са суфиксом *-ota* : 1 потврда са суфиксом *-ostь*; у пару **доброта : добрость** – 36 потврда са суфиксом *-ota* : 3 потврде са суфиксом *-ostь*). Постоје и обрнути примери, рецимо **тихость : тихота** – 7 потврда потврда са суфиксом *-ostь* : 1 потврда са суфиксом *-ota*.

Суфикс *-ina*, који наш корпус бележи само у једном примеру (**чистина**), у стсл. корпусу се среће у творбеној структури 27 лексема са великим бројем творбених значења (Јефимова 2006: 111) од адјективних (уп. нпр. **гљбина, тишина, сѣдина**), именичких (уп. нпр. **маслина, дружина, рогозина**) и у ређим случајевима глаголских основа (уп. **распалина, оудвленина**). Сразмерно већу улогу имао је у творбеним процесима секундарне афиксације и обнављања творбене структуре простих лексема о чему ћемо говорити у наредним поглављима.

Суфикс *-уј(i)* посведочен је у 23 лексеме у стсл. споменицима (Јефимова 2006: 106). Оне се граде од придевских и именичких основа. Именице творене од придевских основа имају апстрактно значење (уп. **грѣдыни : грѣдъ, простыни : простъ, сватыни : сватъ**). Суфикс учествује и у секундарној афиксацији, нпр. код лексема **благ-ост-ыни** и **мил-ост-ыни** (в. доцније). Од именичких основа грађени су мовирани фемининуми (уп. **господыни : господъ, сѣсѣдыни : сѣсѣдъ**), а у ову категорију улазе и именице од основа грчког порекла са етнонимским значењем (попут **егвптѣныни, елиныни, самарѣныни** итд.).

Суфикс *-ьstv(o)* један је од веома распрострањених стсл. суфикса, посведочен као творбени формант у 109 лексема (Јефимова 2006: 158). Основна његова функција је грађење *nomina abstracta* од придевских (укупно 31 лексема, нпр. **боуство : боуи, мъножьство : мъногъ, жродьство : жродъ**) и именичких основа (укупно 66 лексема, нпр. **дѣвьство : дѣва, мжжьство : мжжь, отьчьство : отьць**). Постоји и мали број деривата од глаголских основа (**чоуство, дѣиство**), као и њиме суфиксираних сложеница (**братолюбьство, лихонимьство, мъногобожьство**). Основно значење деривата са суфиксом *-ьstvo* можемо дефинисати као ‘значење својстава и особине’, у најширем смислу, док је значење збирности секундарно (**братьство, чловѣчьство, воиньство**). Творенице мотивисане основама придевског порекла поседују веома широку семантику, док творенице од глаголских основа можемо сматрати продором продуктивног суфикса у њему несвојствене творбене типове (Јефимова 2006: 162, 164).

Суфикс *-ьје*, којег у корпусу наших творбених синонима најчешће срећемо у структури суфиксираних композита, био је најраспрострањенија стсл. творбена морфема за грађење именица с апстрактним значењем (*nomina actionis, nomina acti*), са око 1000 лексема у чијој се творбеној структури посведочава (Јефимова 2006: 130). Највећу продуктивност стиче у творби девербативних именичких изведеница као најрегуларнији творбени модел за градњу *nomina actionis*. Суфиксне варијанте *-(e)нъје* и *-тъје*, добијене преинтеграцијом обличких наставка трпних прошлих партиципа, срећу се као самосталан творбени елемент и за градњу супстантива од основа непрелазних глагола.

У саставу једног од чланова творбено синонимичног пара посведочени су и на стсл. нивоу малопродуктивни суфикси *-ьба, -знь, -изна* и *-тва*. Суфикс *-ьба* (**вљшььба**) учествовао је у грађењу девербативних изведеница са значењем именовања глаголске радње (уп. **ицѣлььба, мољьба, слоужььба**). Неке од ових изведеница показују и могућност стварања двоструких мотивационих веза (уп. нпр. **цѣлььба : цѣлити, цѣлы; сждььба : сждити, сждъ**).

Малопродуктивни суфикс *-zнь* (жизнь) градио је именице мотивисане глаголима са значењем *nomina acti* (*nomina resultativa*) (уп. *воѣзнь*, *волѣзнь*, *каѣзнь*, *приѣзнь*), а суфикс *-izna* могао се додавати и на глаголске (као у разматраном примеру *оуѣоризна*) и на именичке основе (*главизна*). Творбена основа именице *тризна* ‘награда’, у којој овај суфикс носи апстрактно значење, била је предмет разматрања бројних истраживача.⁵⁵ Суфикс *-iva*, посведочен у творбеној структури именице *ловитва*, био је у стел. споменицима малопродуктиван. Градио је именице првенствено од глаголских основа и имао транспозитивно творбено значење (значење именованја глаголске радње, уп. нпр. *клатва*, *паства*, *жатва* и сл.), мада се, премда ретко, срећу и конкретна значења (уп. нпр. *бритва*).

У оквиру творбено-семантичке категорије *nomina abstracta* срећемо, дакле, велики број суфикса у следећој расподели творбено конкурентних истокорених парова (односно редова): *-ostь // -ota*, *-ostь // -ota // -ina*, *-ostь // -yn’i*, *-ostь // -ьstvo*, *-ostь // -ota // -ьstvo*, *ostь // -yn’i*, *-ьba // -ьstvo*, *-ostь // -ota // -yn’i // -ьda // -(i)lo // -(en)ьje*, *-ьje // -zнь*, *-ø // -ьje*, *-ø // -ьstvo*, *-ø // -ьje // -ьstvo*, *-ø // -izna // -(en)ьje*, *-ø // -(en)ьje* (у класи изведеница) и *ьje // -ostь*, *-ьje // -ьstvo* (у класи композита).

Можемо закључити да се у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina abstracta* творбена синонимија одликује како великим бројем суфикса и творбених типова у којима се они као конституенти јављају, тако и великим бројем творбено синонимичних парова и посебно, редова.

Узрок овој појави можемо тражити у даљем развоју првобитно апстрактног значења твореница, које у неким примерима подлеже конкретизацији, па се то новодобијено значење и формално желело обележити. Са друге стране, ако узмемо у обзир релативно велики број њихових истозначних или блискозначних грчких еквивалената, то може говорити у прилог тези да разлике у творбено-морфемској структури ових твореница потичу из настојања преводаца да употребом различитих творбених модела ови различити грчки еквиваленти буду и различито формално одражени.

2.1.3. Примери творбене синонимије у другим творбено-семантичким категоријама

2.1.3.1. У категорији *nomina instrumenti* налазимо суфиксе **(i)dlo* и **-ьnikъ* у следећим синонимичним творбеним типовима:

ПОЧЪРПАЛО (1 *Мар. јев.*) [← *почръпати*] : ἄντλημα – „суд за хватање воде, ведро“: ни почръпала имаши · и студенець естѣ глѣбокѣ СС 494. // **ПОЧЪРПАЛЬНИКЪ** (2) [← *почръпати*] : ἄντλημα – „суд за хватање воде, ведро“: ни почръпальника имаши · ꙗ кладѣсь естѣ глѣбокѣ СС 494.

СВѢТИЛО (14) [← *свѣтити*] : λάμπας, λύχνος, λυχνία, φανός; φωστήρ; φῶς – „светилка“; *прен.* „светлост“; *прен.* „небеско тело“: приде тамо съ свѣтилъ ꙗ свѣщамѣ; гласъ отъ њеѣ страстѣносъца васѣ ꙗ свѣтило ꙗсмѣ; сътворъшюмоу свѣтила велиѣ СС 595. // **СВѢТИЛЬНИКЪ** (61) [← *свѣтити*] : 1. λύχνος, λάμπας, φωστήρ, φανός; 2. λυχνία – 1. „светилка, свећа, лампа“; 2. „свећњак“: 1. дадите намѣ отъ олѣѣ вашего · ѣко свѣтильници наши оугасѣѣтъ; свѣтильникѣ тѣлоу естѣ око; 2. скинѣ же съврѣши са прѣваѣ · въ неѣже свѣтиликѣ и трапеза СС 596.

Суфикси и њихова творбена значења

⁵⁵ Уп. Јефимова 2006: 180, где је дат преглед радова који су се бавили овим питањем.

Прасловенски по пореклу суфикс **(i)dlo* додавао се на глаголске основе и градио именице средњег рода првенствено са значењем *nomina instrumenti* (уп. *рало* : *орати*, *солило* : **soliti*, *точило* : *точити*; уп. и *бръсало*, *зръцало*, *кадило*, *мѣрило*, *соушило*, *хранило*). Александар Белић га доводи у везу са старим *nomina agentis* на **-l(ъ)* и праиндоевропским суфиксом **-dlo* за називе оруђа (Белић 2000б: 131). Конкурентни суфикс *-ьникъ* (који се додавао на партиципску основу мотивног глагола) има већу фреквенцију. Његова употреба и у овој категорији (уп. и неке друге примере његове употребе код именица са предметним значењем: *скѣдлььникъ* ‘глинени суд, лонац’, *сърѣбрьникъ* ‘сребрник (монета)’, *свѣтилььникъ* ‘свећа, лампа’, итд.) сведочи о степену његове продуктивности у стсл. језику и о ширењу његовог функционално-семантичког дијапазона и на класу предмета.

2.1.3.2. За творбено-семантичку категорију **nomina loci** појава творбене синонимије у којој учествују различити суфикси није карактеристична. Примери као што су **привѣжице** (21) : *катаφυγή* – „уточиште“; прен. „спас, утеха“ (СС 500) и **оубѣжице** (1 *Супр. зб.*) : *катаφυγή* – „уточиште“ прен. „спас, утеха“ (СС 724) различите префиксе у својој морфемској структури добијају од мотивних префигурираних глагола, док се код примера **хранилиште** „склониште, прибежиште; спремиште“ (у синтагми **овоштъноѣ хранилиште**) и **хранило** „нагубац“ (СС 765) – творбена значења не подударaju, јер је значење прве повезано са секундарним развитком значења псл. глагола **horniti*.⁵⁶

У овој групи назива издвајамо следеће творбено синонимичне парове:

а) *-lo* // *-(l)ište*

СВѢТИЛО (4) [← **свѣтити**] : *ἀγιαστήριον, ἀγίασμα* – „светилиште“: **доидеже вѣнидѣ въ свѣтило в(о)ж(и)е** СС 597. // **СВѢТИЛИЦЕ** (1 *Супр. зб.*) [← **свѣтити**] : *ἀγίασμα* – „светилиште“: **кротъко яви сѣ къ свѣтилишту** СС 597.

Исто значење, како смо већ споменули, развијају и варијанте **свѣтостъ** и **свѣтъѣи** али на основу развитка свог примарног, апстрактног значења.

б) *-ø* // *-ište*

ГРОБЪ (> 200) [← **грети**] : *τάφος, μνημεῖον, μνήμα, λάκκος, ταφή* – „гроб, гробница“: **грови отъръзоша сѣ · і многа тѣлеса почиваѣштихъ с(вѣ)тъхъ вѣсташѣ** СС 178. // **ГРОБИЦЕ** (3) [← **грети**] : *μνήμα, μνημεῖον* – „гроб, гробно место“: **сърѣтосте и дѣва вѣсьна · отъ гровиштѣ исходашѣ** СС 178.

СЪКРОВЪ (4) [← **сѣкрыти**] : *ταμεῖον, κρυπή, ἄδυτος (!)* – „скривено место; скровиште“: **никтоже оубо свѣтилььника вѣжегъ въ сѣкровѣ полагаатъ · ни подѣ спождомъ · нъ на свѣштъницѣ да вѣходаштеи видатъ свѣтъ** СС 653. // **СЪКРОВИЦЕ** (67) [← **сѣкрыти**] : 1. *ταμεῖον, τὸ ἀλόκρυφον, κατάδυσις*; 2. *ταμεῖον, ταμεῖον, θησαυρός*; 3. *θησαυρός*; 4. *θησαυρός* – 1. „скривено место; скровиште“; 2. „складиште; остава, амбар“; 3. „ризница“; 4. „(скривено) благо“: 1. **лице же рекътъ вамъ · се въ поустыни естѣ · не изидѣте · се въ сѣкровиштихъ не имѣте вѣры**; 2. **сѣмотрите вранъ · како не сѣжтъ ни жѣнѣтъ · имъже нѣстѣ сѣкровишта · ни хранилишта · і в(ог)ъ питѣетъ ѿ**; 3. **іже износитѣ отъ сѣкровишта своего новаѣ і ветъхаѣ**; 4. **не сѣкрывайте сѣбѣ сѣкровишта на зѣми** СС 653.

⁵⁶ Текстови сакралних старословенских споменика бележе и лексему **сѣхранити**, али у значењу „сачувати, спасити, сакрити“ СС: 674–675 (: **хранити** „чувати, штитити, скривати“ СС: 765). Семантички развитак ове лексеме текао је од примарног псл. **horniti se* (: псл. **horna*) „хранити, крмити, питати“ → „чувати, пазити, скривати“ (уп. срп. фразеологизам *хранити гују у њедрима*).

Суфикси и њихова творбена значења

О посл. суфиксу **(i)dlo* говорили смо у претходном одељку. Његова појава и у класи *nomina loci* резултат је семантичке деривације (типа *solilo* ‘посуда за со’ → *solilo* ‘место где се овце соли’).

Најпродуктивнији стсл. суфикс за грађење именица из категорије *nomina loci* био је суфикс **-ište* (уп. нпр. **вѣдѣлиште**, **црѣкѣвиште**, **гробѣште**, **покровѣште**, **сѣньмиште** итд.), потврђен у творбеној структури 31 именице са овим значењем (Јефимова 2006: 173). Појава сугласничког елемента *-l-* у структури овог суфикса може се објаснити преинтеграцијом суфикса именица реда *nomina instrumenti* на **-dlo* или преинтеграцијом **-l* партиципа⁵⁷.

Присуство *-ø* суфикса у овој категорији може се објаснити његовом улогом у грађењу девербативних глаголских изведеница типа *nomina acti* (уп. нпр. **сѣвѣрати** : **сѣворѣ**, **плести** : **оплотѣ** и сл.). Мислимо да конкурентни суфикса *-ište* месно значење датих примера додатно потенцира на основу представе о творбеном моделу изведеница типа *nomina loci* (за које је он најпродуктивнији творбени формант), нарочито онда када су у питању значења ширих, отворених простора.

2.1.3.3. Синонимија у класи назива за лица женског пола која стоје у мотивационом односу са истокореним називима особа мушког пола (тзв. **мовирани фемининуми**) карактеристична је по томе што се у једном члану творбено синонимичног пара јавља нулти суфикс, а у другом суфикс *-yn'i*:

ГОСПОЖДА (17) [← **господѣ**]: κυρία, γυνή, δέσποινα – „госпођа“: **ѣко очи рабѣиѣ въ рѣкоу г(оспо)ждѣ своѣ** СС 176. // **ГОСПОДЫНИ** (1) [← **господѣ**]: δέσποινα – „госпођа“: **видѣвѣши же господѣни... бѣвѣше ње чюдо · вѣрова г(оспод)оу** СС 175.

РЯБИ (29) [← **рабѣ**]: δοῦλη, παιδίσκη, παρθένος (!) – „робиња; слушкиња“; *прен.* „робиња; слушкиња“: **г(лаго)ла же раба двѣрьница петрови; иоулитание рабо в(ог)а вѣшьнаго · сѣгрѣшихомѣ прѣд тобоѣ жродѣскы** СС 563. // **РЯБЫНИ** (12) [← **рабѣ**]: παιδίσκη – „робиња; слушкиња“: **приде єдина отѣ рабѣиѣ ар’хиеревѣ** СС 564.

Суфикси који се у овој категорији јављају

Термин *именичка моција* у творби речи се користи да означи „способност језика да помоћу одређених форманата гради називе за бића женског пола од корелативних именица мушког рода.“ (Ћорић 1982 : 6). У овој творбено-семантичкој категорији на стсл. нивоу били су активни суфикси *-isa* (уп. нпр. **пророкѣ** : **пророчица**, **вратарѣ** : **вратарица**, **владѣика** : **владѣичица**) и *-yn'i* (уп. нпр. **рабѣ** : **рабѣиѣ**, **самарѣнинѣ** : **самарѣниѣиѣ**, **богѣ** : **богѣиѣ** итд.). У наш корпус творбених парова улазе мовирани фемининуми из парадигматске класе посл. **ā* односно **jā* основа. Да нисмо увели појам нултог суфикса (в. увод), рекли бисмо да је (дијахроно гледано) ова морфема имала синкретичну функцију, јер се истовремено јавља и као творбени суфикс за грађење именица женског рода од истокорених именица мушког рода (уп. **дроугѣ** : **дроуга**, **сѣсѣдѣ** : **сѣсѣда**, **тѣстѣ** : **тѣшта**). Конкурентан суфикс у овој творбеној категорији – моционни суфикс *-yn'i* – од основа словенског порекла констатује се само у 4 именице (уп. **богѣиѣ**, **господѣиѣ**, **поганѣиѣ**, **сѣсѣдѣиѣ**), док већу продуктивност има у творби изведеница од основа грчког порекла (типа **єлинѣиѣ**, **єгиптѣиѣиѣ**, **самарѣниѣиѣ** итд.).

⁵⁷ Упор. Варбот 1969: 103.

2.1.4. Опште одлике овог типа творбене синонимије

2.1.4.1. Опште структурно-функционалне одлике овог типа творбено-синонимичних лексема јесу:

1) Учешће генетски различитих творбених суфикса, како оних који су примарно били везани само за одређену творбено-семантичке категорију (уп. нпр. псл. суфикс **-tel'ь* у категорији *nomina agentis*, **-ar'ь* у категорији *nomina professionis*, **-ota*, *-ostь*, *-ьstvo* у именицама реда *nomina abstracta*, суфикс **-idlo* у категорији *nomina instrumenti*, **-ište* у категорији *nomina loci*), тако и оних који су могли ширити своје функционало-семантички дијапазон и јављати се у различитим творбено-семантичким категоријама (упор. нпр. суф. **-ьникъ*, **-ьсь*, **-ьје*).

2) Творбена основа датих синонима могла је имати лексичко-граматички истокатегоријалну творбену основу (уп. **вратарь** : **вратъникъ** ← **врата**), али и различиту (уп. нпр. **пив-ьца** [← **пити**] : **пиан-ица** [← адјективизирани *ptc. praet. pass. пианъ*]).

3) У неким творбено-синонимичним типовима уочава се суплетиван вид творбене основе (уп. **отъшьльць** : **отъходъникъ**).

4) Међу разматраним лексемама уочава се велико присуство хапакса тј. лексема само једанпут посведочених (уп. нпр. **простость**, **боуство**, **добльство**, **мждръство**, **пронъръ**, **разбоиство**, **невѣдъство**, **доброродиѣ**, **братолюбъство**, **лихоимъство** и **лихоимнѣ**, **цѣломждръствиѣ**, **почърпало** итд.). Неке од ових лексема, попут именице **цѣломждръствиѣ**, могу сведочити о свесном настојању преводилаца да датим, уникатним обликом лексеме њој придају изразито књишки карактер.

2.1.4.2. На семантичко-функционалном плану можемо издвојити следеће карактеристичне особености:

1) развитак конкретнијих, специјалнијих значења: уп. нпр. лексеме **свѣтость** и **свѣтъиѣ**, код којих се јавља и значење 'светилиште'; лексему **старьць** у значењу 'старшина, првак, начелник'; лексему **съкровице** у значењу 1. 'складиште; остава, амбар'; 2. 'ризница'; 3. '(скривено) благо' и сл.; лексему **благъиѣ** у значењу 'иметак, имућство';

2) семантичку диференцијацију код једног од чланова творбено синонимичног пара лексема: уп. нпр. развитак значења 'знак, симбол победе' код лексеме **повѣдъникъ**; треба истаћи и да је семантичка диференцијацију базирана на различитим значењима мотивне речи (типа **хранилиште** 'склониште, прибежиште; спремиште' и **хранило** 'нагубац') доводила до развитка различитих творбених значења код ових и њима сличних лексема, те се оне не сврставају у групу творбених синонима.

3) развитак метафоричних значења која су хришћански конотирана: уп. нпр. развитак значења 'кроткост, (духовна) благост' код лексема **тихость** и **тихота**; значење 'опроштај' код лексеме **простъиѣ** и сл.

2.1.4.3. Општи узроци појаве овог типа творбених синонима јесу:

1) Однос према њиховим грчким еквивалентима

Како смо већ у *Уводу* напоменули, питање калкирања стсл. лексема није затворено и у литератури се срећу и нека сасвим различита гледишта и приступи овом проблему (уп. Јефимова 2015: 53–55).

Појава творбено-синонимичних творбених типова са генетски и материјално различитим суфиксима могла је, наине, бити узрокована уподобљавањем творбене структуре датих лексема према различитим грчким синонимним лексемама, али, како то у наведеном

раду (као и у неким другим, где она понавља своје начелне ставове) истиче В. Јефимова, ту треба бити веома опрезан.

1а) Калкирање је било најкарактеристичније за стсл. композите, будући да је стсл. из народних словенских говора наследио само мањи број архаичних словенских сложеница (уп. нпр. **БРАТОУЧАДЪ**, **МАЛЪЖЕНА**, **ВОЈЕВОДА**, **СРЪДОБОЛА** и сл.), а поред њих и моделе суфиксираних сложеница који су послужили стсл. преводиоцима за творбу нових књишких речи (неологизама тј. кованица). У овом поступку су се старословенски преводиоци ослањали на грчке еквивалентне лексеме, али су их најчешће стваралачки преводили, а не просто поморфемно калкирали. По мишљењу Јефимове, они су у грчким композитима налазили првенствено образац слагања значења двеју коренских морфема, које су замењивали словенским блискозначним речима, док је сам творбени образац био њихова самостална креација. О томе сведочи велики број стсл. суфиксираних композита чији грчки еквивалент није суфиксиран (уп. нпр. грч. θεομάχος : стсл. **БОГОВОРЪЦЪ**, грч. φιλάθροπος : стсл. **ЧЛОВЪКОЛЮБЪЦЪ**), примери када неким грчким композитама одговарају стсл. синтагме (οἰκοδεσπότης : стсл. **ГОПОДИНЪ ДОМА / ХРАМА**) или изведенице (упор. нпр. γεωργός : **ДЪЛАТЕЉЪ**), затим речи код којих се запажа калкирање само једне коренске морфеме (уп. грч. ξωγράφος : стсл. **ШАРОПИСАТЕЉЪ**) итд. Овако настале лексеме су онда могле послужити као преводни еквиваленти и других грчких блискозначних, али творбено-морфемски различитих лексема (Јефимова 2015: 56–57), што је стварало бројне изукрштане односе у односима између грчке и старословенске синонимичне лексике.

1б) Изведенице са продуктивним псл. суфиксима **-tel'ь*, **-ьnikъ*, **-ьсь*, **-ьје* и сл., које су и мотивисане на словенској равни, не треба, по мишљењу Јефимове, сматрати калковима: њихов корен има значење које је исто или блиско значењу еквивалентних грчких речи, али је сам творбени поступак инкосан и заснован на продуктивним словенским творбеним моделима. Тако нпр. мотивисана на словенском терену именица **ДЪЛАТЕЉЪ**, настала по регуларном и продуктивном моделу грађења изведеница типа *nomina agentis* од основе глагола **ДЪЛАТИ**, није калк грч. композите γεωργός; суфикс **-tel'ь* (иако најчешћи преводни еквивалент грч. суф. *-της*)⁵⁸ среће се и као паралела неким другим грч. суфиксима (уп. нпр. грч. διδάσκαλος : стсл. **ОУЧИТЕЉЪ**) или пак грчком суфиксу *-της* одговарају неки други стсл. суфикси (уп. нпр. грч. βουλευτής : стсл. **СЪВЪЋЪТНИКЪ**), итд. Кључни фактор који ове примере сврстава у чисто словенску творбу, а не у калкирање јесте мотивација, односно мотивационо прозирни на словенском терену односи (Јефимова 2015: 58).

Примери из наше грађе потврђују ове ставове. Тако је на пример композита **БЛАГОДАТЕЉЪ** поморфемни калк грчке композите εὐεργέτης – ‘доброчинитељ, благодатељ’, док лексема **БЛАГОДАТЪНИКЪ**, којом се преводи иста реч грчког оригинала, представља пример за стсл. ниво карактеристичног извођења назива лица суфиксом **-икъ* по неком њиховом карактеристичном својству или особини казаним придевом који се налази у њеној творбеној основи (**БЛАГОДАТЬ** → **БЛАГОДАТЪНЪ** → **БЛАГОДАТЪНИКЪ**). Појава неких, у нашем корпусу издвојених творбено-синонимичних истокорених лексема могла је бити условљена потребом да се различитом творбеном структуром словенских речи одрази различитост њихових грчких еквивалената (уп. имен. ρύστης – **ИЗБАВИТЕЉЪ** // супст. пратицип ὁ ρύόμενος – **ИЗБАВЪНИКЪ**; αὐτοκράτωρ – **САМОДРЪЖИТЕЉЪ** // αὐτοκράτωρ, τροπαιούχος – **САМОДРЪЖЪЦЪ**), али је у највећем броју примера, нарочито када је у питању творба извођењем – која је и у центру нашег занимања – она посведочена у паровима лексема с типично словенским творбеним обрасцима и за њу се морају тражити други узроци.

⁵⁸ О томе је писала још Р. Цејтлин: „Греческие соответствия слов данной группы имеют обычно суффиксы *-της* или *-ος*, в отдельных случаях и некоторые другие производные или простые слова“ (1977: 105). Уп. и Јефимова 2011: 56–57.

2) Један од најважнијих узрока појаве овог типа творбено-синонимичних стсл. лексема забележених у нашој грађи било је ширење функционално-семантичког дијапазона неких псл. по пореклу суфикса, који се почињу јављати и изван круга основа за које су се примарно везивали. Њихова творбена мобилност тј. способност да се везују за различите творбене основе и учествују у грађењу изведеница која припадају различитим творбено-семантичким категоријама, условила је и њихову велику продуктивност, па се творбени типови чији конститутивни елемент овакви суфиксни елементи чине почињу узимати као аналошки узорак за градњу многих нових речи. Такви суфикси најчешће нису ни значењски спецификовани, већ се јављају као маркери припадности датих изведеница именичкој лексичко-граматичкој категорији. О класификативној функцији оваквих суфикса писала је и В. Јефимова у напред спомињаном раду, говорећи о томе да су творбени модели бројних стсл. суфиксираних композита, а поготово изведеница – инокосно словенски, оживљени у номинационим поступцима самих преводилаца који су у грчком предлошку тражили само еквиватност значења њихових коренских морфема.

Најизразитији пример овако узроковане творбене синонимије налазимо у паровима лексема код којих се један члан творбено-синонимичног пара одликује присуством суф. *-*ьникъ*. Преинтеграцијом издвојен из круга адјективних основа на -*ьн-*, тај се суфикс почео везивати за различите типове творбених основа, прогресивно ширити и конкурисати другим суфиксима, па и онима који су типични за одређену творбено-семантичку категорију, поставши тако најпродуктивнији творбени елемент када су у питању називи за лица мушког пола. Тако се, на пример, у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina agentis*, он јавља у највећем броју творбених типова и конкурише не само малопродуктивном суфиксу -*атајь* (позоратаи : позоръникъ), него и суфиксу -(i)*tel'ь*, типичном за ову категорију (защититељъ : защитъникъ). Он се јавља и у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina professionis*, за коју су карактеристичне претежно именичке творбене основе, у конкурентним односима са суфиксима -*ьѿij(i)/-ьѿij(i)* (кънѿигъчии : кънѿижъникъ), -*ьсь* (четвъртовластьникъ : четвъртовластьць), а по броју примера употребе надилази и типичан за ову категорију суфикс -*ар'ь* (уп. нпр. вратаръ (3) : вратъникъ (5)). Среће се и у категоријама *nomina attributiva* (бестоудьць : бестоудъникъ) и *nomina regionalia et nationalia* (гражданинъ : градъникъ), те и изван групе лица, у категорији *nomina instrumenti* (почьрпало : почьрпальникъ). Овакво ширење функционално-семантичког дијапазона неких псл. суфикса налазимо и у случајевима ширења суфикса -*ьство* у домен изведеница од глаголских основа (чловѣколюбъство, оубоиство), као и у случају појаве суфикса -*ота* / -*оѿа* у категорији *nomina attributiva* (уп. юнота / юноѿа) и суфикса -*ун'и* у класи мовираних фемининума (господъѿни, рабъѿни).

3) У оквиру категорије *nomina abstracta* среће се највећи број творбено синонимичних истокорених парова лексема, са суфиксом -*остъ* као најконкурентнијим (уп. -*остъ* // -*ота*, -*остъ* // -*ун'и*, -*остъ* // -*ьство*, -*остъ* // -*ѿе*). Узрок овако изражене творбене варијантности налази у самој природи апстрактних стсл. речи које нису биле својствене народним словенским говорима, те су стсл. преводиоци користили различите номинационе поступке да би превели мисаоно сложене религиозно-филозофске појмове грчких оригинала са којих су преводили. Све оне спадају у слој књишких старословенских неологизама.

4) Неки од горе разматраних творбено-синонимичних парова почивају на синонимији дијалекатских / општесловенских творбених типова. Наиме, неке од разматраних лексема припадају слоју прасловенских дијалектизама, тј. оних речи које нису општесловенски распрострањене и које су у стсл. споменике писмености доспевале из народних језика оне територије на којој је споменик настао или преписан (уп. нпр. рьѿбитъ, корабъчии, кръмъчии, кънѿигъчии). Тако се продирање неких дијалекатских творбених модела у књижевни језик јавља као један од узрока појаве творбене синонимије.

2.2. СИНОНИМИЈА ИСТОКОРЕНИХ ЛЕКСЕМА КОД КОЈИХ ЈЕ ДРУГИ ЧЛАН ТВОРБЕНО СИНОНИМИЧНОГ ПАРА СЕКУНДАРНО АФИКСИРАН

Појава истокорених лексема са простим (*благость* ~ *blag-ostь*) односно удвојеним творбеним афиксима (типа *благостѣи* ~ *blag-ost-yn'i*), једна је од одлика старословенског творбеног система. В. Јефимова у својој студији о старословенској творбеној морфемици поступак грађења варијанти са удвојеном афиксалним творбеним елементом назива „удвојеном афиксацијом“ и дефинише као „явление образования лексемы с избыточным аффиксом, в результате которого у лексемы оказывалось два аффикса в одной и той же функции. Лексема с наращенным избыточным и как бы ‘лишним’ аффиксом употреблялась, как правило, с тем же значением, что и лексема без ‘лишнего’ аффикса, часто переводя то же самое слово греческого оригинала.“ (Јефимова 2006: 18–19).

Творбену структуру изведеница које разматрамо у овом раду одликује, дакле, присуство неког, синхроно гледано простог творбеног суфикса (-*х*) у једном члану творбено синонимичног пара, односно суфиксног комплекса (-*х-у*) у другом члану творбено синонимичног пара лексема. Бошковић о оваквој врсти сложених суфикса говори као о онима који настају „кумуляцијом суфикса“ (нпр. код творбених типова карактеристичних за хипокористике⁵⁹) као израз „функционалног појачања“ примарних творбених типова (1978: 417)⁶⁰. Аутор наводи и да је таква врста функционалног појачања израз „суфиксалног узуса дате епохе“ под чиме се, претпостављамо, мисли на продуктиван за дату епоху карактер суфикса који се секундарно наслојава.

Могли бисмо рећи да секундарна афиксација може представљати и прелазну етапу у процесу трансформације оваквих суфиксалних комплекса у сложене суфиксе. Када дати суфиксални комплекс почне самостално да функционише и јавља се и изван круга датих творбених односа, тада се може говорити о правом сложеном суфиксу.

У овом потпоглављу ми нећемо ове две врсте сложених суфикса подвајати, (али ћемо их у систематизацији типова старословенске творбене синонимије разликовати). Разлог за то је тај што се у синхронном старословенском творбеном систему, пре свега због његове квантитативне ограничености, као и због богословске садржине стсл. рукописа, не може сасвим сигурно утврдити да су дати „везани“ суфикси стекли способност смосталног функционисања. У корпусу овде разматраних творбених типова такав статус би се могао приписати само суфиксу *-stvije* и, евентуално, суфиксу **-ostyn'i* ако се има у виду његово доцније самостално функционисање (уп. срп. *милостиња*, *Љубостиња*, *босотиња* и сл.).

Грађу ћемо поново распоредити у оквиру лексичко-семантичких група, односно творбено-семантичких категорија којима дате лексеме припадају, а у овом случају по суфиксима који се у датим творбеним типовима јављају. Разматрања о суфиксној природи и функцији укључићемо по потреби тј. онда када је реч о неком творбеном афиксу који у претходном одељку није спомињан.

⁵⁹ Уп. Бошковић 1978: 478.

⁶⁰ У више радова посвећених историјској творби речи Радосав Бошковић се при објашњењу настанка сложених суфикса служио синтагмом „функционално појачање“ (в. нпр. Бошковић 1978: 173, 263, 417). Он ову термилошку синтагму не дефинише, али разликује овако добијене сложене суфиксе од оних насталих преинтеграцијом (нпр. спајањем старог основинског наставка и суфиксног елемента; нпр. **-tel'ь/*-itel'ь*) и контаминацијом (тј. спајањем структура „напоредних и функционално идентичних наставака“; нпр. **-ka* и **-yn'i* → срп. *-киња* (Бошковић 1978: 57)).

2.2.1. НАЗИВИ ЛИЦА МУШКОГ ПОЛА

2.2.1.1. NOMINA AGENTIS

а) *-atajъ* // *-ataj-ъnikъ*

ИСХОДАТЪИ (1 *Супр. зб.*) [← *исходити*] : πρό-ξενος – „заступник (онај који у нечије име иступа)“: *се и ты сътвориши противъ силѣ своѣи • мироу исходатаи бываа* СС 274. // **ИСХОДАТЪИНИКЪ** (1 *Супр. зб.*) [← *исходатаи*] : πρό-ξενος – „заступник“: *χ(ριστος)ъ • иже и ѿсходатаиникъ ѿстъ намъ • въсѣхъ добръ* СС 274.

Узрок секундарног додавања продуктивног суфикса *-ъnikъ* на основу истозначне именице *исходатаи*, могла би бити непродуктивост примарног суфикса *-atajъ*, а с друге стране изразита продуктивност суфикса *-ъnikъ* у класи назива за лица мушког пола где се он јавља и као класификациони суфикс тј. као знак припадности дате творенице лексичко-граматичкој класи именица.

б) *-tel'ъ* // *-tel'-inъ*

ЖИТЕЉЪ (5) [← *жити*] : οικήτωρ, πολίτης – „становник, житељ“: *і шѣдъ прилѣпи сѧ единомъ отъ житељъ тоѧ страны* СС 218 // **ЖИТЕЉИНИЪ** (1 *Супр.*) [← *жителиъ*] : οικήτωρ, πολίτης – „становник, житељ“: *опоустѣ раю жителиниъ* СС 218.

Ове творбене синониме са значењске стране одликује то што придодати суфикс унеколико потенцира сингуларно граматичко значење. Наслојавање овог суфикса на регуларни и продуктивни за категорију *nomina agentis* суфикс *-tel'ъ*, вероватно је било подстакнуто секундарном тематизацијом стсл. хетероклитичких основа под аналошким утицајем именица типа **ГРАЖДАН-ИНИЪ** (мн. **ГРАЖДАН-Е**)⁶¹.

в) *-tel'ъ* // *-tel'-ѣninъ*

ЖАТЕЉЪ (4) [← *жати*] : θεριστής – „жетелац“: *въ врѣмѧ жатвѣ рекъ жателемъ* СС 222. // **ЖАТЕЉЪНИНИЪ** (5) [← *жателиъ*] : θεριστής, ἐργάτης – „жетелац“: *жителине днѣ(ε)ли сжтъ* СС 222.

Појава суфикса *-ѣninъ* у другом примеру врло је необична, јер се дати суфикс јавља као основни за грађење назива лица по месту живљења или порекла. Узрок јављања варијанте **ЖАТЕЉЪНИНИЪ** Јефимова налази у номинационим интенцијама самих преводилаца који су књишку лексему **ЖАТЕЉЪ** (наспрам познате варијанте **ЖЪНЬЦЪ**⁶² распрострањене у словенским народним говорима) сматрали неуобичајеном, па су додавањем датог суфикса хтели да нагласе њен књишки карактер: „Если предположить, что **ЖАТЕЉЪ** являлось словом книжным, эти замены можно объяснить: сущ. **ЖАТЕЉЪ** оказалось настолько непривычным для древних книжников, что в одном случае они 'разъяснили' его добавлением избыточного суффикса *-(j)aninъ* [у тексту *апракоса*], а в тексте *тетра* [...] просто заменили привычным и понятным (но тоже с суффиком *-tel'(ъ)*) словом **ДѢЛАТЕЉЪ**“ (Јефимова 2011: 69).

2.2.2. Nomina abstracta

Наслојавање афикса с истим творбеним значењем и функцијом најкарактеристичнији је за стсл. именица типа *nomina abstracta*. Додати афикс не мења творбено значење датих изведеница, већ га углавном само понавља. Ексерцирани примери показују да је

⁶¹ Именице са завршетком *-tel'ъ* и *-ѣninъ* // *-aninъ* у множини су се мењале по моделу сугласничких основа м. рода: упор. **ДѢЛАТЕЉЪ** : **ДѢЛАТЕЛЕ**, **ГРАЖДАНИНИЪ** : **ГРАЖДАНЕ**, уз одбацивање суфикса *-inъ* у плуралској форми.

⁶² Упор. и **ЖЪНЬЦЪ** у корпусу Срезњевског (Срез. 1: 887).

најпродуктивнији тип конкурентних односа онај код којег именицама на суфикс *-bstvo* конкуришу именице са сложеним суфиксом *-bstv-ъje*. Поред ове групе, бележимо и синонимију суфикса *-ъje* и осамостаљеног сложеног суфикса *-bstvъje*, као и следеће синонимичне суфиксе: *-ostъ // -ost-yn'î*, *-ъba // -ъb-ina*, *-zнь // -zn-bstvo*.

2.2.2.1. АДЈЕКТИВАБСТРАКТА

а) *-bstvo // -bstv-ъje*

БОГАТЪСТВО (46) [← богатъ] : *πλοῦτος, χρήματα, περιουσία τῶν χρημάτων, θησαυρός, τὰ κτήματα, τὰ σκῦλα* – „богатство“: *чѡда • ѣко не оудовъ естъ оупъваѣштѣимъ на богатство • въ ц(ѣса)р(ъ)с(тв)не в(о)жие вьнити СС 95. // БОГАТЪСТВИЕ* (4) : *πλοῦτος* – „богатство“: *печаль света сего • і льсть богатствѣ подавлѣетъ е • слово СС 95.*

ВЕЛИЧЪСТВО (10) [← великъ] : 1. *μέγεθος*; 2. *μεγαλειότης, μεγαλοσύνη, μεγαλοπρέπεια* – 1. „величина“; 2. „величанственост“: 1. *пѡко не въ величствѣ тѣлесъ • или въ въздрѣствѣ тѣлесъ лишенъиѣхъ • въсѣлаѣетъ сѡ в(о)жѣа благодѣтъ*; 2. *оумъножилъ еси на мнѣ величество твоє СС 111. // ВЕЛИЧЪСТВИЕ* (6) : *μέγεθος, μεγαλοσύνη; τὰ μεγαλεία* – „величанственост“: *ты прими покаание • і исповѣдание рабоу твоємоу семоу • праипадаѣѣю величеству твоємоу; слоѡѣ твоєѡѣ і правѣдѡ твоѡѣ • в(о)гъ въшьниѣхъ ѣже сътвори величствѣ СС 111.*

ЛЖКВЪСТВО (8) [← лжквъ] : *πονηρία, πανουργία* – „злоба, лукавство“: *т(ъи) г(оспод)і отъми нъи отъ лжквѣ(ст)ва нашего СС 319. // ЛЖКВЪСТВИЕ* (3) : *πονηρία, var. πανουργία* – „злоба, лукавство“: *разоумѣвъ же и(с)у)съ лжквѣстиѣ ихъ рече • чьто ма искоушаете впокрѣти СС 319.*

МЪНОЖЪСТВО (78) [← мъногъ] : *πλῆθος, μέγεθος, πολυτέλεια, στίφος* – „мноштво“: *вьсе множество ѡуди вѣ • молитвѡ дѣѡ; СС 337. // МЪНОЖЪСТВИЕ* (2) : *πλῆθος* – „мноштво“: *въ мъножствѣи сѡлы твоєѡ • сълъжѣтъ тебѣ врасѣ твоѣ СС 337.*

ПИИАНЪСТВО (10) [← пианъ] : *μέθη* – „пианство“: *ѣда когда отѡгъчѡѣтъ срѣдѣца ваша • обѣданъемъ і пѣнъствомъ СС 448. // ПИИАНЪСТВИЕ* (2) : *μέθη* – „пианство“: *ѣко въ дне благообразно ход(и)мъ • не козлогласовани • пиѣанъствѣи • ѡбодѣтѣани СС 448.*

ПРАЗДЪНЪСТВО (11) [← праздънъ] : 1. *ἀργία, ἀσχολία*; 2. *έορτή, πανηγύρις* – 1. „беспосличарење, доконост“; 2. „празник“: 1. *облѣгъчѣти печаль о иного ошьстѣи и о празнствѣ*; 2. *се бо наста врѣма празденъствоу нашего СС 498. // ПРАЗДЪНЪСТВИЕ* (2) : *έορτή* – „светковина, прослава“: *различна оунъныѡ раждаѣтъ сѡ • праздънствоуѣштѣимъ • о житѣистѣхъ праздънствѣиѣхъ СС 498.*

ХЖДОЖЪСТВО (3) [← *псл. *hōdogъ*, уп. *хждожьникъ* „творац“] : 1. *έπιστήμη*; 2. *τέχνη, δειλάσμα* – 1. „мудрост“; 2. „лукавство, подмуклост, превртљивост“: 1. *ты съподоби и въ кротость • въ ѡбѣвъ • въ сѣвръшение • въ хждожьство* 2. *въсхождение показавъ • старааго зѣлодѣѡ • і гѡбѣнънааго змиѣ • в(о)гомѡдрѣмъ хждожьствомъ • оуловѣ СС 769. // ХЖДОЖЪСТВИЕ* (1 *Клоч. зб.*) : *τέχνασμα* – „рукотворина, ремек-дело“: *нъ въсѣ оубо добра сѣтъ • і зѣло д(о)вра • і творѣѡ мѡдрости хждожьствѣ СС 769.*

Придев **hōdogъ* није регистрован у стсл. споменицима, али сва је прилика да је постојао и у стсл. језику, будући да га налазимо у цсл. споменицима. Представља рану псл. позајмицу из готскога *handugs* ‘вешт, мудар’ ← **handags* ← *handus* ‘рука’ (ЕРСЈ 8: 88). У лексеми *хждожьство* констатујемо развитка значења са негативним аксиолошким предзнаком ‘лукавство, подмуклост, превртљивост’, док се у значењу варијанте *хждожьствѣи* може забележити секундарна конкретизација значења.

б) *-ostъ // -ost-yn'î*

БЛАГОСТЬ (23) [← *благъ*] : χρηστότης, ἀγαθωσύνη, ἀγαθότης, χάρις – „доброта, милост, добронамерност“: *напои и источникомъ твоѣмъ благодсти* СС 90. // **БЛАГОСТЫНИ** (11) : χρηστότης, ἀγαθωσύνη, ἀγαθότης, δικαιοσύνη – „доброта, добронамерност“: *възлюбилъ еси зълѡбѣ паче благодстыни* СС 90.

МИЛОСТЬ (>200) [← *милъ*] : 1. ἔλεος, οἰκτιρμός, εὐνοια, εὐμένεια, συγγνώμη, ἀντίληψις, ἐκδίκησις, συμπάθεια, φιλανθρωπία, ἔλαιον; 2. ἐλεημοσύνη) – 1. „милосрђе, поштеда, саосећање, милост“; 2. „милостиња“: 1. *сътворити милость съ о(т)ци нашими*; 2. *не чловѣкомъ твориши видѣти милость своѣ* СС 326–327. // **МИЛОСТЫНИ** (22) : 1. ἔλεος, ἐλεημοσύνη, δικαιοσύνη; 2. ἐλεημοσύνη – 1. „саосећање, милосрђе, добротинство“; 2. „милостиња“: 1. *сътвори милостыниѣ съ нимъ*; 2. *тебѣ же твораштѣ милостыниѣ · да не чуетъ шюца твоѣ · чьто творитъ десница твоѣ* СС 326.

У обе лексеме можемо пратити специјализацију значења – ‘милостиња’: оно што се удељује као израз милосрдног поступања. У руском и српском дошло је до диференцијације значења, где је лексема *милостыня / милостиња* добила значење ‘оно што се дели сиротињи’.

2.2.2.2. АПСТРАКТНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ ОД ДРУГИХ ОСНОВА

а) *-bstvo // -bstvije*

ВЛАДЫЧЕСТВО (12) [← *владыка*] : 1. ἀρχή, ἡγεμονία; 2. αἰ ἐξουσία; 3. ἀρχή – 1. „власт, владавина“; 2. *владычества* *мн.*: „руководство, управа“; 3. „област владања“: 1. *въ пятѡе на десѡте лѣто · владычества · тиверьѣ кесарѣ*; 2. *ѣко нѣсть емоу брань къ крѣви · і пѣти · къ властемъ і влад(ы)чествомъ*; 3. *имѣщюмоу власть · на в’сѣкомъ влад(ы)чествоѣ* СС 117. // **ВЛАДЫЧЕСТВИЕ** (8) : 1. ἡγεμονία, δεσποτεία; 2. αἰ ἐξουσία; αἰ ἐξουσία, αἰ ἀρχαί, αἰ θρόνοι) – 1. „власт, владавина“; 2. *владычества* *мн.*: „руководство, управа“; *спец.* један од анђеоских чинов: 1. *въ пятѡе на десѡте лѣто · вл(а)д(ы)ч(ь)ствиѣ · тивериѣ кесарѣ*; 2. *егда же приведѣтъ въ на снѣмишта · і власти · і владычествоѣ; тьсѣшѣта тьсѣшѣтами · имъ агѣлъ архангѣлъ · власти владычествии* СС 117.

ВЛЪШЕСТВО (5) [← **vlъhv-ova-ti* ← *влъхвъ* „врач“] : μαγεία, γοητεία – „враѣбине, магија“: *нынѣ оубѣдѣхъ іако тѣ влѣшествомъ крѣмиши сѧ* СС 119. // **ВЛЪШЕСТВИЕ** (1 *Супр. зб.*): μαγεία – „враѣбине, магија“: *дзъ дивлѣж сѧ видѣ силѣ влѣшѣствиа іего* СС 119.

Истозначне изведенице *влѣшество / влѣшѣствие* и *влѣшѣба*, коју смо наводили у претходном потпоглављу, представљају пример творбено синонимичног реда лексема, али се међусобно по типу творбене синонимије разликују (*влѣшество / влѣшѣствие* – синонимија која почива на секундарној афиксацији, а *влѣшѣба / влѣшѣство* – синонимија која почива на генетски различитим синонимичним тв. афиксима), што је и условило њихово подвојено представљање.

ГОСПОДСТВО (2) [← *господъ* „господар; Господ“] : κυριότης, αὐθεντία – „господство, божанска надмоћ“: *своимъ господствомъ зовѣ мрѣтвадо* СС 176. // **ГОСПОДСТВО** (2) : нема грч. паралеле у СС – „један од анђеоских чинов“: *д(н)ћ(ε)ли і арх(ан)ћ(ε)ли · прѣстоли і г(оспо)дѣствѣ* СС 176.

НЕВѢРСТВО (13) [← **nevěra*] : ἀπιστία, ἀμφιβολία – „неверовање, неверица“: *не сѣтвори тоу силъ мѣногъ · за невѣрство ихъ* СС 361. // **НЕВѢРСТВО** (16): ἀπιστία – „неверовање, неверица“: *вѣроуѣ г(оспод)и · помози моемоу невѣрствю* СС 361.

ОТЪЧЕСТВО (16) [← *отъць*] : 1. πατρία; 2. πατρίς – 1. „род, поколење, породица“; 2. „отаѣбина“: 1. *поклонѣтъ сѣ прѣдъ нимъ вѣсѣ отъчѣства ѡзъчѣна*; 2. *і приде въ о(т)ч(ь)ство свое* СС 437. // **ОТЪЧЕСТВИЕ** (20) : 1. πατρία; 2. πατρίς – 1. „род, поколење, породица“; 2. „отаѣбина“: 1. *за не бѣаше · отъ домоу і от(ь)ч(ь)ствѣ да(в)ыдо(в)а*; 2. *нѣсть пророкъ вѣштѣсти · тѣкъмо въ своемъ отъчѣствѣ* СС 437.

ПРИШЪЛЪСТВО (2) [← прити, пришълъ] : παροικία – „лутање по туђини, пребивање у туђини, изгнанство“: пѣта бѣахъ мьнѣ оправданѣ твоѣ · на мѣстѣ пришълъства моего СС 516. // **ПРИШЪЛЪСТВИЕ** (1 *Супр. зб.*) : παροικία – „лутање по туђини, пребивање у туђини, изгнанство“: възидъ въ люди пришълъства моего СС 516.

РАЗЪНЪСТВО (1 *Супр. зб.*) [← adj. разъно, adv. уп. разно стоѣми] : διαφορά – „разлика, различитост“: ни ништеты ради оумалитъ ти сѧ радость доуховьная... и не вѣстъ разньства лицъ СС 574. // **РАЗЪНЪСТВИЕ** (1 *Клоч. зб.*) : διαφορά – „разлика, различитост“: нъ да навъикнемъ разньстве · прѣддѣтелево СС 574.

СВѢДѢТЕЛЪСТВО (69) [← свѣдѣти] : μαρτυρία, μαρτύριον – „сведочење, сведочанство“: аште азъ свѣдѣтельствуюж о мьнѣ · свѣдѣтельство мое нѣстъ истинъно СС 643. // **СВѢДѢТЕЛЪСТВИЕ** (2) : μαρτυρία – „сведочење, сведочанство“: мнози бо лъжисвѣдѣтельствоаахъ на нь · и не бѣахъ равъна свѣдѣтельствѣ СС 643.

У истом значењу се у стсл. корпус среће и именица свѣдѣниѣ, те би се могло говорити о реду творбено синонимичних лексма свѣдѣниѣ / свѣдѣтельство / свѣдѣтельстввиѣ чији међусобни односи почивају на различитим типовима синонимије. Суфикс *-ьство, као један од најпродуктивнијих суфикса у класи *nomina abstracta*, могао се (како смо то у претходном потпоглављу већ рекли) везивати и за именичке основе (уп. нпр. мжжство : мжжъ, отъчество : отъць) и за глаголске основе (уп. нпр. чоуство, дѣство) са значењем својстава или особине у најширем смислу речи. У овде наведеним реченичним примерима преовлађује девербативно апстрактно значење, те би требало говорити о почетном процесу издвајања сложеног суфикса -*tel'ьство* који се формирао посредством именице свѣдѣтель у деривационом ланцу свѣдѣти → свѣдѣтель → свѣдѣтельство.

ЦѢСАРЪСТВО (> 100) [← цѣсаръ] : βασιλεία – 1. „царствовање, царска власт“; 2. „царство“: 1. въ шестое на десате лѣто диоклитіана цѣсарьства; 2. и быти ѿи женѣ ми и госпожди цѣсарьствоу моемоу СС 775. // **ЦѢСАРЪСТВИЕ** (> 300) : βασιλεία (τὸ βασιλείον) – 1. „царствовање, царска власт“; 2. „царство“; („царски дворец“): 1. ни саулъ прѣвъи поновивъи цесарьскъи вѣнъць · ни давидъ рогомъ гавьенъи достоинъ цѣсарьствию нареченъ; 2. ты ѿси богъ ѿдинъ надъ всѣми цѣсарьствиими населенымъ; (се ѿже въ одежди славынѣ і въ пишти мнозѣ сжште · въ цѣ(са)р(ь)ствихъ сжтъ) СС 775.

ЧОУВЪСТВО (3) [← чоути] : αἴσθησις – „осећај; чуло“: волеж и чоувства и оумъ свои · коупно зълѣ ослѣпивъше СС 784. // **ЧОУВЪСТВИЕ** (1 *Син. еух.*) : αἴσθησις – „осећај; чуло“: г(оспод)і... главъ на вышьниимъ мѣстѣ положи · і на неи множѣшиѣ чювствиѣ отвръждъ СС 784.

ІЕСТЪСТВО (41) [← быти, ѿсмъ] : φύσις, οὐσία, πρᾶγμα, ιδιότης – „суштина; супстанција, бит; суштаство“; „природа (нечега)“; „каквоћа“; „збир. жива бића“; „стварност, чињеница“: непрѣходина естъства · прѣходима авиша сѧ; дньсь чловѣчьско іестъство · отъ днавола противѣства свободивъ; младеништъ бо іестъство · не вѣстъ пронърига ни проскоупства имѣти; прѣдаѣши... іестъствоу въсемоу владыкж; не моштьна и чоудъна вѣштаѣши · и бѣхма не видима естъства СС 804. // **ІЕСТЪСТВИЕ** (1 *Супр. зб.*) (φύσις) – „природа (нечега); суштина“: ти к'то хоштеть о томъ пытати ноуда сѧ · а не по сватъимъ хода словесемъ · то и іестъствиа · а словеса имиже сѧ кычитъ · гор'ко прѣтръгнетъ · и богословьнааго охулитъ закона СС 803–804.

б) -ьба // -ьб-ина

ТАТЬБА (7) [← тать, *tajiti] : κλοπή – „крађа, плячка, отимачина“: отъ срѣдца бо исходатъ · помышлениѣ зълаѣ · оубиства... татьбы СС 690. // **ТАТЬБИНА** (1 *Супр. зб.*) :

κλωτή – „крађа, пљачка, отимачина“: похоруливъ же крадъшааго о несъитости его · и наказавъ его не начинати отъсеаи тацѣхъ татѣвинъ СС 690.

б) -*tva* // -*tv-ina*

ПАСТВА (2) [← пасти] : ποιμνιον, ποιμνη – *прен.* „паства, стадо“: събраша съборъ... да пастоуха оубивъше паствж ражденжтъ СС 442. // **ПАСТВИНА** (4) : νομή – *прен.* „пашњак“: мы людие паствинты его СС 442.

Код лексеме паства можемо приметити пренос значења у вези са хришћанским представљањем Христоса као доброг пастира, а хришћана као његовог ‘стада’ – пастве. Именица паствина, према СС има значење ‘пашњак’. Међутим, Јефимова наводи како је у свим контекстима у стсл. споменицима основно значење ‘стадо које пасе, *прен.* паства’, а да се тек у појединим каснијим цел. делима развило и значење ‘пашњак’, ‘крмиво’ (Јефимова 2006: 113).

в) -*ьсь* // -*ьѣ -ina*

КОНЬЦЪ (> 400) [← псл. *копъ/*копъ „почетак“ и „крај“] : 1. πέρας; 2. τέλος, πλήρωμα, ἔκβασις, αἰών – 1. „крај, граница“; 2. „крај, завршетак“; *прен.* „смрт“: 1. *приде отъ конць земља · слышатъ прѣмждрости соломоѣа; (оупъванье въсѣхъ кънец (!) земља и сщцихъ въ мори далече); 2. ц(ѣса)р(ь)ствоу его не бждетъ коньца; (такому же и достоинъ быстъ коньцоу); СС 289–290. // КОНЬЧИНА (43) : τέλος, συντέλεια, πέρας, πλήρωμα – „крај, завршетак“; *прен.* „смрт“: петръ... сѣдѣше съ слоугами · видѣти кончинж; прѣходитъ видимааго житиа коньчинж; коньчинж · благж и мирънж дажди намъ СС 290.*

Енантioseмија мотивне псл. речи *копъ почива на дијалектичком, филозофском поимању појмова ‘почетак’ и ‘крај’ тј. њиховом цикличном смењивању. Именица **копъ** (отъ **кона**) забележена је као хапакс код Ц. Храбра (ЕРЈС 6: 334) у прилошком значењу ‘од почетка’ (упор. и прил. **искони** ‘од почетка, одавно’). И дериват са суфиксом *-ina* тј. именица **коньчина** и именица **коньць** имају исто и основно и пренесено значење. Варијанта **коньчание** (7) : συντέλεια – „завршетак, крај“ (что естъ знамение твоего пришествиѣ и коньчание вѣка СС 290) не спада у овај тип творбених парова јер представља изведеницу од у стсл. потврђеног глагола **коньчати** извденом од именице **коньць**. Међутим, све набројане варијанте – **коньць** / **коньчина** / **коньчание** – задовољавају критеријуме сврставања у групу творбених синонима (истокорена, иако лексичко-граматички неистоветна творбена основа, гентски различити суфикси, исто творбено-лексичко значење).

Навешћемо и примере творбене синонимије суфикса који се срећу у другим начинима творбе.

Нашем корпусу припада само један тип творбено синонимних парова композита – онај са конкурентним суфиксима *-bstvo* // *-bstvije*:

БРАТОЛЮБЬСТВО (1 *Супр. зб.*) [← братъ, любити] : φιλαδελφία – „братска љубав“: ты каинна братоубиства (! *ум.* братолюбства) вѣлъя ризы свлѣче СС 100. // **БРАТОЛЮБЬСТВИЕ** (2) : φιλαδελφία, μισαδελφία (!) – „братска љубав“: въсѣа ѱсифъ слъзъ братолюбства СС 100.

ЛИХОИМЬСТВО (1 *Син. пс.*) [← лихо, имѣти] : πλεονεξία – „користољубље“: приклони ср(ъдъ)це мое во съвѣдѣдѣннѣ (! *ум.* съвѣдѣннѣ) твоѣ · а не во лихоимьство СС 308. // **ЛИХОИМЬСТВИЕ** (1 *Мар. јев.*) : πλεονεξία – „користољубље“: храните са отъ въсѣкого лихоимьствнѣ СС 307–308.

СЪРЪБРОЛЮБЬСТВО (3) [← сьребро, любити] : φιλαργυρία – „среброљубље, користољубље“: ω кольми сьребролюбство зьло СС 677. // **СЪРЪБРОЛЮБЬСТВИЕ** (6) : φιλαργυρία – „среброљубље, користољубље“: все то сьребролюбствые сътворило естъ забыти; СС 677.

Истокорена композита **СЪРЕБРОЛЮБЛЕНИЕ** (1 *Клоч. зб.*) [← **сЪРЕБРО**, **ЛЮБЛЕНИЕ**] : φιλάργυρία – ‘сребролюбье, користолюбье’: **КОРЕНЬ ВЪСЪМЪ ЗЪЛОМЪ (Є)СТЪ СЪРЕБРОЛЮБЛЕНИЕ** СС 677. припада творбеном типу несуфиксираних сложеница будући да је стсл. споменицима потврђена именица **ЛЮБЛЕНИЕ**.

ЧЛОВЪКОЛЮБСТВО (4) [← **ЧЛОВЪКЪ**, **ЛЮБИТИ**] : φιλανθρωπία – „човеколюбье“: **ВЪХОДИШИ ЧЛОВЪКОЛЮБСТВОМЪ ТАКОЖЕ ВЪК · ВЪХОДИШИ ОТРЪШАЕШИ БЕЗАКОННИ СЪВЪЗЪ СС 781. // ЧЛОВЪКОЛЮБСТВОИЕ** (11) : φιλανθρωπία, τὸ φιλάνθρωπον – „човеколюбье“: **ДА И БОЖИИ СТРОИ И ЧЛОВЪКОЛЮБСТВОИЕ ПОКАЖЕТЪ СС 781.**

У разделу префиксално-суфиксалне творбе налазимо следеће творбено синонимичне суфике:

а) *-bstvo // -bstvije*:

НЕВЪЖДСТВО (1 *Син. пс.*) [← **ВЪДЪТИ**] : ἄγνοια – „незнање“: **ГРЪХЪ ЮНОСТИ МОЕИ И НЕВЪЗЕСТВА (!) МОЕГО НЕ ПОМЪНИ СС 361. // НЕВЪЖДСТВОИЕ** (3) : ἀγνόημα, ἀπόνοια – „незнање“: **ОТЪ ТЪМЪ МЪДЛОСТИ · ΙΑΙ ΕΤΕΡΟΥ ΙΝΟΜΟΥ НЕВЪЖДСТВЮ · ΛΙ ΛΕΒЪВИ ΠΛЪТЪЦЪИ НЕ ХРАНИТИ ПОКОУШАИ СΑ СС 361.**

У стсл. корпусу постоје и фонетски варијантне лексеме **НЕВЪДСТВО / НЕВЪДЕНИЕ** (СС: 361). Основа са групом *-zd-* представља фонетску варијанту која је могла настати укрштањем са именицом **nevězda* ‘незналица’ која у стсл. споменицима није потврђена (уп. рус. *невежа*).

НЕЧОУВСТВО (1 *Супр. зб.*) [← **ЧОУТИ** „спознавати, примећивати; осећати; разумети, схватати“] : ἀναίσθησία – „тупост, неразумност“: **УЛЕ НЕЧОУВСТВО ЖИДОВЪСКО; СС 378. // НЕЧОУВСТВОИЕ** (2) [← **ЧОУТИ**] : ἀλόνοια – „тупост, неразумност“: **Ω НЕВЪЖДСТВОЕ · Ω НЕЧЮВСТВОЕ ΜΝΟΓΟΕ СС 378.**

Словенском префиксу *ne-* одговара грчко *ἄ-* (тзв. привативна алфа).

б) *-zнь // -zn-bstvo*

НЕПРИИЗНЬ (29) [← **ПРИАТИ** ‘испољавати саосећање с ким’] : 1. τὸ πονηρόν, πονηρία; 2. ὁ πονηρός, διάβολος, σατανᾶς – 1. „зло“; 2. „ђаво, зао дух“: 1. **НЕ МОЗИ ОУБО НИКТОЖЕ СЪ ЛЪСТЫЖ ПРИТИ · НЕ МОЗИ НИКТОЖЕ НЕПРИИЗНИ ПЛЪТЪ (! УМ. ПЛЪНЪ) СЪ · НЕ МОЗИ НИКТОЖЕ ПДОУ ИМЪА ВЪ ОУМЪ; 2. ПОВЪДИТЕЛЬ ЕСТЪ НА ВЪСЪКЖ НЕПРИИЗНЬ НОШЪНЪЖ; СС 372. // НЕПРИИЗНСТВО** (1 *Супр. зб.*) : πονηρία – „злоба, зло“: **НЕ ОУБОИЦЪ НЕПРИИЗНСТВОУ · НЪ МЛАДЪИХЪ БЕЗЪЛОБИУ СС 372.**

Случајеве секундарног наслојавања творбених афикса налазимо и у једном малом кругу префиксираних именица, у којима један члан творбено синонимичног пара лексема префиксалну творбену морфему преузима из састава префиксиране глаголске творбене основе, док је други члан пара његов секундарни префиксирани дериват: уп. **ПРИЧАСТНИКЪ** : грч. μέτοχος СС 515 [← **ПРИ-ЧАСТИТИ**] // **СЪ-ПРИ-ЧАСТНИКЪ** : грч. συμμέτοχος СС 666 – „учесник / саучесник“; **ПОСПЪШНИКЪ** : грч. συνεργός СС 484 [← **ПО-СПЪШИТИ**] // **СЪ-ПО-СПЪШНИКЪ** : грч. συνεργός СС 666 – „помоћник / супомоћник“. Префикс **сЪ-** обично у стсл. текстовима калкира грчки префикс *συν-*, који је имао значење ‘заједнице, узајамности’ (уп. стсл. **СЪСТОЛНИКЪ** : грч. σύνεδρος). У наведеним примерима дата семантика није сасвим изразита, те би наслојављање датог префикса могао бити начин уподобљавања творбене структуре ових лексема речима грчког оригинала (уп. Јефимова 2017: 224), чиме оне добијају и наглашенији књишки карактер.

Суфикси и њихова творбена значења

Суфикс *-bstvije* је по својој структури сложен, настао контаминацијом тј. укрштањем и обједињавањем структура псл. суфикса *-bstvo* и суфикса *-bje* током историје њихове напоредне употребе. Разлог додавања и ширења суфикса *-bje* ван његове примарне сфере (*nomina actionis*) може бити знак извесног преводилачког манира, наглашавања књишког карактера ових старословенских лексема. Велики број слависта бавио се питањем ових именица. Преглед свих дотадашњих истраживања, као и подробну анализу ових истозначних лексема даје Р. Цејтлин, чији се закључци своде на следеће тврдње: 1) у стсл. језику број речи на *-bstvo* готово три пута премашује броје речи на *-bstvije* (130 : 39); 2) значења лексема са суфиксом *-bstvo* су разнообразнија, него лексема на суфикс *-bstvije* (Цејтлин (1977: 159–161)). Осим ових статистичких показатеља, Цејтлин указује и на то да језик првих старословенских превода показује доминацију изведеница са суфиксом *-bstvo*, док моравски период одликује њихова паралелана употреба. Доцнији црквенословенски споменици западне и источне дијалекатске основе показују јачање продуктивности изведеница са суфиксом *-bstvije* које у њима имају књишки карактер (1977: 161). Статистичке увиде Цејтлинове потврђују и наши примери: од 20 парова изведеница, само код 5 парова именице на *-bstvije* имају више фиксација у стсл. споменицима од својих парњака на *-bstvo* (цѣсаѣѣствиѣ, отъчѣствиѣ, нечѣувѣствиѣ, невѣрьѣствиѣ и невѣждѣствиѣ), с тим што је тај број углавном незнатно виши; у обрнутом случају, фреквенција је и неколико пута виша (нпр. ѣстъство 41 потврда : ѣстъствиѣ хапакс, сѣвѣдѣтельство 69 потврда : сѣвѣдѣтельствѣ 2 потврде). У стсл. корпусу постоји и неколико лексема на суфикс *-bstvije*, које немају својих парњака на *-bstvo*: безмѣвѣствиѣ, благодарѣствиѣ, братолюбѣствиѣ, цѣломѣдрѣствиѣ, мѣжеблажѣствиѣ, подобѣствиѣ и сѣнобожѣствиѣ. Све оне имају изразито књишки карактер.

На старословенском нивоу суфикс **-zнь* био је слабо продуктиван. Именице с овим суфиксом градиле су се од глаголских основа и имале су значење *nomina acti*, са секундарним развитком резултативних значења (уп. стсл. боѣзнь, болѣзнь, жизнь, кѣзнь и сл.).

2.2.3. Опште одлике овог типа творбене синонимије

2.2.3.1. Опште структурно-семантичке и функционалне одлике овог типа творбено-синонимичних лексема јесу:

1) За разлику од претходног типа творбено синонимичних истокорених стсл. лексема – оних код којих конкуришу материјално и по пореклу различити творбени афикси – овај тип је везан за релативно мали број творбено-семантичких категорија (*nomina agentis* и *nomina abstracta*).

2) Њега карактерише учешће генетски различитих творбених суфикса, при чему афикс другог деривационог корака (у структури другог члана творбено синонимичног пара) најчешће не уноси нове нијансе значења у дату секундарну твореницу. Ти афикси су најчешће продуктивнији од оних који се срећу у првом члану творбеног пара (уп. *-atajъ* // *-atajъ-ъникъ*, *-ъba* // *-ъb-ina*, *-zнь* // *-znъ-bstvo*), али могу бити и мање продуктивни у оквиру дате категорије (*-ostъ* // *-ostъ-ynъ*) или подједнако продуктивни (*-bstvo* // *-bstvъ-bje*).

3) Среће се и појава творбено синонимичних лексема раздвојених једним деривационим кораком (уп. **kоnъ*/**kоnъ* → кѣнѣць / кѣнѣчина → кѣнѣчати → кѣнѣчаниѣ) и потенцијално издвајање једном новог сложеног суфикса који конкурише постојећим и такође подлеже секундарној афиксацији: сѣвѣдѣти → сѣвѣдѣ-ниѣ ↔ сѣвѣдѣти → сѣвѣдѣ-теѣль → сѣвѣдѣтеѣль-ство → променом деривационог односа сѣвѣдѣти → сѣвѣдѣ-теѣльство, са варијантом добијеном секундарном афиксацијом сѣвѣдѣ-теѣль-ствиѣ.

4) У неким примерима запажа се секундарни развитак значења (уп. нпр. **праздѣньствиѣ** ‘светковина, прослава’; **хѣдожьствиѣ** ‘ремек-дело, рукотворина’; **милость** // **милостьѣи** ‘милостиња’; **неприазнь** ‘ђаво, зао дух’; **цѣсарѣствиѣ** ‘царски дворац’).

2.2.3.2. Узроци секундарног наслојавања синонимичних творбених афикса на већ постојеће творбене моделе могу бити различити:

1) Замена малопродуктивних творбених модела продуктивнијим тј. укрштање са моделом продуктивнијег тв. типа у датој категорији (**исходати** // **исход-ати-никъ**, **неприазнь** // **неприа-зи-ѣство**) мотивисано потребом за већом формалном изражајношћу. Поступак најчешће (али не и обавезно) подразумева аналошку екстензију неког, за дату творбено-семантичку категорију продуктивног творбеног афикса (на то се, заправо своди, споменути Бошковићев израз „функционално појачање”) као једне врсте маркера дате творбене структуре и за њу везаног творбеног значења.

2) Разлози стилистичке природе: експресивизација тј. појачавање, наглашавање и истицање већ изражених творбених значења (нпр. **благость** // **благостьѣи**, **милость** // **милостьѣи** и сви парови лексема са конкурентним суфиксима *-ѣство* /*-ѣствије*), као и наглашавање књишког карактера датих лексема (**жатѣль** // **жатѣлѣнинъ**).

3) Унутарсистемски мотивисано унифицирање падежних парадигми тј. типова стсл. именичких основа (*-tel’ъ* // *-tel’-инъ*).

4) Традиција одређене преписивачке школе (*-ѣство* /*-ѣствије* у језику првих превода и споменицима који припадају моравском периоду), која је могла утицати на провлађивање једних, односно мању заступљеност другим творбених модела.

5) Подражавање грчких творбених модела у примеру секундарне префиксације већ префиксираних стсл. именица (**причастьникъ** : **съ-причастьникъ**, **поспѣшьникъ** : **съ-поспѣшьникъ**).

2.3. СИНОНИМИЈА ДВЕЈУ ИСТОКОРЕНИХ ЛЕКСЕМА: ПРВЕ, КОЈА ЈЕ СИНХРОНО ГЛЕДАНО ПРОСТА И ДРУГЕ, КОЈА ЈЕ МОРФЕМСКИ ДЕЉИВА

Смењивање продуктивних и непродуктивних творбених типова једна је од константи развитка словенских творбених система. Тако и на синхронном пресеку стсл. језика можемо констатовати постојање непродуктивних и продуктивних творбених модела (односно продуктивних и непродуктивних суфикса као њихових конститутивних елемената), те и једну карактеристичну појаву коју Е. Јефимова термилошки одређује описно, као „обнављање“ старих именских творбених структура. Она се одликује додавањем продуктивних творбених афикса на просте са старословенске тачке гледишта лексеме: „продуктивний аффикс с яркой последовательностью фонем тоже использовался в качестве избыточного – но для ‘обновления’ неафиксальных (главным образом, несуффиксальных) на уровне старославянского языка лексем“ (Јефимова 2006: 20).

Наш корпус показује да се процес обнављања творбено-морфемске структуре не среће само код простих, морфемски недељивих и деетимологизованих лексема, него и код неких чије се мотивационе везе могу успоставити, али је њихова творбено-морфемска структура архаизована.

Међу овим лексемама може се издвојити неколико основних видова:

1) Стари словенски тип композита, како онај чија је творбено-морфемска структура на стсл. нивоу потпуно непрозирана (типа **господъ**), тако и онај код којег се мотивационе везе могу успоставити, али које одликује неафиксирани управни део сложенице, именског (у нашем се корпусу се не среће) или глаголског порекла (нпр. **чародѣи**, **любодѣи** где се као друга компонента сложенице јавља неафиксирана скраћена основа стсл. глагола **дѣяти** која у њима има функцију сличну функцији суфиксоида);

2) Стари прасловенски супстантивизирани придеви (нпр. **дѣва**, **вѣдова**);

3) Лексеме чије мотивационе везе нису покидане али се у њиховој творбеној структури налазе суфикси који су на стсл. нивоу непродуктивни и могу се само етимолошки издвојити (нпр. **ненавистъ** [**nenavid-t-ŷ-s* : **ненавид-ѣ-ти**]);

5) Просте, на старословенском нивоу потпуно деетимологизоване лексеме – прасловенског (нпр. **храмъ**, **кошь** и др.) или страног порекла (уп. **искариотъ**).

Разматране именице (просте и деетимологизоване или архаичне творбено-морфемске структуре) сврстаћемо према горе издвојеним врстама и представити у оквиру одељака издвојених према суфиксу којим се врши обнављање. Груписаћемо их по њиховој припадности одговарајућој лексичко-семантичкој групи односно творбено-семантичкој категорији.

2.3.1. Обнављање деетимологизованих и архаичних творбених модела композита

NOMINA AGENTIS

а) **-inъ*

ГОСПОДЪ (> 1600) [← ие. **ghost(i)-pe/ot(i)-* „господар госта“⁶³] : 1. κύριος, δεσπότης; 2. κύριος, δεσπότης, θεός, πατήρ, Χριστός (!), Ἰησοῦς (!) – 1. „господар“; 2. „Господ, Бог“: **НИКЪ** **ЖЕ РАБЪ НЕ МОЖЕТЪ ДВѢМА Г(ОСПОДЪ)МА РАБОТАТИ; НА Г(ОСПОД)А ОУПЪВАХЪ** СС 175–176. // **ГОСПОДИНЪ** (87) [← **господъ**] : κύριος, δεσπότης, οἰκοδεσπότης⁶⁴, φύλαξ (!), αὐθέντης (!) – „господар, газда“: **ЕГОЖЕ ПОСТАВИТЪ Г(ОСПОД)ИНЪ НАДЪ ДОМОМЪ СВОИМЪ** СС 175.

Контексти употребе прасловенске лексеме *gospodь у старословенским текстовима показују да она још увек чува своје старо значење (1) „господар, старешина” (уп. **господъ** (домоу) – „домаћин“: **ВЪСТАНЕТЪ Г(ОСПОДЪ) ДОМОУ · И ЗАТВОРИТЪ ДВѢРИ Зогр, Мар**), али да се јавља и ново пренесено, хришћанско значење (2) „Господ (Бог)” (уп. и прими **г(оспод)и м(о)л(и)твѣи наша Син. еух., Зогр, Мар** и др.) (СС: 175–176). Диференцијација између профаног и сакралног значења лексеме **господъ** постигнута је додавањем сингулативног суфикса *-inъ* (уп. срп. деривате *господар* и *господин*). Овај пар лексема не може се убрајати у „чисте“ случајеве обнављања будући да се значење у другом члану пара додавањем суфикса променило.

б) *-ьса*

ЧЯРОДЪИ (4) [← **чари дѣяти**] : ἐλαοιδός, ἐλαοιδία – „врач, маг“: и **ПРИЗЪВАВЪ ВЪСА ЧЯРОДЪА ЗВѢРИНЪА · ПОВЕЛѢ ПРИВЕСТИ КЪЛИКО ИМЖТЪ ЗВѢРИИ · ЛЮТЪ И ЗЪЛЪ · АСПИДЪИ И ЕХИДЪИ · И КЕРАСТЪ** СС 776. // **ЧЯРОДЪИЦЯ** [← **чародѣи**] (1 *Супр. зб.*) [← **чародѣи**] : γόης – „врач; шарлатан, преварант“: **ПРОПЪРИВИИ ЖЕ ЧЛОВѢЦИ И ЧЯРОДЪИЦЯ · НА ГОРЪШЕКЕ ПРѢСПѢЖТЪ ЛЪСТАШТЕИ ЛЪСТЪМИ** СС 776.

в) *-ьсь*

ЛЮБОДЪИ (1 *Клоч. зб.*) [← **любѣи дѣяти**] : πόρνος – „блудник“: **НЕ ЛЮБОДЪИ БО НИ КЛЕВЕТЪНИЦИ · НИ ОБИДЪЛИВИ Ц(Ѣ)С(А)Р(Ь)СТВИЕ В(О)ЖИЕ НАСЛѢДЪСТВОУЖТЪ** СС 316. // **ЛЮБОДЪИЦЪ** (1 *Супр. зб.*) [← **любодѣи**] : μοιχός – „прељубник, блудник“: **МЪЧИ ОУБО ГОСПОЖДЕ · ПОТРЪПИ ИМА А НЕ ДѢЛО ИМѢТИ ЛЮБОДЪИЦЯ** СС 316.⁶⁵

Сложеничка компонента **-дѣи** представља девербатив глагола **дѣяти** (ЕРСЈ 15: 177). У функцији друге компоненте сложенице она има улогу сличну оној коју имају суфиксоиди тј. коренске морфеме која се граматикализују и јављају у суфиксној функцији. Такве су на стсл. нивоу биле архаичне прасловенске композите са другом сложеничком компонентом глаголског или именског порекла: нпр. **лицемѣръ, маловѣръ, невѣгласъ, соухоржкъ, златоустъ, милосръдъ, дрѣводѣла, богословъ, стоудодѣи, зълодѣи** (уп. рус. *правовед, животновод, пароход*; срп. *водомер, ногомет* и сл.) које су, према налазима В. Јефимове, у стсл. корпус ушле из народне словенске речи (в. Јефимова 2011: 91–94).

2.3.2. Обнављање мофемске структуре супстантивизираних прасловенских придева

NOMINA ATTRIBUTIVA (називи лица према неком њиховом карактеристичном својству)

а) *-ica*

ДѢВЯ (46) [← псл. **děva / *dėvaja* < ие. **dhē(i)*-⁶⁶]: παρθένος – „дева (Марија)“: **ПОСЪЛАНЪ БЫС(ТЪ) А(НЪ)Н(Е)ЛЪ ГАВЪРИИЛЪ... КЪ ДѢВѢ ОБРЪЖЕНѢ МЪЖВЕИ · ЕМОУЖЕ ИМА**

⁶³ О етимолошкој интерпретацији ове старе индоевр. сложенице в. Лома 2004: 25–27.

⁶⁴ Грчкој комозити οἰκοδεσπότης одговора синтагма **г(оспод)инъ домоу**.

⁶⁵ Лексема **любодѣица** f (11) [← **любодѣица**] : πόρνη – „блудница“ (**ТѢМЪ ОУБО ЖДЪ Х(РИСТО)ВЪ · СЪТВОРЖ ОУДЪ ЛЮБОДѢИЦ(И) · ДА НЕ БЪДЕТЪ · ЛИ НЕ ВѢСТЕ КЪКО ПРИЛѢПЪЛИ СА ЛЮБОДѢИ(ЦИ) · ЕДИНО ТѢЛО ЕСТЬ** СС 316) могла би стајати у моционом односу према њеном корелату мушког рода, а са друге стране, она је (као и њен мушки корелат) могла настати и директно у вези са са синтагмом **любѣи дѣяти** која се лексикализовала, уз додатак одговарајућег суфикса.

⁶⁶ За облички и семантички развитак упор. ЕРСЈ 3: 331.

юсифъ · отъ домоу да(в)ыдо(в)а · има дѣвѣ мариѣ СС 203. // ДѢВИЦА (73) [← дѣва]: 1. κοράσιον, κόρη, ἡ παῖς; 2. παρθένος – 1. „девојка, девојчица“; 2. „девица“: 1. дѣвице тевѣ г(лаго)лѣжъ вѣстани; 2. аще к’то съ вѣдовоуж · ли съ дѣвицеуж блжд(ѣ) сътворитъ · ѿ лѣт(ѣ) да пок(а)етъ с(а) СС 203.

ВѢДОВА (13) [← псл. прид. **v̄dova*⁶⁷]: χήρα – „удовица“: та вѣдова до осми десатъ · і четырь лѣт СС 161. // **ВѢДОВИЦА** (38) [← вѣдова]: χήρα – „удовица“: видѣвъ же етеръж вѣдовицъ оубогъ · въметаѣштъ тоу дѣвѣ леп’тѣ · і рече СС 161.

б) *-inъ*

ПОГАНЪ [← лат. *pāgānus* ‘сеоски, пагански’]: βάρβαρος, ἔθνικός – „паганин, незнабожац“: многомъ отъ поганъ покаати сд 457. // **ПОГАНИНЪ** (1 *Супр. зб.*) [← поганъ]: нема грч. паралеле у СС – „паганин, незнабожац“: прѣжде же сѣи сверѣпѣи поганинъ · потомъ же с(в)ааго крѣштеныа даромъ оукротѣвъ СС 457.

У стсл. споменицима лексема поганъ (СС: 457) среће се и у придевском („прљав, нечист“; прен. „лош; пагански“ – вѣлицѣи тои поуствѣни развоиникомъ поганыхъ ходити) и у именичком пренесеном значењу („паганин, незнабожац“).

Додавање секундарних суфикса *-ica* (дѣвица, вѣдовица) и *-inъ* (поганинъ) на просту именичку основу могло је бити условљено потребом да се успостави нека врста формалне диференцијације између придевске и именичке форме. Траг примарног придевског порекла именица дѣва и вѣдова већ је готово у потпуности изгубљен (уп. дѣва : дѣвала, приснодѣвала у којима су пуне форме овог по пореклу придева супстантизиране) и оне се на стсл. нивоу јављају само у именичком значењу. Њихово обнављање суфиксом *-ica* има структурну (транспозитивну) функцију и може бити знак њиховог учвршћивања у класи супстантива. У случају односа дѣва : дѣвица наслојављање суфикса је могло бити мотивисано и потребом да се раздвоји сакрално и профано значење ових назива.

2.3.3. Обнављање творбене структуре лексема са непродуктивним прасловенским творбеним афиксима (*-nъ, *-tъ)

Издајање овог подтипа темељи се на становишту да су псл. суфикси-сугласници на познопрасловенском нивоу већ били непродуктивни. Зато и творбене типове у којима се они срећу на старословенском такође сматрамо непродуктивним и архаизованим. Иако се оба пара лексема доводе у везу са истом основинском речју и изведени су генетски различитим суфиксима, ми их не сврставамо у први тип творбене синонимије, већ у овај који карактерише обнављање на старословенском нивоу већ непродуктивних творбених типова.

NOMINA ABSTRACTA (nomina actionis, nomina acti)

У оквиру творбено-семантичке категорије nomina abstracta (којој припадају сви доле наведени примери) функцију обнављања врши само апстрактни стсл. суфикс *-је*.

ЃЪНЪ (68) [← *srp-n-ǫ-s : сѣпати] : 1. ὕπνος; 2. ἐνύπνιον, ὄνειρος, ὄναρ – 1. „сан, спавање“; 2. „сан, сновиђење“: 1. петръ же і сѣштаа съ ѣимъ · вѣахъ отагъчени сѣнѣмъ; 2. вѣстъ же приемъ вѣ сѣнѣ отиде вѣ странѣ галилеискѣ СС 662. // **ЃЪНИЕ** (1 *Син. пс.*) [← сѣнѣ] : ἐνύπνιον – „сан, сновиђење“: како быша вѣ запустѣние вѣнезапѣ · исконѣчаша съа погыбѣ за безаконение свое · ѣко сонѣ вѣстаѣштаго СС 661–662.

⁶⁷ Упор. EPCJ 18: 1115.

ВЪЗВИТЬ (3) [← префиксална твореница од на стсл. нивоу непосведочене лексеме *vi-tb; сродно стсл. повинѣти „потчинити“, повинѣнѣи супст. „дужник“⁶⁸] : τόκος – „камата“: ПОДОБА ТИ БѢ ДАТИ СЪРЕБРО МОЕ ПРИКОУПѢ ТВОРАШТИИМЪ · И АЗЪ ПРИШѢДЪ ОУБО ВЪЗАЛЪ БЫХЪ МОЕ СЪ ВЪЗВИТИИЖ СС 132. // **ВЪЗВИТИЕ** (1 *Супр. зб.*) [← **ВЪЗВИТЬ**] : κέρδος – „доходак“: ВЪСЕ ТО ПОДЪ НОЗѢ ПОДЪЛОЖИВЪ ПРѢШТЕНИЕ СЪ ВЪЗВИТИИМЪ СЪМѢСИВЪ · ВИНЪ ИСКАШЕ КАКО СД БЫ СЪ БРАТИИЖ ПОЗНАЛЪ СС 132.

ЗАБЫТЬ (1 *Супр. зб.*) [← *zaby-t-ĭ-s : **ЗАБЫТИ**] : λήθη – „заборав“: ВЪСА СИ ВЪ ЗАБЫТЬ ВЪЛОЖИ СЪРЕБРОЛЮБЪСТВИНЕ ТЪГДА СС 224. // **ЗАБЫТИЕ** (1 *Супр. зб.*) [← **ЗАБЫТЬ**] : λήθη – „заборав“: ТАЖЕ ЮГДА ЗАБЫТИА ОБЛАКЪ · ПРИШѢДЪ НА ОУМЪ СЛОВО СТАВИ СС 224.

ЖИТЬ⁶⁹ (1 *Супр. зб.*) [← *ži-t-ĭ-s* : **ЖИТИ**⁷⁰] : ζωή – „живот“ (іако на вѣсхотѣ оувѣдѣти истиннаго в(о)г)а · давѣшааго ти жить СС 219 // **ЖИТИЕ** (> 100) [← **ЖИТЬ**] : 1. βίος, ζωή, τὸ συζῆν, πολιτεία, πολιτεύμα, διαγωγή, συναναστροφή, ηλικία, τρόπος, διάθεσις, στρατεία, ἄσκησις, ἀγνεία (!); 2. κατοικία; 3. βίος; (μαμωνᾶς) – 1. „живот“; 2. „место живльєна“; 3. „средства за живот“ („богатство“): 1. ХВАЛИМЪ ТЪ Г(ОСПОД)И ИЗБАВЪШААГО... РАВА ТВОЕГО СЕГО · УТЪ СОУЕТЪНААГО ЖИТИѢ СЕГО МИРА; 2. МОЛИ ЮГО ПОПЕШТИ СД О ПЕШТЕРѢ · РЕКЪШЕ О ГРОБѢ · ВЪ НЕМЪЖЕ ЖИТИЕ ИМѢАШЕ С(В)А)ТЪИ; 3. ВЪСЕ ЕЛИКО ИМѢАШЕ ВЪВРЪЖЕ ВЪСЕ ЖИТЬЕ СВОЕ; (АСТЕ ОУБО ВЪ НЕПРАВЪДЪНѢМЪ ЖИТИ · НЕ ВИСТЕ ВѢРЪНИ) СС 219.

У стсл. корпусу је забележена и лексема **ЖИЗНЬ** (> 100) [← **ЖИТИ**] : ζωή, βίος, τὸ ζῆν, πολιτεία, διαγωγή, νεότης (!), φωνή (!), θάνατος (!) – „живот“: ИДЖТЪ... ПРАВЕДЪНИЦИ ВЪ ЖИЗНЬ ВѢЧЪНЪИЖ СС 218 – у чијој творбеној структури налазимо на стсл. нивоу малопродуктивни суфикс *-нь*. Са горе наведеним творницама она улази у синонимични ред истокорених лексема, али је ту нисмо сврстали због њене још увек прозирне мотивационе везе са датим глаголом.

НЕНАВИСТЬ (4) [← *nenavid-t-ĭ-s : **НЕНАВИДѢТИ**] : μῖσος – „мржња“: О ВЕЛЕ НЕНАВИСТЬ ДОБРОУ И НЕНАВИСТЬ Ч(ЛОВѢ)ЧА · УТ(Ъ) НЕЧИСТААГО Д(ОУ)ΧА СС 368. // **НЕНАВИСТИЕ** (1 *Супр. зб.*) [← **НЕНАВИСТЬ**] : μισαδελφία (НЕНАВИСТИЕ БРАТЪНІЕ) – „мржња, братомржња“: СЪ ЛѢПОТЪ БЫСТЕ ОСТРИЛИ СКРЪВЪ НЕНАВИСТИЮ БРАТЪНЮ СС 368.

НЕЧЬСТЬ (7) [← *ne-čyt-t-ĭ-s : **ЧИСТИ**, **ЧЪТЖ**] : 1. ἀτιμία, ἀδοξία; 2. ἀσέβεια, ἀκάθαρτος – 1. „срам, бешчашѣ“; 2. „безбожност, нечестивост“: 1. ДА НЕЧЬСТЬ ЖЕНЬСКА РОДОУ · ВЪ ЧЬСТЬ ОБРАТИТЬ; 2. УДѢША СЪ НЕПРАВЪДОЖ І НЕЧЕСТИИЖ СВОЕИЖ СС 378. // **НЕЧЬСТИЕ** (14) [← **НЕЧЬСТЬ**] : 1. ἀτιμία; 2. ἀσέβεια, ἀσέβημα – 1. „срам, бешчашѣ“; 2. „безбожност, нечестивост“: 1. СЕ ПРѢСТРАДА ДА НЪ ОТЪ НЕПРАВДЪ РАБОТЫ ИЗЪМЕТЪ · И ОТЪ НЕЧЬСТИА ИЗБАВИТЬ; 2. МИЛОСТИВЪ БЖДИ Г(ОСПОД)И · О МНОГЪИХЪ МОИХЪ НЕЧЬСТИИХЪ СС 378.

ПАМАТЬ (81) [← *pa-tъn-t-ĭ-s : **ПОМЪНѢТИ** „сеѣати се“] : 1. μνήμη; 2. τὸ μνημόσυνον, μνήμη, μνεΐα, ὑπόμνησις, χρεΐα, ποίμνη; (μνήμη); (τὰ ὑπομνήματα) – 1. „памѣње“; 2. „сеѣање“; („свечаност“); („житије“): 1. ТЪИ ВЪ СВОЕИ ПАМАТИ В(О)Ж(Е)С(ТВ)ЪНѢИ СЪДРЪЖИШИ ВЪСѢХЪ ДѢЛЕСА; 2. ЕЖЕ СЪТВОРИ СИ · Г(ЛАГО)ЛАНО БЖДЕТЪ ВЪ П(АМЖ)ТЪ ЕИЖ; (НЕД(ѢЛѢ) Ъ В ИЖЖ(Е) ВЪИВ(А)ЕТ(Ъ) ПАМАТ(Ъ) ИОСИФΟΥ ІЖЕ УТ(Ъ) АРИМАДЕИ); (СЪПИСА ЖЕ ПАМАТЬ С(В)А)ТЪИИХЪ) СС 441. // **ПАМАТИЕ** (1 *Супр. зб.*) [← **ПАМАТЬ**] : ὑπόμνησις – „сеѣање“: ПРОПОВѢДИМЪ СЪПАСЪНААГО ДЪНИ ПАМАТИЕ СС 441.

Префиксу *pa-* у структури ових именица одговара глаголски префикс *po-* (уп. и гл. поминати, поманѣти). Као његова превојна варијанта, префикс *pa-* је карактеристичан за именичке творбене структуре (уп. пажитъ, пажчина, пагуба).

⁶⁸ Уп. ЕРЈС 18: 1114.

⁶⁹ Уп. и срп. *нежит* (персонаж из народне демонологије).

⁷⁰ Уп. СП 2: 46.

ПОМОЩЬ (54) [← *protog-t-i-s : помощи, помогж] : βοήθεια, βοηθός, ροπή, τὸ βοηθῆσα – „помоћ“: і бл(а)годѣтъ обращемъ въ благоврѣменнѣхъ помощъ СС 476. // **ПОМОЩИЕ** (2) [← *помощь*] : *мн.* *помощиѧ* : βοήθεια – „помоћ“: повелѣ же воєвода призвати инѣхъ корабы на помостыѧ ѧмоу СС 476.

2.3.4. Обновляе мофемске структуре деетимологизованих простих, псл. По пореклу лексема и неких позајмљеница

Примере ћемо, ради прегледности, расподелити према њиховој припадности одређеним творбено-семантичким категоријама. Реконструисани псл. облик ових лексема наводимо према ЕРСЈ, без шире етимологизације.

2.3.4.1. NOMINA ABSTRACTA

а) *-ota*

СРАМЪ (9) [← псл. **sormъ*⁷¹] : αἰσχύνη, ἐντροπή – „срам, стид“: ї облакжтъ сѧ облагыгажште мѧ въ срамъ СС 620. // **СРАМОТЯ** (2) [← *срамъ*] : ἐντροπή – „срам, стид“: ты бо съвѣси поношеніе мое ї стодѣ мой ї срамотж мож СС 620.

б) *-ina*

ГОДЪ (26) [← псл. *godъ < ие. **ghedh-* / **ghodh-*⁷²] : 1. ὥρα, καιρός, χρόνος; 2. σύγχρονος; 3. Πάσχα; 4. εὐκαιρον – 1. „(одговарајуће, одређено) време“; 2. „година“; 3. „празник“; 4. „рок“: 1. никътоже не възложи ржкы на нь • ꙗко не ю бѣ пришълъ годъ его; 2. видѣша многы годы съвзана ѡзи ослабьенааго; 3. бѣ же въ патъкъ обѣдъ году; 4. годъ же се и блаженааго паула на срѣдѣ извести бесѣды СС 173. // **ГОДИНА** (> 100) [← *годъ*]: 1. ὥρα, ἡμέρα (!); 2. ὥρα, φυλακή (!); 3. ὥρα τοῦ ἔτους – 1. „(одговарајуће, одређено) време“; 2. „час, сат“; 3. израз година врѣмене – „годишње доба“: 1. нъ се естъ ваша година • і область тъмънаѣ; 2. бывъши же годинѣ шестѣ • тъма быс(тъ) по высей земљи • до деватъна годины; 3. съмотривъ бо іестъство томъ земля • іако стодень велика іестъ въ ѧи • и година врѣмене іако зимна СС 173.

в) *-bje*

ОУТРО (31) [← псл. **ustro*⁷³] : πρωΐα, ὄρθρος – „јутро, свитање“: ютроу же бывъшию • съвѣтъ сътвориша • вси архiereи СС 753. // **ОУТРИЕ** (24) [← *оутро*] : 1. ὄρθρος; 2. ἐπὶ τὴν αὐριον, εἰς τὴν αὐριον, (τῆ) ἐλαύριον, τῆ ἐξῆς – 1. „свитање, јутро“; 2. на оутриѧ: „следећег дана, сутра“: 1. оутриѧ бо х(ристо)с(ъ) іако же рече пророкъ • акы оутриѧ готово обраштемъ ѧго; 2. на оутриѧ іестъ по патъцѣ СС 752–753.

2.3.4.2. NOMINA CONCRETA

а) *-bje*

БРЪНЯ (1 *Син. еух.*) [← псл. *brestī, **bredъ*⁷⁴] : πηλός – „блато, муљ“: заклинаѣ тѧ... бръноѣ слѣпоумоу просвѣщъшемъ 102. // **БРЪНИЕ** (22) [← *бръна*] : нема грч. паралеле у СС – „блато“; „глина“: сътвори бръние отъ плинвѣниѣ; іаже въ породѣ • ржка деснаѧ адамова

⁷¹ Уп. ЕРСЈ 14: 868.

⁷² Уп. ЕРСЈ 3: 186.

⁷³ Уп. ЕРЈС 17: 1028.

⁷⁴ Уп. ЕРЈС 2: 84.

ржка прикоснѣ са дрѣвѣ · и прѣстѣпнѣниимъ оусъхнѣ · тои пакы глиньныимъ брѣниемъ грѣньчаремъ сътворенѣ быти 102.

б) *-ina*

ХЛѢВЪ (2) [← гот. *hlaiw*⁷⁵] : нема грч. паралеле у СС – „зграда за стоку; сеник“: приближивѣ са къ юньцоу... ржкож поимѣ · въведе въ свои хлѣвѣ къ гаслемъ СС 762. // **ХЛѢВИИ** (14) [← хлѣвѣ] : 1. οἴκημα, κτίσμα; 2. δωμάτιον; *прен.* καταγώγιον; 3. κελλίον; 4. κειμήλιον – 1. „кућа, здање, грађевина“; 2. „место становања“; *прен.* „пристаниште, мирна лука“; 3. „собичак, ћелија (монашка)“; 4. „ковчег, ризница“: 1. не бо домъ молитвѣньни тѣчыж бѣаше испльненъ ѳединъ... нѣ и окржгѣида вса хлѣвины · испльнь бѣахж позорюжштинхъ бываемыихъ; 2. въ фарисеинѣ хлѣвинѣ приде акы чловѣкъ; не имамъ хлѣвины оурочьны · не имамъ кжшта ни дому; 3. мѣсто въ немъже затворилъ са ѳестъ с(вѣ)тны стар(ъ)ць · брѣгъ иматъ на западъ · и высокъ зѣло · въ станиі мѣста сы · въ немъже стела хлѣвины ѳего оутврѣждена ѳестъ; 4. да не кладеша (!) ѳеже въ немъ · бес порока сжсѣдъ · бесквѣрны хлѣвина СС 762.

У изведеници са суфиксом *-ina* пратимо даљи развитак значења.

ХРАМЪ (60) [← псл. **hormъ*⁷⁶] : οἰκία, οἶκος, δῶμα (!), στέγη (!); *спец.* οἶκος, οἰκία, ναός – „кућа, грађевина“; „место становања“; *спец.* „храм, светилиште, црква“: сѣрѣте і мжж етеръ... ѳже... въ храмѣ не живѣаше · нѣ въ гробѣхъ; аште би вѣдѣлъ г(осподи)нъ храма · въ кжж стражж татъ придетъ; ѱ быти намъ храму · и жилицю · прѣс(вѣ)тааго емоу д(оу)ха; писано ѳстъ храмъ мои храмъ молитвѣ наречетъ са СС 765. // **ХРАМИИ** (55) [← храмъ] : οἰκία, οἰκίσκος, δῶμα (!) – „кућа, грађевина“; „место становања“: оуподоблѣж и мжжю мждроу · ѳжъ съзѣда храминѣ своѣж на камене; се же вѣдите · ѣко аште би вѣдѣлъ г(осподи)нъ · храмины · въ кы часъ татъ придетъ · вѣдѣлъ оубо би · і не далъ подѣкопати домуу своего; ѳво пѣтица обрѣте себѣ храминѣ СС 764–765.

Према примерима наведеним у СС, другој именици сакрално значење није својствено.

ХЫЗЪ (1 *Супр.* зб.) [← псл. **chysa/*chyza* ← стгерм. **hūsa-* (?)⁷⁷] : δωμάτιον – „кућица, колиба“: въ хызѣ малѣмъ и съ инѣми крѣстианы тагаше СС 769. // **ХЫЗИИ** (15) [← хызъ] : κέλλα, κελλίον, ξενία (!) – „колиба, ћелија, собичак“: сътвори ѳемоу хызинѣ особъ да искоусъ приметъ вѣсовъскъ СС 768–769.

Франтишек Славски изведеницама овог типа (са суфиксом *-ina*) приписује експресивну (аугментативно/пејоративну) нијансу значења (СП 1: 121–122). Контексти њихове употребе у стсл. не могу то једнозначно потврдити.

в) *-pnica*

КОШЪ (13) [← **košъ* < ие. **kʷas-io-/*kos-io-* „плетиво“⁷⁸] : κόφινος – „плетена корпа“: испльниша дѣва на десѣте коша оукроухъ СС 292. // **КОШЬНИЦЯ** (15) [← кошъ] : κόφινος, σπυρίς – „плетена корпа“: колико кошъницъ възасте СС 292.

СМОКЪ (44) [← псл. дијал. **smoky* < гот. *smakka*⁷⁹] : 1. σῦκον, σγάδα, σγάδιον; 2. συκῆ, συκομορέα – 1. „плод смокве“; 2. „дрво смокве“: 1. еда обьемлѣжтъ отъ трѣниѣ грозды · ли отъ рѣпѣѣ смокѣви; 2. сжца подъ смоковиѣж видѣхъ та СС 617. //

⁷⁵ Уп. ЕРЈС 4: 219.

⁷⁶ Уп. ЕРСЈ 4: 226.

⁷⁷ Уп. ЕРСЈ 4: 234.

⁷⁸ Уп. ЕРСЈ 6: 346.

⁷⁹ Уп. ЕРСЈ 14: 847–848.

СМОКЪВЪНИЦА (30) [← смокъы, смокъве] : συκῆ – „стабло смокве“: **ВИДѢША СМОКОВЪНИЦЪ ОУСОХЪШЪ ІС КОРЕНЕ...** **ВИЖДЪ СМОКОВЪНИЦА ІЖЖЕ ПРОКЛАТЪ ОУСЪШЕ** СС 617.

Номинативне варијанте смокъва „плод смокве“ : грч. σῦκον и смокъвъниа (1 *Сав. књ.*) „стабло смокве“ : грч. συκῆ (отъ смокъвъниа (! *ум. смокъвъна*) же наоучите са · притъчи СС 617), могу бити знак морфолошке адаптације према продуктивнијем типу основа ж. р.

г) -ъка

КЛѢТЬ (16) [← псл. *klětъ; уп. и лит. *klėtis* „комора“⁸⁰] : κελλίον, κέλλη, ταμιεῖον, οἶκημα, οἰκία, κουβούκλειον – „собичак; колиба“; „(монашка) ћелија“: **ЕГДА МОЛИШИ СА · ВЪНИДИ ВЪ КЛѢТЬ ТВОИЖ; ІВАНЪ КЛѢТЬ ПРѢИМЪ · И ПОВЕЛѢНЪ МЛЪЧАТИ ПРѢВЪ ТРИ ЛѢТА** СС 285. // **КЛѢТЬКА** (5) [← клѣтъ] : κελλίον, κέλλα – „собичак; колиба“: **ВЪЛѢЗЪ САМЪ ВЪ ЖТРЪИЖИЖ КЛѢТЬКЪ ЗАКЛУЧИ СА · ОСТАВИВЪ ЖЕНЪ ВЪ ВЪНѢШНИИ КЛѢТЪЦѢ** СС 285–286.

Творбени тип са суфиксом -ъка среће се врло ретко у стсл. текстовима. Поред овде разматране још и код именице котъка ‘котва, сидро’ (: псл. *kotъ) и тетъка (: псл. *teta). Дати суфикс би у овом творбеном типу могао имати и деминутивно значење.

2.3.4.3. NOMINA LOCI

а) -ište

ТРЪГЪ (2) [← псл. *tъrgъ; уп. лит. *turgus*⁸¹] : ἀγορά – „трг; место трговања“: **ВЪСИ КОУПНО ОТИДОША · ОТЪ РИГѢВНА НАРИЦАЕМЪИ МАЛЪИ ТРЪГЪ** СС 703. // **ТРЪЖИЦЕ** (17) [← тръгъ] : ἀγορά – „трг; место трговања“: **НА РАСПЖТИХЪ І ТРЪЖИШТИХЪ ОУЧИЛЪ ЕСИ** СС 703.

СЕЛО (> 100) [← *sedlo/*selo ← *sēdēti / лит. *salà*⁸²] : 1. ἀγρός, χωρίον, τόπος, προάστειον; 2. σκῆνωμα, σκηνή, κατοικητήριον, ἐργαστήριον (!) – 1. „место живљења, пребивалиште; крај, предео“; двор, дворац, имање; 2. „кућа, боравиште“; „пашњак“; *прен.* „село“: 1. **ЛЮБИТЪ Г(ОСПОД)Ъ ВАРАТА СИОНЪ · ПАЧЕ ВЪСѢХЪ СЕЛЪ ИѢКОВАЪ; ВЪ ОКРЪСТЪИИХЪ СЕЛѢХЪ І ВЪСЕХЪ · КОУПАТЪ СЕВѢ ХЛѢВЪ; 2. ВЪСЕЛИЖ СЪ ВЪ СЕЛѢ ТВОЕМЪ ВЪ ВѢКЪ; І ПОСЛА І НА СЕЛА СВОѢ · ПАСТЪ СВИНИ; СЕЛО ЕСТЪ ВСЪ МИРЪ** СС 600–601. // **СЕЛИЦЕ** (1 *Супр. зб.*) [← село] : ταμιεῖον – „место живљења, пребивалиште“: **БЛАГОСЛОВИЕНЪ ГРАДЪИ АDOVA СЕЛИШТА ИСПРАЗНИТЪ · А НЕВЕСЪНА ЖИЛИШТА... ИСПЛЪНИТЪ** СС 600.

б) *-ъje

ЖДОЛЪ (3) [← псл. *ǝ-dol-ъ : adv. долоу, долѣ, adj. долъноу] : κοιλάς – „долина“: **ЖДОЛЪ СЕЛОМЪ РАЗМѢРИЖ** СС 804. // **ЖДОЛИЦЕ** (1 *Син. пс.*) [← ждолъ] : κοιλάς – „долина“: **ЖДОЛѢ ОУМЪИЖИЖАТЪ ПЪШЕНИЦЪ** СС 804.

Значење непродуктивног псл. негацијског префикса *ǝ- којег издвајамо у поређењу са морфемском структуром неких стсл. истокорених прилога и придева, на стсл. нивоу већ није могуће реконструисати. Потенцијално се он среће и у творбеној структури групе речи типа жродъ, жродънъ, жродовати, жродъство ‘глупост, одсуство разума, лудост’. Његова етимологија није до краја јасна.⁸³

2.3.4.4. DEMINUTIVA

а) -ištъ/*-ѣt

ОТРОКЪ (77) [← псл. **otrokъ*⁸⁴] : 1. παῖς, υἰός, νεανίσκος; 2. παῖς, δοῦλος – „1. дечак, дете, младић; 2. слуга, дечак-слуга“: 1. **Д(ОУ)ШЕ НЕЧИСТЪ · ИЗДИ ОТЪ ОТРОКА; 2. НЪ ТЪКЪМО**

⁸⁰ Уп. ЕРСЈ 5: 315

⁸¹ Уп. ЕРСЈ 16: 990.

⁸² Уп. ЕРСЈ 13: 799–800.

⁸³ Уп. ЕРСЈ 10: 618.

⁸⁴ Уп. ЕРСЈ 10: 606.

рци слово · і ѿѣлѣтъ отрокъ мои СС 424. // **ОТРОЧИЦЬ** (6) [← отрокъ] : παιδίον, παιδάριον – „дечак, дете“: естъ отрочиштъ съде единъ СС 424. // **ОТРОЧА** (91) [← отрокъ] : παιδίον, ἑγγονον – „дете“: і вьниде идеже бѣ отроча лежа СС 424.

Значење творбених типова са деминутивним суфиксом *-*išty* је ‘младо, младунче човека или животиње’ (уп. дѣтиштъ, грѣличистъ, младеништъ, пѣтиштъ), се додавањем овог суфикса деминутивно значење у другом члану пара (отрокъ : отрочиць) потенцира. Основе на *-*et* представљају варијанту старих основа на -*en-* проширених помоћу суфикса -*t-* (Бернштејн 1974: 198) са истим значењем ‘младо, младунче’ (уп. агна, жрѣба, козла и сл.). Овај тип именичких старословенских основа јединствен је по томе што основински наставак има синкретичну – и обличку (основински наставак) и творбену функцију. Као и у претходном случају, он наглашава деминутивно значење на стсл. нивоу просте речи **отрокъ**.

2.3.4.5. NOMINA REGIONALIA ET NATIONALIA

а) -*inъ*

ИСКАРИОТЪ (3) [← Ἰσκαριώτης] – „Искарот“: тогда шедъ единъ отъ обую на [де]десате · нарицаемъ юда искаротъ СС 264. // **ИСКАРИОТИНЪ** (5) [← Ἰσκαριώτης] – „Искарот“: шѣдъ отъ двою на десате юда искаротинъ · къ старѣшинамъ жьрьчьскамъ СС 264.

Име **искаротъ** морфолошки је адаптирано по обрасцу словенских личних апелатива *o* основа, те се уместо грчког номинативног завршетка среће -*ъ*. Појава суфикса -*inъ* у варијанти **искаротинъ** могла је настати под утицајем именица из исте творбено-семантичке класе типа **свринъ** (: грч. Σύρος), **роуминъ** (: грч. Ρωμαῖος), о чијој смо творбеној структури већ говорили у првом потпоглављу.

б) -*ēinъ* // -*’ainъ*

ГАЛИЛЕИ и **ГАЛИЛѢИ** (4) [← галилея/галилѣя]: Γαλιλαῖος – „Галилејац“: о галилѣихъ іже бѣахъ въ силовамъ СС 168. // **ГАЛИЛЕИНИНЪ** и **ГАЛИЛѢИНИНЪ** (9) [← галилея/галилѣя, галилея/галилѣя]: Γαλιλαῖος – „Галилејац“: мьните ли ꙗко галилѣане си · грѣшньѣше паче всѣхъ галилѣанъ бѣша СС 168.

НАЗАРѢИ и **НАЗАРѢИ** (16) [← Ναζωραῖος] – „Назаретанин“: и съ бѣ съ и(соу)сомъ назарѢомъ СС 347. // **НАЗАРѢИНИНЪ** и **НАЗАРѢИНИНЪ** (27) [← назарѢи/назарѢи]: – „Назаретанин“: повѣдаша же емоу · ꙗко и(соу)с(ъ) · назарѢинъ мимо ходитъ СС 347.

КѢРИНѢИ (2) [← Κυρηναῖος]; – „житель града Кирене, Киретанин“: імѣше · симона етера кѢринѣа градшта съ села СС 303. // **КѢРИНѢИНИНЪ** и **КѢРѢИНИНЪ** (4) [← Κυρηναῖος] – „Киретанин“: мимо ходаштю · етероу симоноу · кѢрѢинноу СС 303.

Грчка лична имена са номинативним завршетком -*ιος* / -*ειος*, деривационо и морфоошки су адаптирана „крњењем основе“ и супституцијом овог завршетка „калкираним књишким завршетком“ -*ii* (-*ijъ*) (као и варијантама -*ai*, -*oi*, -*ei* / -*ѣи*) са „деклинационим ослонцем“ у словенским личним апелативима типа **ратан**, **ходатан**, **чародѣи** и сл. (Јовићевић 1992: 107–108) (уп. нпр. и георгии : грч. Γεώργιος, **николаи** : грч. Νικόλαος, **васои** : грч. Βασσός, **тимодѣи** : грч. Τιμόθεος и др.). У горе наведеним примерима можемо пратити процес славенизације датих грцизама посредством суфикса -*ēinъ* // -*’ainъ* који је у датој творбено-семантичкој категорији био најпродуктивнији.

2.3.5. Опште одлике овог типа творбене синонимије

1. Опште структурно-семантичке и функционалне одлике овог типа творбено-синонимичних лексема јесу:

1) Процес обнављања творбено-морфемске структуре деетимологизованих старословенских речи није посебно везан за одређене творбено-семантичке категорије.

2) Процес карактерише учешће различитих творбених суфикса, најчешће оних који су за дату категорију типични односно најпродутивнији (уп. нпр. **оутро** : **оутрињ**, **срамъ** : **срамота**, **тръгъ** : **тръжище**, **отрокъ** : **отрочиць**, **галињи** : **галињанинъ**).

3) У одређеном броју примера можемо констатовати да је додавање суфикса на синхронно гледано просту лексему довело до подвајања у значењу ових парова лексема (уп. нпр. **смокъвъница** ‘стабло смокве’), или подвајања у сфери употребе (уп. **господъ** ‘господар’; ‘Господ, Бог’ : **господинъ** ‘господар, газда’; **храмъ** ‘кућа, грађевина’; ‘место становања’; *спец.* ‘храм, светилиште, црква’ : **храмина** ‘кућа, грађевина’; ‘место становања’).

4) У неким лексемама добијеним процесом обнављања среће се даљи развитак значења (уп. **хлѣвъ** (2) ‘зграда за стоку; сеник’ : **хлѣвина** (14) ‘кућа, здање, грађевина’; 2. ‘место становања’; *прен.* ‘пристаниште, мирна лука’; 3. ‘собичак, ћелија (монашка)’; 4. ‘ковчег, ризница’; **житъ** (1) ‘живот’ : **житињ** (> 100) 1. ‘живот’; 2. ‘место живљења’; 3. ‘средства за живот’ (‘богатство’)) што говори о процесу њиховог учвршћивања у стсл. лексичком инвентару (уп. и несразмеру у погледу фреквенције код наведених лексема).

5) Неке од лексема издвојених у овом типу творбене синонимије чине чланове творбено-синонимичних редова истокорених лексема (уп. **житъ** // **житињ** // **жизнь**).

2. Узроци обнављања деетимологизованих или архаичних творбених формација могу бити различити:

1) Потреба за диференцијацијом значења у контексту богословске оријентисаности стсл. текстова (**господъ** : **господинъ**) или због других номинационих потреба (**смокъ** : **смокъвъница**).

2) Настојање да се архаичним творбеним моделима прасловенских композита, које су у стсл. корпус ушле из народне словенске речи, да књишки карактер (**чародѣи** : **чародѣица**, **любодѣи** : **любодѣиць**).

3) Потреба да се успостави нека врста формалне диференцијације између старе придевске и именичке форме (**дѣвица**, **вѣдовица**, **поганинъ**).

4) Тежња за већом формалном изражајаношћу.

5) Морфолошко-творбена адаптација неких грчких позајмљеница (типа **назарњи** и **назарѣи** // **назарѣнинъ** и **назарѣанинъ**).

Могло би се на крају речи да је обнављање творбене структуре једна од универзалних језичких историјских тенденција. У језику се непрестано преплиће тежња ка деетимологизацији (и појави простих, коренских лексема) и тежња ка већој формалној и експресивној обележености. Зато су и многи прасловенски творбени модели били током историје на овај начин обнављани (уп. нпр. срп. *бег-ун-ац*, *коњ-ух-ар* → *коњушар*), и то не само онда када су потпуно деетимологизовани (уп. претходно разматране типове, као што су нпр. **исходатаи** : **исходатаиникъ** или **благостъ** : **благостѣи**). У том смислу говорећи, потреба за већом формалном изражајаношћу је и општи узрок настанка великог броја творбено синонимичних лексема, у сви три претходно разматране групе.

2.4. ТИПОВИ СТАРОСЛОВЕНСКИХ ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА

При типологизацији стсл. творбене синонимије поћи ћемо од дефинисаних критеријума творбене синонимичности (генетски идентична, истокорена основинска реч; генетски различити творбени афикси са истим или блиским творбеним значењем и функцијом) и настојати да у оквиру напред представљена три општа типа творбене синонимије – синонимија истокорених деривата са генетски различитим творбеним суфиксима; синонимија истокорених деривата код којих је други члан творбено синонимичног пара секундарно афиксиран; синонимија између истокорене прсте и творбено-морфемски дељиве лексема – издвојимо и неке посебне типове.

1) Први тип творбене синонимије подразумева генетски идентичну, истокорену и лексичко-граматички истокатегоријалну творбену основу и додавање генетски различитих синонимичних суфикса (синоморфема) (**вратаръ** : **вратъникъ** ← **врата**, **юнота** : **юноша** ← **юнъ**, **благость** : **благъи** ← **благъ** и сл.).

У оквиру овог општег типа могу се издвојити и два подтипа:

а) Први чине творбено синонимични парови лексема чија је творбена основа морфолошки варијантна (уп. нпр. **подателъ** [← **пода-ти**] : **подадителъ** [← **подати**, 3. л. мн. през. **подадатъ**], **старъць** [← **старъ**] : **старѣшина** [← **старъ**, комп. **старѣши**]).

б) Други представљају парови лексема чији су суфикси морфолошки варијантни (типа **сѣчьць** : **сѣчьца**), те се овакав тип може издвојити у класу морфолошких односно творбених дублета.

2) Други тип творбене синонимије подразумева додавање генетски различитих синонимичних суфикса на истокорену творбена основу која нема исту категоријалну припадност (уп. нпр. **пивъца** [← **пити**] : **питанъица** [← адјективизирани **птс. praet. pass. питанъ**], **сватителъ** [← **сватити**] : **сващеникъ** [← **птс. praet. pass. сваштѣи**]).

Значење творбене основе ових изведеница чини да оне нису апсолутно синонимичне већ блискозначне. Код лексема **пивъца** претеже агентивно творбено значење, док би лексема **питаница** могла бити сврстана и у творбено-семантичку категорију *nomina attributiva*. Слично подвајање творбеног значења среће се и у другом пару лексема: у првој се јавља суфикс **-tel'ь**, типичан за агентивну творбену категорију, док се у другој изведеници од партиципске основе јавља и суфикс **-ьникъ**, за који није типично да се јавља у кругу *nomina agentis*. То чини да код друге творенице претеже квалификативна над агентивном творбеном нијансом значења.

3) Трећи тип творбене синонимије представља онај код којег се у једном члану творбено синонимичног пара лексема налази суфикс који, дијахроно гледано, примарно није припадао датој творбено-семантичкој категорији. У овом типу заправо налазимо зближавање првобитно несинонимичних творбених афикса. Навешћемо неке од примера.

Творбена структура имен. **избавъникъ** (творбени синоним изведенице **избавителъ**) представља пример продора продуктивног суфикса **-ьникъ** у њему несвојствен творбени тип тј. у творбу именица од гл. основа. Експанзија овог суфикса (којег не срећемо само у оквиру категорије *nomina abstracta*) може се тумачити његовом изразитом продуктивношћу (нарочито у кругу назива за лица мушког пола), подстакнуту способношћу везивања за различите типове творбених основа, као и тиме што је овај суфикс, за разлику од неких других, имао неспецификовано опште творбено значење упућивања на лексичко-граматичку класу именица. Овакво ширење функционално-семантичког дијапазона среће се и код неких других псл. суфикса (уп. случајеве ширења суфикса **-ьство** у домен изведеница од глаголских

основа, појаву суфикса *-ota / -oša* у категорији *nomina attributiva* и суфикса *-un'i* у класи мовираних фемининума), чије јављање у датим категоријама изазива престојавње систему суфикса који су њима примарно припадали и промене у њиховом статусу продуктивности.

Пример за овај тип синонимије представљају и оне лексеме које припадају творбено-семантичкој категорији *nomina instrumenti* (уп. нпр. *почърпало* [← *почърпати*] : *почърпальникъ* [← *почърпати*], *свѣтило* [← *свѣтити*] : *свѣтильникъ* [← *свѣтити*]) код којих такође пратимо продирање најпродуктивнијег стсл. суфикса лица и у семантичко поље предмета.

4) Четврти тип творбене синонимије подразумева синонимију творбених типова у којој се у творбено-морфемској структури првог члана творбеног пара налази прост суфикс, а у другом је дата творбена структура усложњена секундарном афиксацијом тј. додавањем још једног суфикса који дато творбено значење, по правилу, не мења. У овом случају се, за разлику од претходног, може говорити о синонимији двеју истокорених лексема независној од датог мотивационог односа тј. од њихове везе са зајединичком мотивном речју јер други члан пара настаје усложњавањем творбено-морфемске структуре првог (упор. нпр. *исход-атаи* [← *исходити*] : *исход-атаи-никъ* [← *исходатаи*], *паст-ва* [← *пасти*] : *паст-в-ина* [← *паства*] и сл.). Овакво наслојавање суфикса може временом довести и до формирања самосталних, сложених по структури и пореклу суфикса. Критеријум за њихово издвајање је способност самосталног функционисања, односно њихово јављање у другим типовима творбене синонимије, као и њихова даља историјска продуктивност.

5) Пети тип творбене синонимије подразумева синонимију истокорених лексема – једне која се на датом синхронном пресеку одликује простом или упрошћеном творбено-морфемском структуром и друге чија је творбена структура морфемски дељива. Први члан творбено синонимичног пара формално и семантички је немотивисан, док се други у формалном погледу везује за први који представља његову творбену основу (уп. нпр. *господъ* [← ие. **ghost(i)-pe/ot(i)-*] : *господинъ* [← *господъ*], *дѣва* [← псл. **dēva / *dēvaja*] : *дѣвица* [← *дѣва*], *памать* [← **pa-mъn-t-ĭ-s* : *помънѣти*] : *паматиѣ* [← *памать*], *хлѣвъ* [← гот. *hlaiw*] : *хлѣвина* [← *хлѣвъ*] и сл.).

6) Шести тип представља синонимија између форми раздвојених једним творбеним кораком, типа:

сѣвѣдѣти → *сѣвѣдѣ-ниѣ* и *сѣвѣдѣти* → *сѣвѣдѣ-тељ* → *сѣвѣдѣ-тељ-ство*
односно *сѣвѣдѣти* → *сѣвѣдѣ-тељ* → *сѣвѣдѣ-тељ-ѣство*;

цѣлъ, мѣдръ → *цѣломѣдр-ниѣ* // *цѣломѣдр-ѣство* и *цѣлъ, мѣдръ* → *цѣломѣдровати* → *цѣломѣдр-ова-ниѣ*;

*konъ/*kony → *кон-ѣць / конъч-ина* → *конъчати* → *конъча-ниѣ*.

7) Седми тип творбене синонимије представља онај који се одликује суплетивним творбеним основама (*отъшьльць* [← **otiti*, рс. прагет. pass. *отъшьль / ошьль*] : *отходъникъ* [← *от(ъ)ходити*]; *ѣстьство / ѣстьствниѣ* [← *быти, ѣсмь*] : *бытиѣ* [← *быти*]).

3. ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ (преглед основних карактеристика)

3.1. О ИСТОРИЈСКИМ ЕТАПАМА РАЗВИТКА РУСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

3.1.1. Савремени руски књижевни језик настао је у првој половини XIX века. То је језик који је своје уобличење добио код руских класика краја XVIII – почетка XIX века. Његову изражајну форму из тог периода историје руског језика најрепрезентативније манифестују дела Александра Сергејевича Пушкина, те се стога често савремени руски језик описно назива „језик од Пушкина до наших дана“.

Две основне језичке традиције на којима је савремени руски језик поникао јесу традиција црквенословенског језика и традиција руских народних говора. Руски књижевни језик у великој мери почива на црквенословенској традицији. Руска редакција старословенског језика (тј. рускословенски) настала је уношењем елемената руских народних говора у језик писане речи. Што идемо ближе савременом добу, број народних елемената се повећавао, премда је и у данашњем језику очуван значајан број цсл. особина. Према мишљењу Николај Николајевич Дурново, „словарный же состав и словообразование, равно как и правописание, наполовину цсл. [црквенославянское]“ (Дурново 1969: 27). С пуним правом може се рећи да је књижевни језик Руса настао као амалгам тих двају елемената, уз примесе других, мање или више значајних утицаја. Данашње стање руског језика, дакле, резултат је његовог развитка, узајамног деловања двеју његових основних компонената и разних спољашњих утицаја, почев од појаве првих писаних споменика у руским земљама па до данас.

Током свог историјског развоја руски језик је пролазио кроз одређене развојне фазе. Већина научника која се бавила питањем хронологизације његовог развоја (Л. П. Јакубински, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, А. И. Горшков, Ј. С. Сорокин и др.) сагласна је да се он може поделити на следеће периоде: *књижевни језик Кијевске Русије* (XI – XIII в.), *књижевни језик Московске Русије* (XIV – XVII в.), *књижевни језик периода формирања руске нације* (XVII – прва четвртина XIX в.) и *савремени књижевни језик*.

3.1.2. Почети развитка руског књижевног језика везани су за период примања хришћанства. Тада у руске земље стижу јужнословенске књиге, написане стсл. језиком, а недуго затим се појављују и први писани споменици створени на руском тлу. Савремени проучаваоци првих етапа развоја руског књижевног језика сматрају да је тада постојала својеврсна диглосија, како је Никита Иљич Толстој назива „хомогена диглосија“. Другим речима, то је диглосија двају истородних језика (Толстој 1988: 23). Слично одређење поменуте појаве даје и Борис Андрејевич Успенски, објашњавајући је као „такую языковую ситуацию, когда два разных языка воспринимаются (в языковом коллективе) и функционируют как один язык“ (Успенски 1994: 6). Из тог периода управо потиче и већи део јужнословенске по пореклу лексике с којом су паралелно усвајани и поједини морфолошки (творбени) елементи. Данас таква лексика углавном припада високом стилу, песничком језику или религиозној терминологији. Што се пак творбе речи тиче: „Из церковнославянского в русский также вошло много отвлекенной лексики, целый ряд имен существительных с суффиксами *-ени-*, *-ани-*, *-тель*, *-ств-* и др. были созданы русскими книжниками по словообразовательным моделям церковнославянского языка. [...] Много было создано сложных слов по греческим словообразовательным моделям [...]“ (Ковалевска 1992: 42). Дакле, одређени суфикси и творбени модели из стсл., тј. цсл. језика тада постају део руског књижевног језика.

Преузевши у великој мери творбена средства стсл. језика, руски књижевни језик овог периода преузима и творбене синониме који су у њему постојали. Они ће се извесно време одржати, да би се потом најчешће један од парњака архаизовао и престао користити. Тако је, на пример, из стсл. пара *гражданинъ – градъникъ* прва лексема очувана до данас, док је друга архаизована. Њу налазимо у СРЈ XI – XVII вв., али већ у СРЈ XVIII в. није забележена.

На творбеном плану такође почињу узајамно да конкуришу поједини суфикси, карактеристичнији за један или други језички систем. За стсл., и уопште за јужнословенске језике је, на пример, карактеристичан суфикс *-ица*, који се јавља као конкурентан много продуктивнијим на руском терену суфиксу *-ка* у категорији назива лица женског пола. Пар *дѣвица – дѣвка* срећемо у најстаријим руским споменицима. Он је опстао у одређеној мери и у данашњем руском језику, али се *девица* већ осећа као архаизована или народно-поетска творбена формација и углавном замењује новом формом *девушка* ‘девојка’. Међутим, многе друге лексеме са суфиксом *-ица* (не само у категорији *feminitiva*) нестале су временом из руског језика (уп. струс. *галица*[СРЈ XI – XVII вв., т. 4: 9] : рус. *галка*; струс. *вдовица*[СРЈ XI – XVII вв., т. 2: 38] : рус. *вдова*; струс. *головица* [СРЈ XI – XVII вв., т. 4: 64] : рус. *головка*).

3.1.3. Други период развоја руског књижевног језика започиње од XIV в. После пада руских земаља под татарско ропство у првој половини XIII века, књижевни језик и сам доживљава одређен пад. Међутим, почев од средине, а нарочито краја XIV в., Московска кнежевина постепено се ослобађа власти Татара, узимајући на себе и улогу ујединитеља и ослободиоца осталих руских земаља. Тада се и образује језик великоруског народа, као наследник језика Кијевске Русије, али и с одређеним новим и специфичним одликама. Он постаје ближи народном језику, али чува и даље веома много црта карактеристичних за језик претходне епохе. Московски говор улази у основу књижевног језика тога периода, насталог „на базе московског междиалектног койне“ (Коваљевска 1992: 63). Посебно се развија канцеларијски стил („приказный язык“, „государственный деловой язык“) руског књижевног језика. Крајем овог периода, руски књижевни језик све више почиње да личи на савремени, губећи одређене старе особине и развијајући нове. У лексици видимо прве веће упливе страних речи, туркизме различитог порекла (*алтын, ямицик, деньги, арбуз, хозяин...*), као и позајмљенице из западноевропских језика (*солдат, пушка, капитан, мушкет...*). Међутим, тада настаје и велики број инокосних нових речи, насталих коришћењем домаћих основа и властитог „арсенала“ творбених средстава: *водка, пехота, стрелец, целовальник, челобитие* итд. Упркос приливу страних по пореклу речи и иновацијама насталим на руском терену, поједини стилови руског књижевног језика и даље остају везани за традиције староруског књижевног језика и чувају своје архаичне црте. „Языком художественной литературы, публицистики, философской и научной литературы оставался древнерусский литературный язык, противостоящий государственному приказному языку.“ (Коваљевска 1992: 69).

Књижевни језик остаје конзервативан нарочито у сфери богословске литературе. Међутим, и поред све конзервативности, и у ту сферу продиру неки спољни утицаји. Та чињеница, као и неуједначеност језика старих рукописа, подстакли су руске црквене прегаоце да изврше усклађивање, уједначавање језика богословске литературе, као и да га приближе његовом праузору, стсл. језику. У то доба, од XV до XVII в., напоредо теку два процеса: архаизација језика и тзв. *други јужнословенски утицај*. У науци се он тумачио на различите начине, а његову језичку суштину бисмо могли пренети речима Е. Коваљевске: „Это изменение русской графики и орфографии под влиянием болгарской и сербской, испытавших в свою очередь, влияние греческого алфавита и орфографии [...]“ (1992: 70). Овакви процеси у језику одраз су и геополитичких дешавања тога времена и везани су за теорију о Москви као „трећем Риму“. Русија се у лику Московске кнежевине доживљавала као наследница византијских православних традиција и као нови центар геополитичко-културног ареала *Slavia Orthodoxa*, што се имало показати и у језику. Последица ових процеса било је поновно удаљавање књижевног језика од народног. То ће и остати језичка доминанта датог периода.

У овом периоду појављује се у Русији и стил *плетеније словес*. На изражајном плану овај стил је тежио да кроз звучање и значење речи „изрекне неизрециво“ и био је повезан „са исихастичком идејом да се божија суштина не може речима исказати и да је исихастичко ’безмлвије’ заправо потрага за правом речју, за њеном тајанственом суштином“ (Вучковић

2017: 189–190). Тај стил је био развијен (под грчким утицајем) у религиозним жанровима источнословенских и јужнословенских књижевности крајем XIV и почетком XV века. Одликовало га је „јединство многих стилских особености: апстракција; богате лексичке асоцијације; синонимика; синонимска поређења; губљење стварног значења речи; таутологија; игра сазвучја гласова; неологизми; игра речи; дуга набрајања; перифразе; понављање; гомилање епитета и др.“ (Трифуновић 1990: 253). Цео тај стилски правац у великој мери налази одраза и у творби речи, будући да су књижевници тежили да „исплету“ што „китњасте“ и изведене и сложене по структури речи. У том циљу они су преузимали сложенице из старијег језика или творили нове по угледу на старословенске (грчке) творбене моделе (уп. нпр. *градоимство, всечудный, быстроударительный, небопарный, благосчастие* и сл.). Сви ови поступци још су више удаљили књижевни језик од живог, разговорног језика.

Што се творбе речи у датом периоду тиче, може се приметити продор исконски руског суфикса *-щик* у писмене споменике. Творбени типови са суфиксом *-ьщикъ*, по мишљењу већине истраживача, јављали су се као резултат додавања псл. суфикса **-икъ* на основе придева на **-ьскъ* (Николајев 2010: 118), те је његов облик добијен као резултат преинтеграције (праћене и фонетском променом) на морфемској граници основе и суфикса, а способност самосталног функционисања стечена је променом деривационог односа тј. ширењем творбених база и изван круга адјективних основа. Судаћи по његовој доминантној употреби у пословној писмености, са изразитом стилистичком маркираношћу, он се најпре јавио у народном језику. У писмености се фиксира почев од XIII века (уп. нпр. *данщикъ* (СРЈ XI–XIV вв., т. 2, 427): *а волостели и даньници · и гамьщики; а черныи люди к становщику* (СРЈ XI–XIV вв., т. 4, 483)) и врло брзо улази у творбено синонимне односе са псл. по пореклом суфиксом *-ьникъ*: *данникъ – данщикъ* (прва фиксација из 1346) (СРЈ XI–XVII вв., т. 4, 169–170); *гивѣльникъ – гивѣльщикъ* (1423) (СРЈ XI–XVII вв., т. 4, 19); *дѣльникъ – дѣльщикъ* (1535) (СРЈ XI–XVII вв., т. 4, 209, 211). Крајем овог периода се осамостаљује и његова варијанта *-льщик*. „Слова с этим суффиксом появляются в памятниках письменности, начиная с XVII столетия.“ (Журек 1997: 85).

У другој половини XVII века долази, међутим, и до обратног процеса, до тзв. „демократизације руског књижевног језика“ (термин Е. Коваљевске). Градско становништво, трговци и занатлије, почињу да се баве и књижевним стварањем (обично су то дела намењена ширим народним масама), те говор градских средина све више улази у књижевни језик. У њега тада доспева и лексика нижих друштвених слојева, разговорна лексика (пре свега као елемент стилизације текста), експресивна лексика итд. Све то резултира тиме да крајем овог периода имамо тенденцију неутрализације и зближавања високог и средњег стила, књижевног и разговорног језика. Направљена је потка за стварање једног заједничког књижевног језика за све жанрове књижевности.

3.1.4. С краја XVII века започиње нови период развоја руског књижевног језика, тзв. *књижевни језик националног периода*, који се одликује следећим цртама: 1) развија се јединствен књижевни језик, заједнички за читаву нацију; 2) књижевни језик се користи у свим сферама писменог и усменог општења; 3) потискивање дијалекатских форми усменом формом књижевног језика;⁸⁵ 4) књижевни језик се приближава живом разговорном језику; 5) успостављају се правописне, лексичке и граматичке норме књижевног језика; 6) књижевност врши велики утицај на коначно кодификовање стандардног књижевног језика итд. Наравно, све те промене се дешавају постепено.

---

⁸⁵ „Диалекты являются средством устного общения определенных слоев населения, главным образом жителей сельских местностей. С распространением образования диалекты начинают разрушаться и вытесняться устной разновидностью литературного языка в ее различных вариациях.“ (Коваљевска 1992: 93)

У првом делу овог новог раздобља, за време владавине Петра I, поменуте тенденције из претходног периода настављају да делују. Језик се све више демократизује, премда не нестаје ни стари славјански књижевни језик, већ се он постепено везује за одређене жанрове, углавном научног, реторичког или драматуршког типа. Што се конкретно лексике тиче, у њему се чувају архаични облици, нестали из свакодневног језика (*очи*, *язык* у значењу 'народ', *кринь*, *глагол* у значењу 'реч' и сл.). У другим жанровима развија се нови књижевни језик, ближи разговорном језику.

Друга битна карактеристика овог периода свакако је уплив великог броја лексике страног порекла. Петар Велики био је познат као иноватор и реформатор, као владар који је Русији „отворио прозор ка Европи“ (и сам је путовао Европом по неколико година). Стога долази и до великих друштвених промена, до развоја науке и уметности, што се у лексичком слоју руског језика одражава појавом великог броја посуђеница. Позајмљивање лексике у овом периоду почело је да се остварује не највише и не само пољским језичким посредством, већ и директним путем из западноевропских језика.⁸⁶ Поново у великој мери оживљава и калкирање. Општа карактеристика књижевног језика овог периода свакако је и мешање лексике књижевног (често страног порекла) и разговорног стила. У ово време су заједно са лексиком страног порекла у руски доспели и поједини страни суфикси, попут суфикса *-ист*, који су се касније осамосталили.

У другој половини XVIII века долази до даљег процвата науке, културе и уметности. Развој језика тиме добија и нови снажан импулс. Један од кључних догађаја тог периода свакако је појава прве руске научне граматике Михаила Васиљевича Ломоносова – тзв. „Российская грамматика“ из 1757. године. У њој су систематизовани и описани закони и правила тадашњег руског језика. Исти научник творац је и „теорије о трима стилевима“ (*теория о трех штилях*). Она је служила као својеврсно стилистичко упутство тога времена. Ломоносов дели лексику на три категорије: 1) заједничку руском и цсл. језику, 2) лексику цсл. порекла и 3) руску лексику која не постоји у цсл. споменицима. Ван тих стилова, помиње и две категорије које не би требало користити: старе, неразумљиве савременицима цсл. лексеме и експресивну разговорну лексику. Комбинацијом ових трију лексичких група добијени су и одређени стилови: високи (прва и друга), средњи (прва и трећа) и ниски (трећа). Сваки од ових стилова коришћен је за писање одређених књижевних жанрова. Треба истаћи да од овог времена надаље имамо јединствен књижевни језик, те да можемо говорити „о трех стилях единого русского литературного языка середины XVIII в., но не о двух языковых системах“ (Коваљевска 1992: 120).

Сваки од ових стилова имао је своје фонетске, морфолошке, лексичке и друге одлике. За високи стил били су карактеристични славјанизми, тј. с творбеног аспекта лексеме са суфиксима *-ани-*, *-ени-*, *-ость*, *-(е)ств-*, *-тель*, које су управо њима биле и изразито књишки маркиране. Ниски стил, пак, одликовао се коришћењем лексема са суфиксима *-к-*, *-ечк-*, *-очк-*, *-еньк-*, *-ок-* и др, којима су се градиле (и граде) именице субјективне оцене и емоционално-експресивне именице (поглавито оне из категорије *nomina attributiva personalia*). Кроз њега су у тадашњи књижевни језик ушле многе црте народних говора и разговорног језика. Средњи стил одиграо је најважнију улогу за даљи развој руског књижевног језика. „Средний стиль был свободен от крайностей высокого и низкого стилей, ибо в среднем стиле отбирались и концентрировались единицы, наиболее типичны для русского национального языка, поэтому он становится базой формирования русского литературного языка.“ (Коваљевска 1992: 134). Управо је тим путем, путем средњег стила,

---

⁸⁶ Велики број речи за нове појмове тог периода задржао се и до данас (*кавалерия*, *контора*, *акт...*). С друге стране, многе речи страног порекла, посебно оне за које постоје домаћи еквиваленти (тј. варваризми), престале су се користити. Према научном истраживању Д. С. Кувикуве о поморској лексици руског језика „более 2/3 Петровских заимствований в настоящее время не употребляется“ (Кувикува 2017: 358).

пошла и већина европских језика, али не и српски књижевни језик, који за своју основицу узима новоштокавске народне говоре.

Крајем XVIII и почетком XIX века руски језик наставља да се развија. Услед даљег развоја научне и уметничке мисли појављује се и велики број неологизама. Они се граде по већ постојећим обрасцима. Појављује се велики број апстрактних појмова, у чијој творби водећу улогу добија највише суфикс *-ость*: *законность*, *меткость*, *промышленность* и сл. Он почиње да се везује и за основе страног порекла, те добијамо синонимичне парове попут *универсальность* – *универсализм*. Страни, по пореклу грчко-латински суфикс *-изм* почиње да се појављује у руском језику у оквиру позајмљене лексике, највише од средине XVIII века (СРЈ XVIII в.). Углавном се додаје на основе страног порекла, али има и примера са руским основама (*царизм*, *ленинизм* и сл.). Он је до данас сачувао продуктивност, посебно у одређеним стиливима (Лопатин, Улукханов 2016: 348–353). Смањује се број и улога славенизама, с друге стране. У руски језик улази велики број позајмљеница, пре свега из француског језика, али и из немачког и италијанског. Више од половине свих превода на руски у то доба било је са француског. То је, дакле, било доба обележено „галоманијом“, али и реакцијом и борбом против ње. Калкирање такође узима маха, пре свега семантичко, али и морфолошко.

3.1.5. У XIX веку највећи утицај на развој руског књижевног језика имаће А. С. Пушкин, као и његови претходници и савременици Н. М. Карамзин, В. А. Жуковски, П. А. Вяземски, И. А. Крилов и А. С. Грибоједов. У њиховим делима (нарочито у Пушкиновим) добијају своју коначну форму оне ортографске, фонетске, морфолошке, творбене, лексичке, синтаксичке и стилистичке одлике које и данас карактеришу савремени руски књижевни језик. У овом периоду наставља се процес демократизације језика, приближавања књижевног језика ширим народним масама.

Крајем XIX и почетком XX века језик се и даље унеколико мења, пре свега на лексичком нивоу, али у границама норме која је успостављена у Пушкиново време. У језик улазе нове позајмљенице из западних језика, међу њима велики број интернационализама. Услед тога у систему творбених суфикса почињу да се устаљују и данас продуктивни страни интернационални суфикси – као што је, на пример *-ист*. Суфикс *-ист* је грчко-латинског порекла. Он је у руски језик ушао посредством тј. у саставу лексике западног порекла (у време Петра I из немачког, посредством пољског, или директно из немачког језика), да би се касније додавао и на домаће основе: „С XIX в. суффикс *-ист* используется для образования дериватов от русских слов.“ (Минејева 2016: 101). Из овог периода (почетак XX в.) потиче, нпр. и творбено синонимни пар *студиец* – *студист* ‘ученик уметничке школе’. У овоме пару у наредном периоду превагу односи први парњак, те долази до архаизације лексеме *студист*. И лексеме са суфиксима страног порекла ступају у међусобно синонимичне творбене односе. Тако су се, на пример, лексеме *курсист* и *курсант* (са значењем ‘полазник течаја, курса’) једно време налазиле у односу творбене синонимије. Именица *курсист* се појавила крајем XIX в., а *курсант* почетком XX в. Недуго затим победила је новија именица *курсант*. Такође се у језику новог периода јавља и велики број сложеница: *громоотвод*, *птицевод*, *законопроект*, *первопричина*... Забележени су и страни префикси *а-*, *анти-*, *псевдо-*, *ультра-* и сл. који ступају у конкурентне односе са старим словенским префиксима *не-* (*алогичность* – *нелогичность* ‘нелогичност’), *противо-* (*антиток* – *противоток* ‘противструја’), *сверх-* (*суперприбыль* – *сверхприбыль* ‘екстрапрофит’), префиксоидом *лже-* (*псевдонаука* – *лженаука* ‘псеудонаука’). У вези с развојем наука одвија се и детерминологодизација многих научних термина, који излазе ван уске научне сфере и почињу да се користе у свакодневном језику.

У последњој фази развоја руског књижевног језика, крајем 20. и почетком 21. века, услед огромних промена у руском друштвено-политичком систему променио се и језик. Поново су те промене биле нјизразитије у лексичком саставу језика – архаизација великог

броја лексема везаних за стару епоху и појава нових појмова за нове реалије совјетског друштва. За овај је период врло карактеристична и једна нова творбена појава – скраћивање (рус. аббревиация) вишечланих синтагматских назива, у бројним примерима типа *колхоз* (коллективное хозяйство), *есер* (социалист-революционер), *комсомол* (коммунистический союз молодёжи), *ЦК* (Центральный комитет) итд. Велики слојеви дијалектне, разговорне и професионалне лексике улазе у књижевни језик. За разлику од претходних епоха, појављује се и значајан број полусложеница попут *вагон-аптека*, *платье-костюм*, *почта-автомат* и др. Овај период карактерише и појава великог броја нових женских занимања, те стога поједини непродуктивни суфикси постају продуктивни, понајвише у разговорном језику. То су, пре свега, моционски суфикси *-ка*, *-иња* и *-есса*, затим и *-ица* и *-иса*, који међусобно граде велики број творбених синонима.

После распада Совјетског савеза руско друштво, а самим тим и језик поново су изложени великим променама. У периоду од почетка 90-их година прошлог века лексика везана за совјетски период почиње да се архаизује и губи услед нестанка самих реалија тог доба (*пятилетка*, *совхоз*, *комсомол* итд.) или да модификује своје значење (нпр. лексема *товарищ* престала је да се користи у обраћању људима, осим у војној сфери). С друге стране, с преласком на тржишну економију и капитализам појављују се нове лексеме (*агрохолдинг*, *коррупционер*, *госнужды*, *истеблишмент* и сл.). Огроман број англицизама улази у руски језик због потребе за називима којима ће се именовати нови технолошки пронаски у вези с развојем нових технологија, али и под утицајем глобализма и популарне културе (*аудиобук*, *гараж-сейл*, *ноутбук* и сл.). Из енглеског улазе и нови суфикси, попут *-инг*: *крекинг*, *тренинг*. Даља демократизација друштва, као и масовно коришћење интернета утицали су на руски језик. Језик интернета постаје својерстан феномен.

3.2. О РУСКОЈ ТВОРБЕНОЈ СИНОНИМИЈИ (ПРЕГЛЕД НАЈФРЕКВЕНТНИЈИХ СИНОНИМИЧНИХ ТВОРБЕНИХ ТИПОВА)

Разматрање историјског развоја творбене синонимије у руском језику покреће широк круг питања: оних која се тичу узрока, начина и путева настанка и развоја посебних синонимичних творбених парова, њиховог узајамног односа и функционисања у одређеним историјским периодима и у одређеним стилевима руског језика; различитих унутарсистемских творбених односа (нпр. односа продуктивности афикса који се јављају у оквиру одређене творбено-семантичке категорије и сл.); односа са лексемама насталим процесима семантичке деривације; узрока који доводе до могућег прекида синонимних односа и појаве паронимичних лексема итд.

На основу претходно изнетог прегледа најосновнијих развојних фаза у оквиру којих је текло и формирање руског књижевног језика, јасно проистиче да су узроци појаве истокорене творбене синонимије у данашњем руском књижевном језику везани за различите језичке традиције на којима он почива (црквенословенска и народна језичка стихија) и које су у њега унеле и различите истокорене творбено синонимичне типове. С друге стране, овај систем је био обогаћен новим слојем творбено синонимичних суфикса унетих посредством позајмљеница. И сви они су у оквиру одређене творбено-семантичке категорије имали своје место на хијархијској лествици творбене продуктивности на датом синхронном пресеку, да би у даљем историјском развоју њихове опозиције и корелације могле бити и реструктуриране у вези са појавом нових суфикса, променом статуса њихове продуктивности или њиховом прерасподелом по различитим стилским жанровима. Поред тога, на овај систем су утицали и односи синонимије између различитих творбених начина (нпр. *бедный* (супстантивизирани трпни партицип прошли) : *бедняк* (морфемска тј. суфиксна деривација), *читающий* (супстант. активни партицип презента) : *чтец* (суфиксна деривација) и сл.).

Узроци који су могли довести до прекида синонимних односа у једном пару истокорених творбених формација у основи се могу довести у везу са законом језичке економије по којем апсолутно синонимичне, изосемантичне и изофункционалне језичке јединице због преоптерећења система теже да се разједначе или да само једна од њих превлада. Овај општејезички узрок могао је за последицу имати архаизацију, губљење или везивање једног члана творбено синонимичног пара за неке специфичне, маргиналне или посебно стилистички обележене употребне сфере. Са друге стране, даљи развој значења у једном од чланова творбено синонимичног пара могла је у вези са различитом контекстом употребом ових првобитно синонимичних лексема.

Будући да тематско одређење наше теме у центар пажње ставља пре свега старословенски ниво и типолошке сличности (и разлике) међу разматраним синхроним пресецима, у овом делу нашег рада задржаћемо се на описивању магистралних појава у систему руске творбене синонимије, издвајајући најпродуктивније суфиксе односно најпродуктивније творбено синонимичне истокорене творбене типове и указујући на узроке њихове појаве или њихово могуће диференцирање. Прецизније и конкретније речено – у овом делу рада неће бити представљен систем руске истокорене творбене синонимије у целини, већ само њене централне карактеристике и њени базични типови, издвојени у оквирима оних творбено-семантичких категорија у којима су они најзаступљенији. Историјског аспеката дотицаћемо се у извесној мери, пре свега приликом разматрања неких посебних, конкретних творбено синонимичних парова, у настојању да историјским узроцима објаснимо неке појаве савремене руске творбене синонимије.

Творбена синонимија значајна је појава и у руском језику. Као и на стсл. нивоу, представићемо је у области суфиксације, која је основни и најпродуктивнији начин именичке творбе у свим словенским језицима.

У савременом руском књижевном језику истокорена творбена синонимија је најразвијенија у следећим творбено-семантичким категоријама: називи лица (*nomina agentis* и *nomina professionis*; *nomina attributiva personalia*; *nomina nationalia et regionalia*; *nomina mota* тј. мовирани фемининативи); апстрактни називи (*nomina actionis* и *nomina acti*; *adjektivabstracta*); именице субјективне оцене (*deminutiva/hipokoristika*; *augmentativa/pejorativa*). Мањи број примера истокорене творбене синонимије налазимо и у категоријама *nomina instrumenti* (оруђа) и *nomina loci*.

3.2.1. Називи лица

3.2.1.1. NOMINA AGENTIS И NOMINA PROFESSIONIS

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-**щик** и -**ник**: *вафельщик* – *вафельник*

-**щик** и -**тель**: *сеятель* – *сеяльщик*

-(**ль**)**щик** и -**аль**: *стригальщик* – *стригаль*

-**щик** и -**ор**: *гравировщик* – *гравёр*

-**щик** и -**ист**: *плакатист* – *плакатчик*

-**ист** и -**ант**: *дуэлист* – *дуэлянт*

-**ист** и -**ник**: *торпедист* – *торпедник*

-**ист** и -**ик**: *керамист* – *керамик*

-**ист** и -**ор**: *аукционист* – *аукционер*

-**ист** и -**о**: *профессионалист* – *профессионал*

У оквиру разматраних категорија главну функцију има широко заступљени суфикс -*щик/-чик* (развијен на руском терену), како својом продуктивношћу, тако и учешћем у великом броју творбено синонимичних парова. У пару са суфиксом -*ник* често означава занатлије, мајсторе тј. јавља се у поткатегорији *nomina professionis*: *лопатчик* – *лопатник* ‘мајстор за израду лопата’, *вафельщик* – *вафельник* ‘онај ко израђује/продаје вафле’, *котельщик* – *котельник* ‘мајстор за котлове’ итд. Чести су и парови са називима стручњака одређених области: *атомщик* – *атомник* ‘стручњак за атомску енергију’, *цементщик* – *цементник* ‘радник у цементари’, *ядерщик* – *ядерник* ‘стручњак за атомску физику’. Код њих постоји одређена стилистичка диференцијација те – како наводи Журекова – именице на „-*ик*” имају отенек официалности, слова на -*щик* – отенек разговорности“ (1997: 98). Семантичку нијансу разговорности суфикс -*щик* је могао понети из свог порекла.

Неки од парова синонима са суфиксима -*щик* / -*ник* претрпели су током времена семантичку диференцијацију. Тако су, на пример, речи *угольник* / *угольщик* у *Речнику Академије наука*⁸⁷ из 1847. године тумачене као апсолутни синоними са значењем ‘онај који припрема или продаје угљ’. Данас се лексема *угольник* у свом првобитном значењу изгубила, а савремено значење речи *угольник* је ‘угаоник’ (у вези с речју *угол* ‘угао’), док реч *угольщик* има следећа значења: 1. ‘рудар’ (*разг.*); 2. ‘ћумурција’; 3. ‘брод за превоз угља’

⁸⁷ Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Императорской Академии наук. - СПб. : Тип. Императ. Акад. Наук, 1847. – 4 т.

(разг.). Видимо да се дијапазон функција данас веома продуктивног суфикса *-щик* у овом случају шири и на њему несвојствено поље предмета, што је такође одлика и њему синонимичног суфикса *-ник*.

Други, на старословенском најпродуктивнији творбени суфикс у категорији *nomina agentis* – суфикс *-тель*, такође може да гради творбене синонине са овим суфиксом, прецизније његовом варијантом *-льщик*: уп. *сеятель* – *сеяльщик* ‘сејач’, *метатель* – *метальщик* ‘бацач’, *заявитель* – *заявщик* ‘лице које подноси захтев’, без значајне разлике у значењу.

Суфикс *-щик* учествује и у једном особеном типу творбено конкурентних односа, развијеним на основу генетски истог творбеног модела. Оне подразумевају конкуренцију различитих модела истог творбеног типа, односно смену аломорфних варијанти истог суфикса. Како указује М. Журек (1997: 85), таквих парова има барем неколико десетина. Њихова је карактеристика да готово немају никаквих допунских, различитих нијанси значења. Навешћемо неколико примера: *вар-щик* – *вари-льщик* ‘стручњак за кување нечега у индустрији’, *руб-щик* – *руби-льщик* ‘онај који се бави сечом нечега, секач’, *лакир-овщик* – *лакирова-льщик* ‘лакирер, лакирач’, *рез-чик* ‘1. резбар; 2. радник који се бави резањем нечега’ – *реза-льщик* ‘радник који се бави резањем нечега’. Узроке ове „унутрашње“ синонимије код назива занимања треба тражити, како сматра Земска, „не тољко в несогласованности разных министерств и ведомств, но и в том, что в самом языке действие формантов *-щик* и *-льщик* строго не разграничено“ (Земска 1992: 117). Дакле, по њеном мишљењу, основни је узрок мањак прескриптивизма. Журекова сматра да је суфикс *-льщик* погоднији за творбу, јер се додаје непосредно на основу, не изазивајући фонетске промене. Међутим, анализом насумично узетих речи у Националном корпусу руског језика (НКРЯ) добили смо следећу слику (у загради је наведен број потврда): *варищик* (5) – *варильщик* (0); *рубщик* (12) – *рубильщик* (0); *пилщик* (43) – *пилильщик* (3); *золотчик* (0) – *золотильщик* (2); *резчик* (134) – *резальщик* (4). Из овога можемо закључити да се именице са суфиксом *-щик* далеко чешће користе. Појава ових структурних варијанти је, по свему судећи, морфофонетски условљена, јер се разлике огледају само у вези са типом (структуром) дате творбене основе. Овај посебан тип творбене синонимије навели смо као седми по реду у поглављу 3.3.

Са суфиксом *-аль* у комбинацији са *-льщик* налазимо неколико парова, будући да је суфикс *-аль* релативно редак и непродуктиван (већу продуктивност има у западнословенским језицима): уп. *стригаль* – *стригальщик* ‘онај који стриже стоку, стригач’, *строгаль* – *строгальщик* ‘металостругар’, *каталь* – *катальщик* ‘радник који превози терет колицима’.

Велики број суфикса који се срећу у овој творбено-семантичкој категорији је наслеђен, прасловенски, али се срећу и они страног порекла. Они су у руски лексички систем доспели на доцнијим историјским етапама заједно са позајмљеницама апстрактног значења, које су задовољавале потребу за номинацијом нових апстрактних појмова у промењеним друштвенополитичким и културним околностима. Те речи су најпре примане као творбено недељиве, али су временом, са даљим процесом позајмљивања и тих и других речи са истокореном основом, оне могле бити и другачије интерпретиране (ретимологизоване). Из њих се могао издвојити суфикс и уклопити у творбени систем језика примаоца што показује његово додавање на домаће по пореклу основе. Руски лингвиста Максимов наводи неке услове за ту појаву: 1) ако се у језику употребљава њихова творбена основа; 2) ако се одређени суфикс почне сретати и у споју са домаћим основама; 3) ако се модел позајмљеница поклапа са структуром домаћих речи (Максимов 1977: 142). Тако издвојени страни по пореклу суфикси могли су бити конкурентни инокосним словенским и у неким случајевима заузети највиши положај на скали продуктивности, условљавајући, у неким случајевима и смањење продуктивности, потискивање односно архаизацију неког домаћег суфикса.

Односе конкуренције суфикс *-щик* успоставља и са страним по пореклу суфиксом *-ор*. Под њиме су обједињени латински агентивни суфикс *-or* (у српском суфикс *-ор*), немачки и енглески суфикс *-er*, као и француски суфикси *-eur*, односно *-aire* (у српском суфикс *-ер*). Суфикс *-ор* има у руском језику углавном јасно ограничену област, јер се налази у саставу именица страног порекла. Међутим, суфикс *-щик*, као врло продуктиван, ушао је и у ту сферу, те имамо парове попут *монтировщик – монтер* ‘монтер’, *эмалировщик* ‘мајстор који се бави емајлирањем’ – *эмальер* ‘уметник који се бави техником емајлирања’, *гравировщик – гравёр* ‘гравер, гравирач’. Код ових парова први парњак мотивисан је глаголом, дакле *монтировать, эмалировать, гравировать*, док је други директна позајмица из неког од западних језика.

Ширење врло продуктивног *-щик*¹ доводи и до појаве наслојавања суфикса, или ти секундарне афиксације, те имамо и образовања попут *вулканизатор – вулканизатор-щик* ‘радник који се бави вулканизацијом’, *флотатор – флотатор-щик* ‘стручњак за флотацију’, *меттализатор – меттализатор-щик* ‘радник који се бави металацијом’. Узрок овој појави је комуникативна потреба за разграничењем именица типа *nomina professionis* и *nomina instrumenti*, будући да, на пример, лексеме *вулканизатор*⁸⁸ и *флотатор* могу означавати и човека и дату направу, те је додавање суфикса за лица *-щик*, у неким случајевима, уносило потребну диференцијацију.

Велики број творбених синонима у творбеној структури једног члана творбено синонимичног пара има и интернационални суфикс *-ист*. Суфикс је данас широко распрострањен, врло је продуктиван и учествује у великом броју творбено синонимичних парова, пре свега оних са суфиксом *-щик*. У њима обично примећујемо стилистичку диференцијацију. „Так, наименования с суффиксом *-ист* относятся, как правило, к официальной, книжной лексики, в то время как наименования с суффиксом *-щик/-чик* начинают восприниматься как слова разговорные или просторечные“ (Журек 1997: 102). Наведимо неке примере те појаве: *плакатист – плакатчик* ‘уметник који израђује плакате’, *карикурист – карикатурищик* ‘карикуриста’, *орнаментист – орнаментищик* ‘орнаментиста’ и сл. Присутни су у руском језику и парови попут *бульдозерист – бульдозерщик* ‘булдожериста’, *телефонист – телефонищик* ‘телефониста’, *турбинист – турбинощик* ‘стручњак за производњу или одржавање турбина’, који означавају називе занимања. Како смо већ горе наводили, и у овој групи лексеме с потоњим суфиксом чешће припадају разговорном стилу и ређе се користе у књишком језику.

С другим суфиксима, *-ант*, *-ник*, *-ик*, *-ор*, примера је знатно мање: *дуэлист – дуэлянт* ‘учесник двобоја’, *торпедист – торпедник* ‘морнар на торпиљарки’, *керамист – керамик* ‘уметник-керамичар’, *аукционист – аукционер* ‘аукционер’.

Суфикс *-ист* покатакд проширује бесуфиксалне (с гледишта творбеног система савременог руског језика) основе страног порекла, као нпр. *профессионал – профессионалист* ‘професионалац’, *стенограф – стенографист* ‘стенограф’, што опет сведочи о његовој продуктивности и експанзивности на савременом нивоу.

3.2.1.2. NOMINA ATTRIBUTIVA PERSONALIA

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ец и *-ыш*: *малец – мальш*

-ец и *-ист*: *путинец – путинист*

-ец и *-ун*: *лжеец – лгун*

-ец и *-яга*: *хитрец – хитряга*

⁸⁸*Вулканизатор* данас углавном значи направу, мада је у време када је тек позајмљено могао означавати и професију, тј. вулканизера.

- ец* и -*ука/-юка*: *подлец* – *подлюка*
- ун* и -*аль*: *врун* – *враль*
- уха* и -*ушка*: *простуха* – *простушка*
- як* и -*яга*: *бедняк* – *бедняга*
- ѣха* и -*яха*: *растерѣха* – *растеряха*

Најфреквентнији, у смислу учешћа у грађењу творбено синонимних парова међу именицама које означавају носиоца одређене особине или својства јесте суфикс *-ец*. Он гради творбено синонимичне парове са суфиксима *-ыш* – који неретко уноси и експресивно-емотивну нијансу значења (уп. *малец* – *малыш* ‘малишан’, *глупец* – *глупыш* разг. ‘глупан’, *оборванец* – *оборвыш* разг. ‘одрапанац’) – и *-ист*, нарочито у називима поборника, следбеника одређене личности (*ельцинец* – *ельцинист* ‘поборник политике Б. Јељцина, јељциниста’, *сталинец* – *сталинист* ‘стаљиниста’, *путинец* – *путинист* ‘поборник политике В. Путина, путиниста’). Због фреквентности употребе у језику значајни су и парови са суфиксима *-ик* (*старец* – *старик* ‘старац’) и *-оша* (*юнец* – *юноша* ‘младић’).

У датој категорији срећемо и творбено синонимичне парове који садрже „разговорни“ суфикс *-ун*: *лжец* – *лгун* ‘лажов’, *певец* ‘певач’ – *певун* ‘онај који много пева, који воли да пева’, или њему по функцији сличан суфикс *-яга*: *хитрец* – *хитряга* разг. ‘лукав човек’, *простец* – *протяга* разг. ‘прост човек, простак’. У оваквим и сличним примерима суфикс *-ец* се јавља у творбеној структури лексеме која има стилски неутралну боју, док су суфикси *-ун* и *-яга* експресивно обележени.

Суфикс *-ун* твори и творбено синонимни пар са суфиксом *-аль*: *врун* – *враль* ‘лажов’, где обе речи припадају разговорном стилу и носе емоционално-експресивно творбено значење.

Псл. по пореклу суфикс **-итъ*, потврђен у стсл. корпусу само једним примером (уп. *пѣстоунъ* ‘одгојитељ, васпитач, наставник’), током историје је продуктивност развио у исл. језицима, док је у зсл. и јсл. језицима и у агентивној и атрибутивној категорији он данас мање активан (в. ОЛА, т. XII, к. 57). У руском језику се везује првенствено за разговорни дискурс (в. Лопатин, Улукханов 2016: 663) и носи експресивно обележено творбено значење, будући да творбен тип у којем се јавља носи значење лица које карактерише склоност да дату радњу врши много и често, а не само да је њен вршилац. Ово подвајање среће се и у другим творбено синонимичним паровима и доводи до даљих семантичких диференцијација. Тако су, на пример, лексеме *летун* и *летчик* неко време у авијационој терминологији важиле за творбене синониме у значењу ‘пилот’. Међутим, услед асоцијативног аналошког повезивања лексеме *летун* с експресивним лексемама попут *горбун* ‘грбоња’, *колдун* ‘врач, чаробњак’, *грызун* ‘глодар’ и сл., долази до слабљења употребе ове лексеме у авијационом термилошком апарату. Данас *летун* има значење 1. разг. ‘онај ко лети, уме добро да лети, летач’; 2. *пеј*. ‘човек који често мења посао’.

Категорија *nomina attributiva personalia*, као што се види из појединих горњих примера, окупља и творбено синонимичне истокорене парове лексема семантички диференцираних по обележју неутрално / експресивно обележено. Експресиви се у овој категорији јављају као „лексичке јединице секундарне номинације, које стоје у синонимском односу са стилски неутралним лексемама у делу појмовног садржаја, при чему је маркиран члан синонимског пара увек информативно богатији од неутралног средства номинације, носећи у себи конотативну семантичку компоненту“ (ПСЛТ⁸⁹). Поред тога, експресиви „уз дескриптивно и евалуативно значење, у својој семантичкој структури садрже и емоционалну

⁸⁹ ПСЛТ – Појмовник српских лингвистичких термина (<https://www.lingvistickitermini.rs/>, приступљено 16. 01. 2023)

компоненту, која носи информацију о субјективном односу говорног лица према означеном појму који именује“ (ПСЛТ).

Парови са суфиксима *-ука/-юка, -ыш, -уха, -ушка, -уга/-юга, -оха, -ак, -яга, -ач, -ила* и многим другим, попут *подлец – подлюка*⁹⁰, *малец – малыш, гадина – гадюка, простуха – простушка, жадюга – жадоба, растерёха – растеряха, бедняк – бедняга, ловчила – ловкач* итд. изразито су експресивно маркирани. Тако, на пример, суфикс *-ыш* често даје именицама хипокористичну експресивну нијансу и обично се користи у разговорном стилу за лексеме које означавају децу или младунчад (*подкидыш* ‘дете предато на бригу другим људима’, *малыш* разг. ‘дете, дечачић’, *детеныш* ‘младунче’), док суфикси *-уха, -ушка, -юга, -яга* (који готово искључиво припадају разговорном стилу) уносе у значење стилски обележену снижену или вулгарну нијансу значења. У разговорном стилу језика и у тзв. „просторечии“⁹¹ врло су заступљени експресиви, као и творбена синонимија међу њима. Творбени синоними граде се често стихијски, према тренутном укусу и расположењу говорника, па неретко постоје низови од три или више творбених синонима, уп. *бедняк – бедняга – бедняша – бедняжка* ‘бедник, несрећник’, *курец – курилка – куряка* ‘пушач’. Експресивима је посебно богата дијалекатска лексика, где се може наћи обиље творбених синонима с експресивним значењима и нијансама.

3.2.1.3. ЕТНОНИМИ (NOMINA NATIONALIA ET REGIONALIA)

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-анин/-янин и *-ец*: *калужанин – калужец*

-чанин и *-ич*: *костромчанин – костромич*

-чанин и *-чак*: *крымчанин – крымчак*

-чанин и *-ич*: *немчанин – немич*

-чанин и *-чук*: *тинчанин – тинчук*

-ец и *-’ак*: *пензенец – пензяк*

-ец и *-арь*: *мышкинец – мышкарь*

-ец и *-о*: *белозерец – белозёр*

Сразмерно велики број суфикса који се јављају у овој категорији кореспондира с појавом творбено синонимичних назива за житеље одређеног града, државе или области. Тако имамо, на пример: *костром-ич – костром-чанин* (од *Кострома*), *калуж-ец – калужанин* (од *Калуга*), *крым-чак – крым-чанин* (од *Крым*) и бројне друге парове.

Међу синонимима највише је оних са суфиксима *-ец* и *-чанин*. На то указује и М. Журек: „Собранный нами лексический материал (свыше 1 тыс. слов) показал, что в современной патронимике⁹² основное поле словообразовательной синонимии составляют названия с суффиксом *-ец* и с суффиксом *-чанин*. Этого следовало ожидать, так как именно эти два форманта являются в современном русском языке самыми продуктивными в производстве наименований жителей.“ (1997: 122). Суфикс *-ец* веома је продуктиван у творби назива који припадају датој категорији (уп. нове лексеме *тольяттинец* [← Тольятти], *малавиец* [← Малави]). Његов најчешћи парњак, суфикс *-чанин*, настао је додавањем суфикса

⁹⁰ Постоји и варијанта са суфиксом *-юга* и истим значењем – *подлюга*.

⁹¹ „Просторечие“, тј. супстандардна лексика се дефинише као део лексике која не припада књижевном језику. Насупрот томе, „разговорный стиль“ припада књижевном језику, иако је по садржају често близак просторечју.

⁹² Журекова овде користи термин ‘патронимика’ за називе становника и припаднике народа, који се понегде користи у руској научној литератури, али по нашем мишљењу није најподеснији, јер се може мешати с категоријом имена по оцу.

-’анин на основе на -к, -ц и -т, а затим је преинтеграцијом завршни сугласник основе тј. његов алофон, присаједињен суфиксу. Добро укореењени и продуктивни суфикс -ец понекад бива потиснут од стране ове преинтеграцијом добијене суфиксне варијанте. Који су томе разлози? Пре свега типичност за дату категорију и његова једнозначност (суфикс -чанин се користи само у категорији етнонима) и његова растућа продуктивност. Даље, дати суфикс се додаје на творбену основу, не изазивајући никакве гласовне промене. Ништа мању тежину немају ни тенденције које стреме ка унификацији творбених средства у оквиру исте творбено-семантичке категорије, те комуникативна функција која тежи да језички израз буде што прецизнији и јаснији и избегне сваку могућу двојбеност, што је чест случај с вишезначним суфиксом -ец који је полисемичан и јавља се и у другим категоријама. За називе становница из истих разлога најподеснији је суфикс -чанка. И поред ових предности, у руском језику за сада остаје велики број паралелних назива са суфиксима -ец, и суфикс -чанин за сада не утиче, у довољном броју преовлађујућих типова, на то да суфикс -ец постане у овој категорији непродуктиван.

Суфикс -ец често гради творбено синонимне парове и са именицама које садрже нулти суфикс: *белозерец* – *белозёр* (према *Белозерск*, од крње основе), *осташковец* – *остаи* (према *Осташков*, други парњак од крње основе), *чистополец* – *чистопол* (према *Чистополь*), а велики је број истокорених творбених синонима у којима се у структури другог члана јавља стари словенски етнонимички суфикс *-(j)aninъ.

Суфикс *-(j)aninъ, као основни псл. суфикс за грађење именица у овој категорији, у савременом руском језику је ограничено продуктиван. У староруском језику био је у широј употреби, највише захваљујући утицају књижевног, црквенословенског језика: „Чем ближе к нашем времену, тем больше суффикс -анин (-янин) теряет свою прежнюю активность.“ (Журек 1997: 135). Он се данас среће у вези са одређеним типом творбених основа (тј. код основа на -ж, -ш, -ч, -г, -х...), па се у односу на своју варијанту -чанин налази у допунској прерасподели тј. ови суфикси су узајамно искључиви у истом творбеном контексту. Навешћемо неке од творбених парова: *поволжец* – *поволжанин*, *калужец* – *калужанин*, *житомирец* – *житомирянин*, *ладожец* – *ладожанин* (од *Поволжье*, *Калуга*, *Житомир*, *Ладога*) и сл.

У датој категорији постоје и друге синонимичне изведенице с непродуктивним суфиксима -’ак, -арь, -ич и -чук које конкуришу већ побројаним продуктивнијим суфиксима. Такви су, рецимо, парови *пензенец* – *пензяк* (од *Пенза*), *тульчанин* – *туляк* (од *Тула*), *немчанин* – *немич* (од *Нема*), *мышкинец* – *мышкарь* (од *Мышино*), *пинчанин* – *пинчук* (од *Пинск*)⁹³ итд.

Такође, налазимо и неколико творбено синонимских редова од по три или чак четири назива за становника одређеног места. На пример: *львовец* – *львовчанин* – *львовянин* (од *Львов*), *омец* – *омчанин* – *омич* (од *Омск*); *тоболец* – *тобольчанин* – *тоболянин* – *тоболяк* (од *Тобольск*), *тотемец* – *тотьмянин* – *тотьмяк* – *тотьмич* (од *Тотьма*).

3.2.1.4. НАЗИВИ ЛИЦА ЖЕНСКОГ ПОЛА (МОВИРАНИ ФЕМИНИНУМИ)

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ка и -есса: *агентка* – *агентесса*

-ка и -ша: *танцорка* – *танцорша*

-ка и -(н)ица: *домовладелка* – *домовладелица*

-ка и -иха: *рецензентка* – *рецензентиха*

⁹³ Оба се парњака граде од крње основе назива овог града, као и код свих других градова са завршетком -ск.

-ичка и *-иня*: *хирургичка* – *хирургиня*

-(н)ица и *-ша*: *председательница* – *председательша*

-иса и *-ша*: *директриса* – *директорша*

Код назива лица женског пола, који стоје у корелацији са истокореним именицама мушког, налазимо у руском језику велики број суфикса-конкурента, попут старих, наслеђених суфикса *-ка*, *-ица*, *-иня*, разговорно-народних *-иха*, *-ша* и позајмљених из западноевропских језика *-есса*, *-иса*.

Најпродуктивнији је у грађењу творбених синонима суфикс *-ка*: *танцорка* – *танцорша*, *докторка* – *докторша* – *докторица* итд. (Лопатин, Улуханов 2016: 465). Постоје и образовања са сложеним суфиксом *-ичка* насталим у кругу творбених односа типа *химик* : *химичка*, *математик* : *математичка* и из тих односа издвојеним у самосталну морфему, као у примерима: *филологичка* – *филологиня*, *билогичка* – *биологиня* (суфикси *-ичка* и *-иня*).

Суфикс *-есса* је, дакако, суфикс страног порекла⁹⁴ и обично се налази у саставу творбене структуре позајмљене лексике западног порекла типа *поэтесса*, *стюардесса*, *баронесса*, одакле се издвојио и самостално функционише у руском језику (уп. и разг. *хирургесса*, *гидесса* ‘жена водич’ и сл). Гради творбено синонимичне парове с другим суфиксима из ове категорије, нпр.: *хирургесса* – *хирургиня*, *авторесса* – *авторка* итд.

Суфикс *-иня* (познат као моциони и у стсл. језику) у књижевном језику налазимо код мањег броја именица ж. р, док се у разговорном језику јавља много чешће, у саставу твореница које чине моциони пар са именицама м. р. на основу која се завршава сугласником *-г*: *филологиня*, *хирургиня* и сл.

Продуктиван је и суфикс *-ица* (*-ница* / *-ицица*), те га неретко налазимо и међу творбеним синонимима: *председательница* – *председательша*, *домовладелица* – *домовладелка* (Лопатин, Улуханов 2016: 420).

Суфикс *-иса* слабо је продуктиван у овој категорији у књижевном језику (Лопатин, Улуханов 2016: 392); ређе се среће и међу синонимичним твореницама, као што су, на пример, *редактриса*–*редакторша*, *директриса* – *директорша*.

Карактеристика твореница са свим горе наведеним суфиксима јесте то да већина њих функционише у оквиру разговорног стила, премда свакако не увек и сасвим уједначено – неке су у речницима означене само као разговорне, док су друге нижег, чак вулгарног стила (може се односити на лексеме које садрже елемент *-и(а)*, а посебно *-их(а)*⁹⁵). Током развоја руског језика лексеме с овим суфиксима мењале су своју стилску припадност, а многе су и архаизоване, попут *контролёрка* (данас *контролёрша*), *миллионерка* (данас *миллионерша*) и сл.

У руском језику нема неког јасног критеријума који налаже употребу једног одређеног синонимичног суфикса (осим самих творбених, односно морфофонолошких ограничења појединих суфикса, тј. немогућности да се неки од њих додају на одређене основе). Колико је творба ових речи „слободна“, сведоче творбено синонимични редови који

⁹⁴ Као и већина суфикса страног порекла, и овај суфикс је првобитно у руски језик улазио у саставу позајмљеница из страних језика, да би се касније, због фреквентности именица датог типа, издвојио из њих и почео додавати и на друге основе, између осталих и оне словенског порекла.

⁹⁵ Ова појава је била културно-историјски конотирана и њене корене налазимо у друштвеним феноменима дореволюционарног периода руске историје: „...при помоћи этого суффикса оформлялись наименования жён мужей ‘низшего звания’ (в противовес словам с суффиксом *-и(а)* типа генеральша, губернаторша, министерша и т.п.)“ (Журек 1997: 113). Узрок може лежати и у асоцијацији са називима женки животиња, код којих такође налазимо овај суфикс (*медведиха*, *зайчиха*) који је у датом контексту схватан погрдно. Такође треба узети у обзир и његов познији продор у књижевни језик. „В корпусе текстов XVIII в. обнаружено всего 8 феминитивов на *-иха*, в корпусе текстов XIX в. – 20, а в корпусе текстов XX в. – 74.“ (Килина, Соколова 2022: 85)

укључују и по три синонимичне лексеме: *рецензентка – рецензентша – рецензентиха, агентка – агентша – агентсеса, хирургичка – хирургиня – хирургсеса* итд. Такође, многе од твореница представљају оцазионализме: *авторсеса, гигантсеса* (Лопатин, Улуханов 2016: 315), *богачиха, ветродуиха* (Лопатин, Улуханов 2016: 410) и сл.

Суфикси *-сеса, -иня* и *-иса* немају нијансу сниженог стила и вулгарности, која је посебно присутна код горепомеутог суфикса *-иха*, премда поседују неке друге, вредносно конотиране семантичке нијансе. Како наводи Журекова, „им свойственна окраска некоторой шутливости, иногда иронии, а подчас и манерности, претенциозности. Часто они употребляются с оттенком уважительности.“ (1997: 115) Дакле, избор суфикса зависи од говорне ситуације и личног укуса говорника. Деривати овог типа се користе када се говори о трећем лицу које не учествује у разговору, док се у званичном говору најчешће користи форма мушког рода назива професије (*редактор Уљянова, декан Сергеева* и сл).

3.2.1.5. Опште одлике творбене синонимије у творбено-семантичкој групи назива за лица

Најпродуктивнији суфикси који учествују у грађењу истокорених творбено синонимичних парова или редова лексема у руском језику у овој творбено-семантичкој групи јесу *-щик/-чик, -ник, -ист, -ец, -чанин, -ка*. Најкарактеристичније творбено-семантичке одлике лексема са семантички еквивалентим творбеним афиксима у овој класи назива јесу:

1) Једна од битних карактеристика творбене синонимије ове лексичко-семантичке скупине свакако је подвајање на основу стилске припадности лексема. Другим речима, велики број парова подвојен је по употребној сфери књишко / разговорно. Тако је код парова који садрже суфиксе *-щик* и *-ник* (попут *котельщик – котельник* ‘мајстор за котлове’, *цементщик – цементник* ‘радник у цементари’, где књишкије делују лексеме с потоњим суфиксом), затим парова са суфиксима *-щик* и *-ист* (уп. *орнаментист – орнаментщик* ‘орнаментиста’, *бульдозерист – бульдозерщик* ‘булдожериста’) итд. И код назива особа женског пола такође имамо поменуто поделу, посебно за називе занимања, где се званично користи општи род који има облик именица мушког рода, док се називи занимања са „женским“ суфиксима сматрају разговорнима. За дату категорију Журекова наводи како су у њој „резко противопоставлены кодифицированный литературный язык в его официально-деловом стиле и разговорный язык“ (1997: 107).

2) Диференцијација по употребној сфери посебно је изражена код парова где једна лексема припада експресивно неутралнијој, а друга експресивно више обележеној лексици (уп. нпр. *хитрец – хитряга* разг. ‘лукав човек’, *глупец – глупыш* разг. ‘глупан’ и сл.) Код назива за лица женског пола поред тога срећемо и стилистичку градацију, те поједини суфикси, попут *-ша* или *-иха* могу садржати и експресивно израженију нијансу вулгарности или сличне негативне конотације.

Као што видимо из наведених примера, дата подвајања су један су од основних узрока појаве истокорене творбене синонимије у руском језику у категорији назива лица.

3) Изузетна продуктивност суфикса *-щик* довела је до необичне појаве да у однос творбене конкуренције ступају две истокоренске лексеме које садрже две варијанте једног те истог суфикса, тј. прост суфикс *-щик* и његове сложене варијанте: *пил-ьщик – пили-льщик, лакир-овицик – лакир-овальцик* и др. То нису типични творбени синоними већ варијанте једног истог творбеног модела. Николајев их, међутим издваја у посебан тип творбених синонима, који карактерише као „унутрашњу синонимију“ (в. друго поглавље *О творбеној синонимији*, део у којем се представља Николајевљева типологизација).

4) Историјска променљивост односа творбене синонимије огледа се у неким паровима твореница код којих можемо пратити архаизацију или истискивање једног члана пара другим, или пак специјализацију значења код једног од чланова. Конкуретни односи међу њима најчешће доводе до тога да у активној употреби остаје једна реч док друга пребива у корпусу пасивног лексичког фонда (в. горе поменуте примере *курсист* – *курсант*, *студиец* – *студист*, *миллионерка* – *миллионерша*). Под утицајем бројних фактора, међу којима централно место заузива појава нових, конкурентних, страних по пореклу афикса, првобитни синонимски односи бивају временом нарушени, а устаљени односи продуктивности пререструктурирани. Међутим, среће се и супротна тенденција. Тако су се речи *атомник* и *атомист*, које су данас творбени синоними, испочетка разликовале. Реч *атомник* значила је ‘стручњак у области нуклеарне физике’, а *атомщик* – ‘спроводник или проповедник политике, засноване на застрашивању атомским оружјем’. Доцније су оне постале синоними у значењу ‘стручњак за атомску физику’, али је лексема *атомщик* очувала и пређашње значење ‘присталица коришћења атомске бомбе у агресивним циљевима’.

Историјски и дијалекатски материјал показује како су различити по пореклу суфикси *-щик/-тель* (диференцирани по критеријуму разговорно / књишко) временом постали стилиски неутрални. Суфикс *-тель* – као и неки други типично црквенословенски суфикси (типа *-ость*, *-ство*, *-ствие*, *-ние*, *-изна*) – временом је губио свој књишки карактер и постао стилско-семантички неутралан, са преласком и у категорију *nomina instrumenti*. С друге стране, суфикс *-щик* губио је своју народно-разговорну обележеност и постајао такође стилиски неутралан. И један и други се данас срећу и у руским дијалектима, те се на њиховом примеру може пратити процес губљења стилско-семантичких разлика међу творбеним синонимима.

Исти процес, премда свакако не до краја завршен, догодио се и са „женским“ суфиксима *-ша* и *-иха*, који су у појединим примерима ушли у књижевни језик и у њему постали стилски неутрални, те данас имамо експресивно неутралне лексеме *кассирша*, *секретарша*, *ткачиха* ‘ткаља’, *портниха* ‘кројачица’, *партнѐрша*, *тренерша*, *пловчиха* ‘пливачица’ итд.

5) Највећу слободу и разноликост у избору средстава творбене синонимије (односно различитих суфикса) налазимо међу експресивно обележеним именицама из творбено-семантичке категорије *nomina attributiva personalia*, као и код назива за лица женског пола (мовирани фемининуми) са појавом творбено синонимичних редова лексема, карактеристичних, поред тога и за класу *nomina nationalia et regionalia* етнонима. Избор неретко зависи од контекста, тренутне ситуације и потребе говорника да употребом неког посебног творбеног средства односно његовим варирањем, материјално обележи свој субјективни став према датом објекту номинације.

6) Основни узроци појаве творбене синонимије јесу: **а)** појава нових домаћих суфикса или оних који су продуктивност развили на историјској етапи постојања руског језика (као што су нпр. *-щик/чик*, *-ал*, *-яга*, *-ич*, *-чук*, *-иха*); **б)** појава страних по пореклу суфикса (нпр. *-ист*, *-ант*, *-ор*, *-есса*, *-иса*); **в)** јачање продуктивности неких суфиксних варијанти (нпр. *-(и)щик*, *-чанин*, *-чанка*, *-ичка*); **г)** стилска опозиција разговорно / књишко; **д)** ширење функционално-семантичког дијапазона неких суфикса и на категорије које им примарно нису биле својствене (уп. нпр. појаву агентивних суфиса *-ун* и *-ач* у категорији *nomina attributiva personalia*).

3.2.2. Апстрактни називи

Међу именицама с апстрактним значењем налазимо у односу на све друге разматране творбено-семантичке категорије – највећи број творбених синонимских парова. У њима

учествују суфикси: *-аж*, *-(а)ција*, *-(о)ба*, *-изм*, *-изна*, *-ина*, *-ие*, *-ия*, *-ка*, *-ость*, *-ота*, *-ство*, *-ура*, *∅*. Најфреквентнији суфикси међу овим паровима су *-(н)ие*, *-ка*, *-ость*, *-ота*, *-ство*. У оквиру шире схваћене категорије *nomina abstracta* разликоваћемо две поткатегије: **а)** *nomina actionis* и *nomina acti* (у литератури се називају и *nomina resultativa*) које одликује извођење од глаголских творбених основа (девербативи) и које углавном имају значења некакве радње или стања тј. резултата датог процеса и **б)** *adjektivabstracta* тј. оне које су настале од придева и имају значење какве апстрактне, поименичене особине.

3.2.2.1. NOMINA ACTIONIS И NOMINA ACTI

Преглед творбено синонимичних парова:

- (н)ие* и *-ка*: *гравирование* – *гравировка*
- (н)ие* и *-(о)ба*: *учение* – *учёба*
- (н)ие* и *-(а)ција*: *изолирование* – *изоляция*
- (н)ие* и *-аж*: *инструктирование* – *инструктаж*
- (н)ие* и *-ура*: *редактирование* – *редактура*
- (н)ие* и *-ота*: *хрипение* – *хрипота*
- (н)ие* и *-(е)ство*: *лодырничание* – *лодырничество*
- (н)ие* и *∅*: *обжигание* – *обжиг*
- (ов)ка* и *-ація*: *регулировка* – *регуляция*
- (ов)ка* и *-ура*: *дрессировка* – *дрессура*
- (ов)ка* и *∅*: *вывозка* – *вывоз*

Суфикс *-ье/--(н)ие* најчешћи је међу оним апстрактним именицама које имају девербативно творбено значење. Са суфиксом *-ка* гради поједине парове, на пример: *транспортирование* – *транспортировка* ‘транспорт(овање)’, *гравирование* – *гравировка* ‘гравирање’, *сушение* – *сушка* ‘сушење’ и сл. Он такође твори и парове са суфиксом *-(о)ба*: *учение* – *учёба* ‘студирање, учење’, *хождение* – *ходьба* ‘ход, ходање’, *борение* висок. песн. ‘борба’ – *борьба* ‘борба’.

У релацији са страним суфиксом *-(а)ција* ← лат. *-(a)tio* постоји већи број творбено синонимних парова. Парњак са суфиксом *-(н)ие* непосредно је мотивисан творбено адаптираним глаголом страног порекла (нпр. *стимулирова-ние* ← *стимулировать* : лат. *stimulare*), док други парњак представља творбено-морфолошки адаптирану позајмљеницу из страног језика (уп. *стимуляция*: лат. *stimulatio* тј. суфикс *-(а)ција* представља преинтегрисану варијанту такође страног по пореклу суфикса *-ija*). Она се се посредно (секундарно) може довести и у творбену везу са скраћеном основном датог глагола. Бројни, страни по пореклу глаголи овог типа имају наспрам себе именице на *-(а)ција* и за њих И. Клајн (на примерима истоврсне појаве у српском језику) утврђује: „У таквим случајевима можемо констатовати само заједничку основу, јер нема основа за тврдњу ни да је глагол изведен од именице нити обрнуто“ (Клајн 2003: 341). Тако је и код парова: *изолирование* – *изоляция* ‘изолација, изолирање’ [← *изолировать*], *абстрагирование* – *абстракция* ‘апстракција’ [← *абстрагировать*] итд. Иста је ситуација и са другим суфиксима страног порекла у пару са суфиксом *-(н)ие*: *-аж* (*инструктирование* – *инструктаж* ‘инструктажа’), *-ура* (*редактирование* – *редактура* ‘редактура’) итд.

Поред тога, релативно су чести и творбено синонимни парови *-(ен)ье/--(ен)ие* и *-ота* (*сипение* – *сипота* ‘промуклост’, *хрипение* – *хрипота* ‘промуклост’), те *-(н)ие* и *-(е)ство* (*лодырничание* – *лодырничество* разг. ‘ленствовање’).

Преинтеграцијом у кругу глаголских основа на *-ова-* добијен је и сложени суфикс *-(ов)ка*, који такође налазимо међу творбено синонимним паровима. У комбинацији са суфиксима страног порекла понаша се истоветно као горенаведени суфикс *-(н)ие*, тј. лексема које га садрже мотивисане су непосредно глаголима, док насупротив њима стоји лексема која се посредно може довести у вези са истим, творбено адаптираним глаголом страног порекла, са којим дели исту, скраћену основу (добијену одбацивањем завршетка *-овати* односно *-ирати*): уп. *филтровка* – *филтр-аџия* ‘филтрирање’, мотивисане глаголом *филтровать* (уп. лат. *filtrare, filtratio*) и *регулировка* – *регул-яџия* [← *регулировать*] – за суфиксе *-(ов)ка* и *-аџия* – и *дрессировка* – *дрессура* ‘дресирање, дресура’, мотивисане глаголом *дрессировать* – за суфиксе *-(ов)ка* и *-ура*.

Најпродуктивнији суфикси ове категорије граде творбено синонимичне парове и са нултим суфиксом: *вывозка* – *вывоз* ‘извожење, одвожење, извоз’ [← *вывозить*], *обжигание* – *обжиг* ‘печење (нпр. опеке)’ [← *обжигать*] и сл.

3.2.2.2. АДЈЕКТИВАБСТРАКТА

Преглед творбено синонимичних парова:

-ость и *-ство*: *непокорность* – *непокорство*

-ость и *-ота*: *мелкость* – *мелкота*

-ость и *-изна*: *крутость* – *крутизна*

-ость и *-оба*: *злость* – *злоба*

-ость и *-ие*: *своенравность* – *своенравие*

-ость и *-о*: *примитивность* – *примитив*

-ость и *-изм*: *объективность* – *объективизм*

-ота и *-ина*: *широта* – *ширина*

-ота и *-изна*: *прямота* – *прямизна*

Суфикс *-ость* гради синонимске парове с неколико других суфикса. По речима Николаја Максимовича Шанског, он се сматра „единственно продуктивным, образующим слова от почти всех видов качественных основ и вызывающим к жизни все новые и новые существительные. Он в этом отношении резко противопоставляется прочим суффиксальным именам качества (*-изна*, *-ство*, *-ьяня*, *-ота*, *-ина*).“ (1959: 120). Будући да је рад писан крајем 50-их година, морамо извршити извесну корекцију према данашњем стању, где је и суфикс *-ство* врло продуктиван у творби *nomina abstracta* (Лопатин, Улуханов 2016: 637). Ова два продуктивна суфикса такође граде бројне међусобне синонимске парове попут *схожесть*⁹⁶ – *сходство* ‘сличност’, *упорность* – *упорство* ‘упорност’ (са варијантном придевском творбеном основом – пуном и скраћеном), *непокорность* – *непокорство* ‘непокорност’ и сл.

Суфикс *-ость* гради синонимске односе и са суфиксом *-ота*, као што видимо из следећих примера: *мелкость* – *мелкота* ‘ситноћа’, *смуглость* – *смуглота* ‘тамнопутост’, *щедрость* – *щедрота* ‘дарежљивост, штедрост’. Сем ових, и други суфикси граде творбено синонимичне парове са суфиксом *-ость*: *-изна*⁹⁷ (*крутость* – *крутизна* ‘стрмина’, *мелкость* – *мелизна*⁹⁸ ‘плиткост’), *-оба* (*злость* ‘злоћа, гнев’ – *злоба* ‘злоба’, *жадность* – *жадоба* разг. ‘похлепа’), *-ие* (*своенравность* – *своенравие* ‘својевољност’), *-о* (*примитивность* – *примитив* ‘примитивност’). Одређени парови наведених творбено синонимичних лексема

⁹⁶ У лексеми *схожесть* имамо варијанту суфикса *-ость* – *-есть*, која долази после функционално меких сугласника у руском језику.

⁹⁷ Суфикс *-изна* наслеђен је из старословенског. Именице с њим најчешће припадају књишком стилу. (<http://www.drevoslov.ru/wordcreation/morphem/1137-suffiks-izna>, приступљено 21. 11. 2023.)

⁹⁸ Именица *мелизна* добијена је од крње основе придева *мелкий*.

настали су зближавањем раније несинонимичних творбених типова. То су парови са суфиксима *-(н)ие* и *-ость*, *-(н)ие* и *-ство*, *-изм* и *-ость*, *-(н)ие* и *-ация* и сл. Њихови зближавање заснива се углавном „на активизацији соотнесённости образований на *-ение* с причастными формами и в связи с этим усиления в них значения качества“ (Журек 1997: 239).

Велики је број парова и са страним по пореклу суфиксом *-изм* (*универсальность* – *универсализм* ‘универзалност’, *объективность* – *объективизм* ‘објективност’, *примитивность* ‘примитивност’ – *примитивизм* ‘примитивизам’, *коллективность* – *коллективизм* ‘коллективизам’). Према броју фиксација у НКРЯ углавном преовлађују именице на *-ость*: редом за претходних четири пара лексема 367 : 124 , 725 : 67 , 113 : 68 , 42 : 238.

Именице са суфиксом *-изм* припадају лексичком слоју интернационалних позајмљеница у којима се такође среће дати суфикс (уп. нпр. нем. *-ismus*, фр. *-isme*, енгл. *-ism* и др.), са значењем неког правца у филозофији, науци, уметности и сл. или некаквог апстрактног стања, склоности (уп. нпр. *героизм*, *авантюризм* и сл.). Питање њихове мотивационе основе је сложено, и обично су у речницима дефинисане описно, нпр. ‘особина оног што је универзално / објективно’, што указује на придев као њихов могући мотиватор, али, с друге стране – и дати придеви својом мотивацијом може поново упућивати на именицу (уп. срп. *оптимистичан* ‘пун оптимизма’).⁹⁹

И суфикс *-ота* чест је међу синонимским паровима ове семантичке групе. Он улази, поред већ горе наведених примера, и у творбено синонимне односе са суфиксима *-ина* и *-изна*. Навешћемо пар примера: *широта* – *ширина* ‘ширина’ (премда наведене две лексема често нису узајамно заменљиве у свим контекстима, нпр. у географској терминологији користи се само *широта*), *высота* – *вышина* ‘висина’; *прямота* ‘отвореност, непосредност’ – *прямызна* 1. ‘отвореност, непосредност’; 2. ‘правост, особина онога што је (физички) право’.

3.2.2.3. Опште одлике творбене синонимије апстрактних назива

1) Најраспрострањенији у датој групи су парови девербативног порекла са суфиксима *-(н)ие* и *-(ов)ка*: *вербование* – *вербовка*, *кодирование* – *кодировка*, *пудрение* – *пудровка* и сл. Оба ова суфикса потичу из посл. језика и оба су имала функцију грађења глаголских именица, с тим што је суфиксу *-(н)ие* то основна функција и он је у овој категорији најпродуктивнији, а суфиксу *-(ов)ка* није (СП 1: 85, 94). У руском језику се током историје суфикс *-(н)ие* увек сматрао књишким, највероватније јер стсл. и цсл. нису познавали суфикс *-ка* у датом значењу. У савременом језику знатно чешће се користе творенице са преинтегрисаним суфиксом *-(ов)ка*, што показује узорак насумично проверених парова именица с наведеним суфиксима у корпусу руског језика (НКРЯ, у загради је дат број потврда): *вербование* (2) – *вербовка* (192), *транспортирование* (38) – *транспортировка* (224), *сушение* (11) – *сушка* (294), *озвучение* (2) – *озвучка* (27); има и ретких обрнутих примера: *кодирование* (99) – *кодировка* (42).

2) У овој творбено-семантичкој групи у великој мери је присутан још један тип творбене синонимије који репрезентују парови лексема који имају страну по пореклу истокорену основу, и домаће односно стране семантички еквивалентне суфиксе (тип *изоляция* – *изоляция* ‘изолација, изолирање’, *редактирование* – *редактура* и сл.) и код којих је обично прва лексема непосредно мотивисана позајмљеним, морфолошки адаптираним глаголом, док се друга може сматрати директном позајмљеницом или, ако се

⁹⁹ О именицама са суфиксом *-изм* и њиховим мотивационим односима упор. Ђорић 2008: 92–110.

њен суфикс укоренио у домаћем творбено систему, посредно мотивисаном датим глаголом уз скраћивање пуног облика његове основе.

Код парова типа *објективност* – *објективизм* чија синонимија поново почива на семантичкој еквивалентности домаћег и страног суфикса, најчешће се као мотивна реч за прву лексему узима придев ако је он развијен у језику примаоцу (јер је то устаљен словенски творбени модел), док се друга сматра позајмљеницом.

Оба ова типа у језику примаоцу могу функционисати и као узајамно мотивисане лексеме.

3) Велики број суфикса који се срећу у овој творбено-семантичкој категорији је наслеђен, прасловенски, али се срећу и они страног порекла (*-ија*, *-(а)ција*, *-ажа*, *-ура*, *-изм*). Будући временом сасвим уклопљени у домаћи творбени систем, ови страни по пореклу суфикси могли су бити конкурентни инокосним словенским и у неким случајевима заузети највиши положај на скали продуктивности, условљавајући некада и смањење продуктивности, потискивање односно архаизацију неког домаћег суфикса.

4) Узрок појаве великог броја разносуфиксалних творбених типова у вези је са следећим факторима: **а)** номинацијом потребом да се створе називи за нове апстрактне појмове чија је појава условљена историјским прогресом различитих духовних области човекове делатности; **б)** растом продуктивности неких псл. по пореклу суфикса у историјском развоју руског језика (нпр. **(ov)ka*, *-izna*) и слабљењем неких других (**(n)ije*); **в)** растом продуктивности неких суфикса који примарно за дату категорију нису били својствени (као у случају псл. **-ька*); **г)** појавом нових страних по пореклу суфикса (нпр. *-(а)ција*, *-ажа*, *-ура*); **д)** сложеним процесима у вези са адаптацијом лексике страног порекла (типа *изолировать* → *изоляция* / *изоляция*).

5) Карактеристика разматраних творбених типова је и врло слаба семантичка диференцијација.

3.2.3. Именице субјективне оцене

Међу именицама субјективне оцене налазимо огроман број суфикса, у вези са њиховом употребом у различитим стилским жанровима и са комуникативном потребом да се различитом материјалном обележеношћу изрази субјективан став њихових номинатора. Овде ћемо представити само неке, најкарактеристичније и најпродуктивније творбене моделе.

У ову категорију улазе именице с примарно деминутивним (карактеристични деминутивни суфикси су *-ик*, *-ка*, *-ок* итд.) или аугментативним (са суфиксима *-ина*, *-ице*) творбеним значењем, али и оне које развијају јаче експресивно обележена деминутивно-хипокористична (карактеристични суфикси су *-очка*, *-енёк*, *-ешек* итд.) или аугментативно-пејоративна значења (конотативна значења поштовања, уважавања, потцењивања, подсмевања, ироније и сл.).

Одлика ове групе именичких изведеница јесте и то да оне, у зависности од комуникативне ситуације, могу носити и позитивни и негативни аксиолошки предзнак нпр. када се деминутивном или хипокористичном формом врши негативна вредносна карактеризација: „Уколико се афикс дода на неадекватну (у било ком смислу) лексичку јединицу, или се деминутив нађе у било каквом неадекватном текстуалном или стилистичком окружењу, долази до спецификованих сугестија које се упућују примаоцу саопштења. Резултат може да буде било еуфемизам (замена за 'тежу реч'), било наговештај надмоћног односа, ниподашатавња, презира, све до праве пејорације (Грицкат 1995: 2). Истоврсна појава се може констатовати и код аугментатива који могу развити и позитивну (уп. нпр. рус. *дружнице*, срп. *људина*) и негативну квалификативну обележеност (рус. *винице*, срп. *човечиште*).

3.2.3.1. DEMINUTIVA/HIPOKORISTICA

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ик и -ок: прутик – пруток

-ик и -чик: супик – супчик

-ок и -очек: голосок – голосочек

-ок и -ишко: хуторок – хуторишко

-ка и -очка: кроватка – кроваточка

-ка и -онька /-енька: дорожка – дороженька

-ёнок/-онок и -ыш: змеенок – змееныш

Општа одлика историјског развитка именица-умањеница јесте слабљење деминутивне семантике самих суфикса и процес упрошћавања њихове основе – од творбено-морфемски дељиве она постаје недељива). То онда последично доводи до наслојавања нових деминутивних суфикса, те се у њиховој структури могу наћи и многи по пореклу сложени суфикси, типа руског суфикса *-очк(а)* (насталог као резултат редупликације суфикса са истим сугласничким елементом *-ѡк-ѡк-а*¹⁰⁰ или издвојеног из круга моционих односа **-окъ* (m) : **-ѡка* (f)) или срп. *-чица* (**ula* → **ul-ica* → **ul-ic-ica* → *уличица*).

Таква је, на пример, била судбина и лексеме *срце*, рус. *сердце* ← псл. **sъrd-ъсе*, где је деминутивни суфикс *-ъсе* изгубио своје значење и постао део основе (уп. и срп. *јеленак* ‘врста инсекта’, *кобилица* ‘део пилеће кости’, *гумица* (за брисање) и сл.). О овом дијахронијском чиниоцу пише Ирена Грицкат у свом познатом раду *О неким особеностима деминуције*: „Наиме, неки су афикси током векова губили своју почетну изражајну службу, те се данас извесне формације из тог круга по својој семантици приближавају терминима, или се како другачије лексикализују. Даље, распоред афикса, и не само распоред у погледу гласовних склопова афиксне грађе, него и погледу учесталости и психолошких навика у употреби, неједнак је од језика до језика, тако да његово проучавање има у понечем чак етнофилолошки значај.“ (Грицкат 1995: 2). У датом раду могу се наћи многи занимљиви примери који у контрастивној перспективи указују на разлике између руске склоности ка деминуцији, поготово оној стилског карактера, наспрам много мање њене заступљености у српском језику. О томе ће бити више речи приликом поређења стања творбене синонимије у ова два језика.

Велики број суфикса субјективне оцене изразита је особеност руског творбеног система. За њих је – поготову за деминутиве и хипокористике – карактеристично „отсутствие строгой закреплённости суффиксов за определёнными основами и большое разнообразие в комбинации отдельных морфем.“ (Журек 1997: 175). Слобода у одабиру средстава за грађење оваквих именица је поприлично велика, што, на пример, могу одлично илустровати речи с хипокористичним значењем које се творе огромним бројем суфикса (уп. *мам-ка* – *мам-очка* – *мам-ушка* – *мам-енька* – *мам-онька* – *мам-анька* – *мам-ынька* – *мам-уля* – *мам-уся* – *мам-аня* – *мам-уня* – *мам-аша*).

Издвојићемо неке карактеристичне творбено синонимичне парове.

Деминутивни суфикси *-ок*(← псл. **-ѡкъ*)¹⁰¹ и *-ик*(← псл. **-икъ*)¹⁰² наслеђени су из прасловенског језика и очувани у већини словенских језика. У руском језику они

¹⁰⁰ Овако га тумаче и на сајту Древослов (<http://www.drevoslov.ru/wordcreation/morphem>, приступљено 03. 11. 2023.)

¹⁰¹ Прасловенски деминутивни суфикси **-ѡкъ* (рус. *-ок*) /**-ѡкъ* (рус. *-ек*), као и **-ѡко* / **-ѡко*, **-ѡка* / **-ѡка*, добијени преинтеграцијом **-й* / **-й* основинског наставка сачували су и данас продуктивност, у различитим словенским језицима у неједнакој мери. Суфикс **-ѡкъ* је закономерно фонетски у руском језику дао

представљају врло продуктивне суфиксе. Примећујемо велики број творбених синонима с овим суфиксима: уп. нпр. *братик* ‘братац, бата’ – *браток*¹⁰³ фам. ‘брат (обично у обраћању)’, *прутик* – *пруток* ‘прутић’, *зубик* ‘зубић’ – *зубок* 1. ‘зубић’; 2. ‘зубац’; 3. ‘чен белог лука’ итд. У овом последњем примеру пратимо даљи метонимијски пренос значења. Обе ове форме су равноправне тј. ниједна од њих не носи јачу афективну обележеност у односу на ону другу.

Поред ових постоје и творбено синонимични типови које, дијахроно гледано одликује редупликација истог творбеног елемента јер се у једном члану творбено синонимичног пара лексема среће удвајање псл. суфикса са истом сугласничком компонентом (рус. *-оч-ек* ← **-ѡк-ѡк-*; уп. *голос-ок* ‘гласић’ – *голос-оч-ек* ‘гласићак’, *дуб-ок* ‘храстић’ – *дуб-оч-ек* ‘храстићак’ итд.). Пар са сложенијом творбено-морфемском структуром носи и изразитије, деминутивно-хипокористично значење. На синхронном нивоу тако добијени сложени суфиксални елементи задобијају самосталност и изван датог односа.

Суфикс *-ик* са својом варијантом *-чик* (суфикс је могао настати из споја псл. деминутивних суфикса **-ѡк-/*-ѡк-* и суфикса **-икъ*)¹⁰⁴ такође гради синонимске парове. Такви су, на пример, *супик* – *супчик* ‘супица’, *стулик* – *стуљчик* ‘столичица’, *шрамик* – *шрамчик* ‘мали ожиљак’ и сл.

Исти је случај и са деминутивним (и хипокористичним) суфиксом *-ка* (псл. **-ѡка/*-ѡка*), који учествује у творбено синонимичним паровима лексема у опозицији са својим сложеним варијантама *-оч-ка*, *-ин-ка*, *-ей-ка*¹⁰⁵ у односу потпуне синонимије (*троп-ка* – *троп-инка* ‘стазица’)¹⁰⁶, или у паровима где један од синонима указује на већи степен деминутивности (*кровать-ка* – *кровать-оч-ка* ‘креветац, креветић’) или има призивок погрдног значења (*шуб-ка* ‘бундица’ – *шуб-ейка* ‘лоша, изношена бунда’).

Занимљиви су парови са суфиксом *-ка* и сложеним суфиксом *-онька /-енька* (← *-он(я)* + *-ѡка*)¹⁰⁷ попут *березка* – *березонька* ‘брезица’, *дорожка* – *дороженька* ‘путић’, *полоска* – *полосонька* ‘уска њива’. Наиме, у њима прва лексема носи деминутивно (и хипокористично) значење, док се друга лексема најчешће користи у народној поезији.

Називи за младунчад са сложеним суфиксима *-ѣнок/-онок* (стандардни суфикс за творбу назива младунчади који је у једнини сменио стари псл. суфикс **-ѣ(t)*) и истокорени са већ помињаним суфиксом *-ѡш*, такође граде одређене творбено синонимске парове: *змеенок* – *змееньѡш* ‘младунче змије, змијић’, *утенок* – *утеньѡш* ‘паче’, *зверенок* – *звереньѡш* ‘звере, зверић’.

Код родбинских термина налазимо обиље творбених синонима и суфикса, уп. нпр. парове *папаня* – *папаша* ‘татица’, *нянечка* – *нянюшка* ‘дадиља (*хип.*)’, *бабуся* – *бабуля* ‘бака,

---

деминутивни суфикс *-ок* и тај његов рефлекс не треба мешати са континуантом псл. суфикса **-окъ* (упор. *ездок*, *идок*, *ходок*) за који Ф. Славски утврђује да је већ на псл. нивоу био архаичан и који није имао деминутивну функцију (СП I: 92–94).

¹⁰² СП I: 90.

¹⁰³ С кореном *брат-* очекивано постоји велики број синонима с деминутивно-хипокористичним и сличним значењима: *браток*, *братик*, *братушка*, *братац*, *братуля* и сл.

¹⁰⁴ „Суфикс *-чик₂*– возник в результате переразложения и опрощения из сочетания суффиксов *-ѡк-* или *-ѡк-* и *-ик-*. Суфикс *-чик₂*– образует отыменные имена существительные с уменьшительно-ласкательным значением: *блин-ѡк-ик-ѡ* > *блин-чик-ѡ*; *колокол-ѡк-ик-ѡ* > *колокол-ѡчик-ѡ* (*к* > *ч* по 1-ой палатализации).“ (<http://www.drevoslov.ru>, приступљено 20. 03. 2023).

¹⁰⁵ Суфикс *-ейка* је данас јединичан, унікалан творбени елемент (упор. струс. *верѡя*, укр. *верѡя*, поль. *wierzeja* (: *верѡти*, *вѡру*) (Варбот 199: 84)).

¹⁰⁶ У пару *троп-ка* – *троп-инка* можемо разликовати суфикс *-инка* само стога што је реч *тропина* застарела и не користи се више у руском језику, те се данас обе лексеме мотивационо доводе у везу са лексемом *тропа*.

¹⁰⁷ „Суфикс *-оньк-* / *-еньк-*– возник в результате опрощения из объединения двух суффиксов: суффикса *-он(я)* и деминутивного суффикса *-ѡк-*. Суфикс *-оньк-* / *-еньк-*– образует имена существительные с уменьшительно-ласкательным значением: *бабонька*, *берѣзонька*, *дороженька*, *доченька*.“ (<http://www.drevoslov.ru>, приступљено 20. 03. 2023).

бакица', *дедуся* – *дедуня* 'дека, декица'. Суфикси *-аня*¹⁰⁸, *-аша*, *-уся*, *-уня* и *-уля* имају доминантно хипокористично значење, користе се само за творбу родбинских назива или скраћених имена од миља (*маманя*, *Ваняша*, *Петюня*, *Колюся*, *сынуля*). Како смо већ навели, употреба суфикса с хипокористичним значењем је прилично слободна и субјективна. Другим речима, не подлеже неким посебним правилима и доста зависи од комуникативне ситуације и самих говорника, њиховог пола и узраста, као и њиховог међусобног односа.

Лексема са сложеним суфиксом *-ишк(а)/-ишк(о)* могу имати значење пренебрегавања, презира, снисходљивости и сл: уп. *городок* 'мали град, градић' – *городишко* 'забачен, неуређен, безначајан градић', *голосок* 'гласић' – *голосишко* 'слаб, тих гласић', *хуторок* 'мали салаш' – *хуторишко* 'мали, забачен салаш'. Исто значење најчешће имају и суфикси *-ушка*, *-онка* и *-џшка*: *комнатушка* – *комнатџка* – *комнатџшка* 'собичак'.

3.2.3.2. AUGMENTATIVA/PEJORATIVA

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ина и *-ице/-ица*: *домина* – *домице*

Поред горе споменутих деминутивних суфикса који развијају пејоративно творбено значење, с аугментативним значењем у руском књижевном језику постоје два суфикса: *-ина* и *-ице/-ица*. Међу собом творе велики број творбених синонима типа *домина* – *домице* 'кућетина', *латина* – *латица* 'велика шапа, шапетина', *холодина* – *холодице* 'силна хладноћа' итд.

Суфикс *-ина* има бројне функције, а једна од њих је управо аугментативна (СП 1: 121–122). Суфикс *-ице* [← **-isk-jo-*] прасловенског је порекла и заузима централну позицију у творбено-семантичкој категорији *nomina loci* (у свим слов. језицима). Према Ф. Славском, он је примарно био везан за класу аугментативне /деминутивне лексике: „Funkcja tworzenia *nominów loci* byłaby więc sekundarna, oparta na pierwotnej ekspresywnej: *tworzenie augmentatiwów i deminutiwów*.“ (СП 1: 97). У појединим твореницама ове функције су се преплитале, уп. псл. **boltišče*, **dvorišče* које нису значиле само 'мочвара', тј. 'двориште', већ и 'велика мочвара' и 'велико двориште'.

Ови суфикси могу имати и допунско погрдно, негативно, али (ређе) и позитивно конотирано значење: *купец* → *купчина* 'трговац (*неј.*)', *вино* → *винице* 'лоше, неквалитетно вино', *воњ* → *воњица* 'јак, несносан воњ'; *простор* → *просторице* 'огромно, слободно пространство', *друг* → *дружице* 'добар, прави друг'.

3.2.3.3. Основне структурно-семантичке одлике творбених синонима именица субјективне оцене

1) Изразита структурна особеност разматраних истокорених творбених типова је појава творбено синонимичних парова лексема повезаних односом секундарне афиксације. Ту можемо разликовати три основна типа: **а)** у другом члану творбено синонимичног пара суфикс који се наслојава нема исто порекло са суфиксом посведоченим у првој лексеми тј. они су генетски различити (уп. нпр. *пап-аня* → *пап-ан-юшка*, *пап-уля* → *пап-ул-енька* / *пап-ул-ечка*, итд.); **б)** структура првог члана пара може бити усложњена додавањем генетски гледано истог творбеног елемента јер се у основи свих суфиксних варијанти (**-џкъ* / **-џкъ*,

¹⁰⁸ Занимљиво је порекло суфикса *-аня*, који се доводи у везу са завршетком латинских именица на *-an*. „В руском језику они усвоени благодаре франц. *tatain*, *rapan*. В лакејској речи с емпатическим смягчением в процессе морфологического обрусения возникли формы *маманя*, *папаня*; при этом образцами, видимо, служили собственно русские суффиксы с другими гласными вроде *Машуня*, *тихоня*, *Добрыня* и под.“ (<http://www.drevoslov.ru/wordcreation/morphem/994-suffiks-anya>, приступљено 20. 03. 2023)

*-ька / *-ька, *-икъ) налази псл. суфикс-сугласник *-k- који је наведене варијанте развио у споју са различитим основинским наставцима тј. њиховом преинтеграцијом (нпр. *голос-ок* → *голос-оч-ек* и сл.); **в**) у првом члану пара среће се прост творбени елемент, а у другом његова сложена варијанта добијена контаминацијом са различитим по пореклу суфиксима (уп. нпр. *-ина, -ейка, -аня, -он(я)* ↔ *-ка* → *троп-ка – троп-инка, шуб-ка – шуб-ейка, мам-ка – мам-анька, берез-ка – берез-онька* и сл.).

Наведени и бројни други примери показују како је у синхроној структури ових лексема често скривена дијахронијска ступњевитост развитка њихових творбених типова који су се током историје развијали проширујући своју примарну структуру нарастањем суфиксалног елемента (ретроспективно сводивог на неки псл. суфикс-сугласник) путем различитих преинтеграционих или контаминационих процеса. Велики број овако добијених сложених и осамостаљених суфикса карактеристика је ове групе именица: уп. нпр. *-иш-ко, -уш-ка / юшка, -чик, -очк(а) -ёнок/-онок, -онька / -енька*.

2) Велики број наведених типова поред основног деминутивног или аугментативног значења може бити и јаче експресивно обележен и развити различите хипокористичне или пејоративне значењске нијансе у зависности од контекста у којем они функционишу. Среће се и појава развитка негативно аксиолошки обележених значења код оних лексема у чијој се структури срећу деминутивно-хипокористични суфикси (типа *городок* ‘мали град, градић’ – *городшко* ‘забачен, неуређен, безначајан градић’, *шубка* ‘бундица’ – *шубейка* ‘лоша, изношена бунда’).

3) Слобода при избору суфикса, карактеристична за експресиве и у одређеној мери за називе лица женског пола, врло је присутна и у овој категорији. То показују нарочито творбено синонимични редови истокоренских лексема из сфере родбинских односа, попут *папанюшка, папаня, папашенька, папашечка, папашка, папка, папочка, папуленька, папулечка, папуля, папуся* и сл., али и бројне друге. Овакви и слични творбени редови сведоче о комуникативно условљеној потреби њихових номинатора да њихов субјективно обележен став према датом објекту номинације буде на неки начин и посебно материјално обележен.

4) Ретка је појава страних по пореклу суфикса (суфикс *-аня* адаптиран по моделу неких експресивних домаћих суфикса).

5) Основни узроци појаве творбене синонимичности у овој творбено-семантичкој категорији јесу: **а**) комуникативна потреба за нарочитом формалном обележеношћу субјективног става њихових номинатора; **б**) слабљење деминутивне семантике, односно потреба за њеном јачом обележеношћу (нпр. *голос-ок* ‘гласић’ – *голос-оч-ек* ‘гласићак’); **в**) појава бројних структурних варијанти примарних, прасловенских суфикса насталих различитим морфофонетским променама; **г**) културно-историјски условљено формирање одређених, национално специфичних или неким друштвеним слојевима својствених, стереотипних говорних навика (деминуција као одраз снисходљивости, на пример).

3.2.4. *Nomina instrumenti*

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-лка и *-ло*: *брызгалка – брызгало*

-лка и *-тель*: *держалка – держатель*

-лка и *-шка*: *открывалка – открывашка*

-ло и *-льница*: *кадило – кадильница*

Ова се творбено-семантичка група не одликује развијеном творбеном синонимијом, што је и иначе карактеристично за семантичко поље предмета, а поготово за лексику која има склоност ка терминологизацији.

Најплоднији суфикс у овој категорији свакако је суфикс *-лка* (сложени суфикс настао контаминацијом псл. инструменталног суфикса **-dlo* и **-ъка* који је инструментално значење могао развити преко *nomina actionis* → *nomina acti* → *nomina instrumenti*¹⁰⁹), који твори лексеме синонимичне онима са суфиксима *-ло* и *-тель*: уп. нпр. *брызгалка* – *брызгало* ‘прскалица’, *лекалка* – *лекало* ‘справа за цртање кривих линија’, *точилка* – *точило* ‘оштрач, точило’; *корчевалка* – *корчеватель* ‘машина за крчење’, *держалка* – *держатель* ‘држач’, *тестоделилка* – *тестоделитель* ‘делилица теста’, *дождевалка* – *дождеватель* ‘прскалица за траву’.

Осим тога, постоји и један пар синонима с потпуно „разговорним“ суфиксом *-шка*: *открывалка* – *открывашка* ‘отварач’.

Код свих ових примера карактеристично је да изведенице са суфиксом *-лка* углавном представљају народну, разговорну варијанту, док њихови парњаци са старим псл. суфиксима *-ло* и *-тель* припадају књижевном језику.

Два примера имамо за парове *-ло/ -љница*, оба везана за црквене предмете: *кадило* – *кадильница* ‘кандило’, *кропило* ‘кропило, босиљкача’ – *кропильница* 1. ‘посуда за кропљење’; 2. ‘кропило’.

Основне структурно-семантичке карактеристике творбених синонима у овој класи назива

1) Као и у категоријама које припадају лексичко-семантичкој групи назива за лица, и у овој категорији се среће подвајање на основу стила на књижевну и разговорну припадност синонима. Оне изведенице које се доминантно срећу у књижевном језику представљају старо словенско наслеђе (базични инструментални псл. суфикс **-dlo*, затим **-ъка/ *-ька*, **(l)ьница* и суфикс **-tel’ь* који се у овој класи назива нашао ширењем своје функције).

2) За дату категорију карактеристичан је и продор агентивног суфикса *-тель* међу именице са значењем предмета, уп. нпр. *выключатель* ‘прекидач’, *глушитель* ‘пригушивач’. Морфологизацијом резултата семантичка деривације ‘човек који обавља неки посао’ → ‘машина која обавља неки посао’ овај суфикс тако почиње бивати синонимичан и суфиксима карактеристичним за инструменталну категорију. Такве промене почеле су се дешавати од XIX века¹¹⁰, подстакнуте номинационим потребама за новим називима услед наглог развоја технике и индустрије. Данас је он продуктиван у датој категорији понајвише у новијој техничкој терминологији (Лопатин, Улукханов 2016: 651). Ово свакако није усамљен случај, будући да се други продуктивни агентивни суфикси јављају и категорији *nomina instrumenti* (упр. нпр. *бомбардировщик* 1. ‘бомбардер’; 2. разг. ‘пилот бомбардера’).

Ова особеност показује како ширење неких агентивних суфикса и на категорије којима они примарно не припадају може довести до промене у статусу продуктивности типично инструменталних суфикса и бити узроком појаве творбене синонимије. Она је израз превирања у борби за статус на хијерархијској лествици продуктивности.

3) У основне узроке појаве истокорене творбене синонимије спадају: а) развитак продуктивности псл **-ъка/ *-ька*, односно његове варијанте *-лка* у овој групи назива; б)

¹⁰⁹ СП 1: 94.

¹¹⁰ У СРЈ XVIII в. не налазимо именице са суфиксом *-тель* у предметном значењу.

ширење функционално-семантичког дијапазона неких типично агентивних суфикса као резултат процеса семантичке деривације; **в**) функционално-стилска диференцијација.

3.2.5. *Nomina loci*

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-*арник* и -*арня*: *свинарник* – *свинарня*

-(*н*)*ик* и -(*н*)*як*: *лозник* – *лозняк*

-(*л*)*ище* и -*ыня*: *святилище* – *святыня*

Категорија назива места у руском језику не обилује већим бројем творбено синонимичних парова што је, како смо већ горе рекли, и општа карактеристика појмовно-семантичког поља предмета.

Називи места који се односе на шире, отвореније просторе одликује постојаност наслеђеног псл. творбеног модела са суфиксом *-*ište*/*-*išče* (рус. -*ище*) /*-*(l)-ište*: *пожарище* ‘пожариште’, *картофелище* ‘њива кромпира’, *поприще* ‘поприште’, *хранилище* ‘складиште’. Аломорф *-*lište* „соотносятся с именами -*lo* различного происхождения (из *-*lo* и *-*dlo*), от которых имена на -*lišče*, возможно, и образованы: ср. сѣдалище – сѣдало (*-*dlo*), селище – село (*-*lo*). Однако для многих имен на -*lišče* эти соответствия с суффиксом -*lo* не засвидетельствованы“ (Варбот 1969: 104). Функционално је аломорф *-*lište* истоветан суфиксу *-*išče*, с којим се налази у односу допунске прерасподеле: „*-*išče* присоединяется к корням с конечными согласными или сонантами, *-*lišče* – к основам на гласные“ (Варбот 1969, 105). У њему се, дакле, крије траг једног данас у руском језику непродуктивног творбеног модела (ретког у и српском језику (*појило*, *солило*)). Овај пример је значајан и за тезу о прекиду некадашњих односа творбене синонимије јер је због могуће напоредне употребе двају синонимичних творбених типова дошло до контаминације и обједињавања структура њихових творбених афикса.

У класи назива који означавају затвореније просторе (просторије), распрострањен је модел са суфиксима -*арник* и -*арня* (суфикси *-*ъникъ* и *-*n’a* је додат на агентивне творбене основе) и -(*ат*)*ник* и -(*ат*)*ня* (суфикси се додају на континуанте некадашњег суфикса *-*ę(t)* типичног за класу младих бића) (уп. *свинарник* – *свинарня* ‘свињац’, *овчарник* – *овчарня* ‘тор, овчарник’, *курятник* – *курятня* ‘кокошињац’), у лексемама са значењем различитих просторија за држање стоке. Творбено синонимични парови лексема срећу се и у називима релативно просторно ограничених земљишних површина – шума или засада каквог дрвета (уп. *березник* – *березняк* ‘брезик’, *дубник* – *дубняк* ‘храстик’, *лозник* – *лозняк* ‘врбак’), чија творбена синонимија почива на семантичкој еквивалентности суфикса -(*н*)*ик* и -(*н*)*як*.

Појединачне примере имамо и код старих културних лексема са суфиксима -(*л*)*ище* и -*ыня*: *святилище* ‘1. храм; 2. прен. храм (нпр. науке)’ – *святыня* ‘светиња, предмет или место поштовања’, што је модел наслеђен из црквене литературе.

Основне структурно-семантичке одлике творбених синонима у овој класи назива

1) Оно што севернословенске језике одваја, поред осталог, од јужних јесте на творбеном плану и продуктивност суфикса *-*ňa* у групи назива који означавају просторије: уп. нпр. рус. *золотарня*, *пекарня*, *мотальня* ‘радионица за разматавање пређе’; укр. *ковальня*, *спальня*; чеш. *máslárna* ‘радионица за израду маслаца’; *ogrzewalnia* ‘просторија са уређајима за грејање’; слв. *rybárňa*; длуж. *dřevařňa* итд. Ширење датог суфикса и на основе реда *nomina agentis* констатује Бошковић: „У источним и западним словенским језицима налазимо

за *nomina loci* оба наставка, и *ћа* и *іса*; први – као главни, општи наставак: и код именица којима је *nomen agentis* у основи и код оних код којих то није случај; а други, углавном само код именица којима није *nomen agentis* у основи. У јужнословенским језицима налазимо данас само наставак *іса*, и код једних и код других именица; у њима је наставак *ћа* као наставак за грађење именица које значе место где се нешто врши, налази, гради и сл., углавном, нестало.“ (Бошковић 1978: 140).¹¹¹ У јсл. језицима срећу се само трагови суф. **-ћа* (уп. буг. *пералня* ‘просторија у кући која служи за прање одела’; *конюшња* ‘обор за коње’, срп. *радња*, са нешто већом продуктивношћу у словеначком језику и сл.), док растућу продуктивност у овој сфери задобија суфикс *-(л)ница*.

2) Дати суфикс налази се у нашем корпусу творбено синонимичних лексема у релацији са псл. суфиксом **-ьникъ* који се проширио из семантичког поља лица и на друге класе назива. Сличну историјску прогресију показује псл. суфикс **-акъ* који се као конкурентан претходном јавља у називима шума и засада.

Ови примери, како и они већ навођени у категорији *nomina instrumenti*, показују да ширење функционално-семантичког дијапазона неких именичких личних суфикса и на творбено-семантичке категорије којима они нису примарно припадали, може бити један од узрока појаве творбено синонимичних речи.

3) Изразито је и подвајање у сфери употребе творбених модела који означавају шира пространства и оних спецификованих за затвореније просторе (просторије). Та особеност је општесловенска и она је, претпостављамо, могла условити укорењивање псл. суфикса **-іште* у сфери првих назива.

3.3. ТИПОВИ РУСКИХ ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА

1) **Први тип**, посведочен и у великом броју примера на старословенском нивоу, подразумева генетски идентичну, истокорену и лексичко-граматички исту творбену основу уз додавање генетски различитих синонимичних суфикса. Међу творбеним синонимима забележеним током нашег истраживања у руском језику, велика већина припада управо овом типу. Због тога ћемо дати по неколико примера из трију семантичких скупина:

Категорија лица:

цементник ‘радник у цементари’ – *цементицик* разг. ‘онај ко прави цемент, радник у цементари’ [← цемент], *ельцинец* – *ельцинист* ‘поборник политике Б. Јељцина, јељциниста’ [← Ељцин], *карикаатурист* – *карикатурицик* ‘карикатуриста’ [← карикатура].

У великом броју примера који припадају овом типу творбене синонимије среће се синонимија домаћих (словенских) и страних по пореклу суфикса.

Категорија апстрактних назива:

сушение – *сушка* ‘сушење’ [← сушить], *крутость* – *крутизна* ‘стрмина’ [← крутой], *сипение* – *сипота* ‘промуклост’ [← сипеть].

Категорија именица субјективне оцене:

часик – *часок* ‘сат, час’ [← час], *домина* – *домище* ‘кућерина’ [← дом], *дедуся* фам. – *дедуња* фам. ‘дека, декица’ [← дед].

У засебну подгрупу можемо одвојити оне примере које одликује варијантност творбене основе (у једном члану пара она је окрњена): уп. *мышкинец* – *мышкарь* ‘становник

¹¹¹ О развоју овог односа у јсл. језицима уп. Бошковић 1978: 140–151.

града Мишкина' [← Мышкин], *бревёшко* – *брёвнышко* 'мало брвно, брванце' [← бревно], *мозаист* – *мозаичник* 'мозаичар, мозаиста' [← мозаика].

2) Други тип подразумева додавање генетски различитих синонимичних суфикса на истокорену творбену основу која нема исту лексичко-граматичку категоријалну припадност.

Такви су, на пример, парови са суфиксима *-ение* и *-ость* попут *напряжение* [← *напрячь*] – *напряженность* [← *напряженный*] у значењу 'напетост, тензија, притисак', *изошрение* [← *изошрить(ся)*] – *изошренность* [← *изошренный*] 'развијање, побољшање'.

3) Трећи тип творбене синонимије представља онај код којег се у једном члану творбено синонимичног пара лексема налази суфикс који, дијахроно гледано, примарно није припадао датој творбено-семантичкој категорији. У овом типу заправо налазимо зближавање првобитно несинонимичних творбених афикса. Таква је на пример појава суфикса *-тель*, *-ник*, *-ак/як*, типичних за лексичко-семантичку групу лица, у оквиру категорија *nomina instrumenti* (*держалка* – *держатель*) или *nomina loci* (*берёзник* – *березняк*).

У нашем се корпусу налазе и парови творбено варијантних лексема тј. оних у чијој су творбеној структури присутне аломорфне варијанте генетски истог суфикса, те је тај тип варијантности остварен у оквиру истог творбеног модела. Он је некада праћен и структурном варијантношћу њихових творбених основа: нпр. *рубщик* – *рубильщик* 'радник који се бави сечом нечега', *лакировщик* – *лакировальщик* 'лакирер, лакирач', *пильщик* – *пилильщик* 'радник који се бави пилањем, тестерењем'.

4) Четврти тип творбене синонимије представља синонимију двеју лексема, при чему се у првој налази прост суфикс, а у другој је творбена структура усложњена додавањем још једног суфикса. Суфикс који се додаје обично је врло продуктиван у датој творбено-семантичкој групи и домаћи је по пореклу. Овај тип можемо назвати секундарном афиксацијом, будући да други, наслојени суфикс најчешће не уноси ново значење. Уп. парове: *вулканиз-атор* : *вулканиз-атор-щик* 'радник који се бави вулканизацијом', *флот-атор* : *флот-атор-щик* 'стручњак за флотацију', *меттализ-атор* : *меттализ-атор-щик* 'радник који се бави металацијом' и сл.

Појава је такође карактеристична за творбу именица субјективне оцене, као и за лексеме са емоционално-експресивном компонентом значења: *-уха* и *-ушка* [← *-ух-* + *-ька*] у пару *прост-уха* разг. – разг. *прост-ушка* 'простодушна жена' [← *простой*].

Као подтип могли бисмо издвојити оне примере у којима се у оба члана пара јавља сложен суфикс настао контаминацијом: нпр. *'онка* и *'оночка* [← *'оньк-* + *-ька*] у пару *старушонка* разг. – *старушоночка* разг. 'старица (дем.-хип.)' и сл.

5) Пети тип творбене синонимије почива на синонимији синхроно гледано просте, деетимологизирани морфемски недељиве лексеме са лексемом чија је структура морфемски дељива. У речницима су ове лексеме дате као равноправне варијанте једне речи с истим значењем. Такви су следећи парови именица:

лишай – *лишайник* 'лишај', *логово* – *логовище* 'јазбина, брлог', *лохань* – *лоханка* 'корито', *тишь* – *тишина* 'тишина', *корж* – *коржик* 'врста лепиње; кора за торту' и др.

6) Шести тип представља синонимија између форми раздвојених једним творбеним кораком, попут:

ходатайство → *ходатайствовать* → *ходатайствование* ↔ *ходатай-ство* / *ходатайствова-ние*; *торжество* → *торжествовать* → *торжествование* ↔ *торже-ство* / *торжествова-ние*; *мужество* → *мужественный* → *мужественность* ↔ *муже-ство* / *мужественн-ость* и сл.

7) Седми тип чине истокоренске лексеме које садрже две творбене варијанте генетски истог суфикса, односно парови с примарним суфиксом у првом и секундарним суфиксом-

дериватом (добијеним преинтеграцијом) у другом парњаку. Овај тип творбене синонимије се своди на синонимију која се одвија, историјски гледано, унутар истог творбеног типа. На синхронном пресеку неког језика, овако добијени преинтегрисани суфикси-деривати могу се осамосталити и чак конкурисати свом суфиксу-основи. Такви су парови *суп-ик* – *суп-чик* ‘супица’, *руб-щик* – *руби-льщик* ‘онај који се бави сечом/сечењем, секач’, *кровать-ка* – *кровать-очка* разг. ‘креветац, креветић’ итд.

У претходна два типа може се говорити о синонимији двеју истокорених лексема независној од датог мотивационог односа тј. од њихове везе са заједничком мотивном речју, будући да други члан суфиксалног пара настаје усложњавањем творбено-морфемске структуре првог.

8) Осми тип творбене синонимије је онај у којем су обе лексеме страног порекла, с тим што је прва непосредно мотивисана морфолошки и творбено адаптираним такође страним по пореклу глаголом или придевом, а друга је директна позајмица и посредно је мотивисана. Примера је много међу апстрактним именицама: са суфиксом *-(н)ие* мотивисаних глаголом – *стимулирование* [← *стимулировать*] и *стимуляция* ‘стимулисање, стимулација’, *абстрагирование* [← *абстрагировать*] и *абстракция* ‘апстраховање, апстракција’; *инструктирование* [← *инструктировать*] и *инструктаж* ‘инструктажа’; *редактирование* [← *редактировать*] и *редактура* ‘редактирање, редактура’; са суфиксом *-ость* мотивисаних придевом – *универсальность* [← *универсальный*] и *универсализм* ‘универзалност’, *объективность* [← *объективный*] и *объективизм* ‘објективност’. Налазимо и примере међу називима лица: *проектировщик* [← *проектировать*] – *проектант* ‘пројектант’ [← може се мотивисати именицом *проект*], *монтажировщик* ‘монтер’ [← *монтировать*] – *монтёр* ‘1. монтер; 2. електричар’.

Осми тип је један од продуктивнијих типова творбене синонимије у руском језику. С друге стране, мора се узети с извесном оградом. Наиме, позајмљенице из западних језика, попут *стимуляция*, *абстракция*, *инструктаж*, *редактура*, *монтёр* итд. са становишта савременог језика не могу се увек творбено разложити. Док за, на пример, лексему *стимуляция* и можемо наћи истокоренску просту реч *стимул*, за лексеме као што су *абстракция*, *инструктаж*, *редактура*, *монтёр* не можемо издвојити творбену основу.

4. ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (преглед основних карактеристика)

4.1. О ИСТОРИЈСКИМ ЕТАПАМА РАЗВИТКА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

4.1.1. Основе савременог српског књижевног језика постављене су у првој половини XIX века. Он је створен на основу двају дијалеката – источно-херцеговачког ((и)јекавског) и шумадијско-војвођанског (екавског). До тада је српски књижевни језик имао богату традицију, засновану првенствено на српској редакцији старословенског језика – српскословенском, а доцније и на рускословенском и славеносрпском, с којом је стварањем данашњег српског књижевног језика континуитет у великој мери прекинут. То је приметио и Н. С. Трубецки, наводећи (можда и прегрубу) оцену да је српски „совершенно выпа[л] из всякой связи с литературно-языковыми традициями“ (1927: 78). С тим се слаже и Н. И. Толстој: „Сербскохорватский литературный язык возник в результате довольно решительного разрыва с традицией“ (1988: 22).

У наставку ћемо дати преглед развоја српског књижевног језика у општим цртама, с освртом на развој неких његових лексичко-творбених одлика.

Најчешће се историјски развој српског књижевног језика дели на следећа раздобља: 1. *српскословенски језик* (XII – почетак XVIII века); 2. *рускословенски језик* (почетак XVIII – крај XVIII века); 3. *славеносрпски језик* (крај XVIII – средина XIX века); 4. *савремени српски језик* (средина XIX века до данас).¹¹² Међутим, између ових раздобља не могу се увек повући јасне и тачне границе. Другим речима, неки од ових језика употребљавали су се истовремено – некад по принципу диглосије, а некада чак и у делима једног те истог писца. Тако, на пример, у делима Захарија Орфелина налазимо и рускословенски, и славеносрпски, и српски народни језик. Такође, српски народ је у различитим епохама живео у различитим државним и друштвеним срединама, те се на његов развој не може гледати потпуно праволинијски.

4.1.2. Први период, тј. период *српскословенског језика* трајао је убедљиво најдуже, више од шест векова. Као и код Руса с првим руским књижевним језиком, први српски књижевни језик настао је уметањем српских народних елемената у старословенски језик, односно његовим „посрбљивањем“. У науци се он назива српскословенски или старословенски / црквенословенски српске редакције. И у српском средњем веку – поново можемо повући паралелу са стањем у руским земљама – владала је својеврсна диглосија, тј. како је дефинише П. Ивић „стање у којем се једно друштво служи двама језичким типовима, функционално диференцираним“ (Ивић 1998: 29). Другим речима, језик богослужбених књига, домаће и преводне књижевности, натписа, био је српскословенски. Језик правних списа био је такође српскословенски, али са деловима на српском народном језику. С друге стране, народни језик је био у употреби у писмима, имовинским и другим документима и сл.

Лексика средњовековног српског периода заснивала се пре свега на прасловенском речничком фонду, али се и богатила иновацијама – пре свега домаћим твореницама, грађеним по узору на старе, наслеђене словенске творбене моделе, и позајмљеницама – због потребе означавања нових појмова. У творби речи су учествовали суфикси који су у односу на старо словенско наслеђе били другачији или по свом фонетском лику или су у питању били суфикси-деривати (нпр. настали преинтеграцијом). Оно што је био другачије је нова употреба тих старих словенских суфикса тј. неке специфично јужнословенске њихове функције. Међу позајмљеницама је било највише латинских (*босиљак, ротква, мазга, сумпор, конопац, рачун* итд.) и грчких (*спанаћ, шкорпија, цвекла, крин, деспот* итд.) лексема, премда налазимо и позајмљенице из германских и турско-татарских језика. По паду српских земаља под Турке почињу постепено да се шире и турцизми: *султан, бег, хоџа, севдах,*

---

¹¹² Услед историјских и геополитичких околности поједини делови српског народа користили су још неке језике као своје књижевне изразе у одређеним епохама: Срби католици служили су се латинским језиком, као и српским књижевним језиком на народној основи, писаним латиничким писмом (у далматинско-дубровачко-бокоторској књижевности), а Срби муслимани користили су се и арапским језиком.

мираз, чаир и многи други. Поред samих лексема из турског, из њих су касније издвојена и творбена средства, попут суфикса *-ана, -ија, -лук, -лија*, који постоје и у савременом књижевном језику. Уз помоћ домаћих творбених средстава творио се велики број речи, посебно у државничкој, правној и привредној терминологији: *властелин, работа, данък, заповед, сьгрешеније, најезда, јемъц, сведетель, усрдије, дрводеља, штитар*¹¹³ и многе друге, а такође су поједине речи добијале и нова значења: *веныц* у значењу ‘круна’ и сл. У бројним лексичко-семантичким скупинама речи су добијале нова значења, а овде ћемо само навести неке примере из српске поморске терминологије, настале давањем нових значења старим лексемама: *брод* (првобитно ‘газ на потоку, реци’), *рт* (првобитно ‘издигнути, истурени део планине’), *лука* (првобитно ‘ниско земљиште крај реке’) и сл.

И у нашој књижевној традицији коришћен је стил „плетеније словес“, који је из јужнословенских земаља пренесен и у Русију. „Подигнутим тоном оваквог писања истицала се узвишеност предмета, његова издвојеност из људске свакидашњице“, вели П. Ивић (1998: 61–62). Пред крај српске средњовековне државности, за време деспота Стефана Лазаревића, врши се реформа правописа и преправљање црквених књига према старијим узорима под предводништвом књижевника Константина Филозофа. Оно што је у руском језику називано „другим јужнословенским утицајем“ вршило се и у јужнословенским земљама, с тим што су у Српској деспотовини преправљање вршило по угледу на грчки и на тадашњу бугарску праксу.

Падом српских земаља под турску власт није престало писање ни на српскословенском, ни на народном језику. Међутим, услед нестанка српског државног апарата смањена је и административна преписка, правни акти и сл.¹¹⁴ Српска писана реч свакако доживљава пад, али и даље наставља да постоји. Главни расадници писмености остају манастири и цркве. И прве српске штампане књиге, почев од Октоиха из 1494, штампаног на Цетињу, садржавале су готово искључиво верску тематику.

За време средњовековне српске државе српскословенски језик се почео користити и на простору Македоније и Албаније, као и деловима западне Бугарске, а по паду под турску власт српски постаје један од дипломатских језика Османске царевине. Као такав српски се активно користио у XV и првој половини XVI в. Под утицајем аустријско-турских ратова, као и појачаног турског зулума и других неприлика, велики број Срба сели се преко Саве и Дунава на аустријске поседе. У новој средини, у измењеним друштвеним и политичким околностима долази до престанка коришћења српскословенског језика као књижевног језика Срба. Последњи писац који се служио српскословенским био је Гаврил Стефановић Венцловић – све до четрдесетих година XVIII века.

4.1.3. Почетком XVIII века српски народ под хабзбуршком влашћу био је под претњом унијаћења и асимиловања. У томе су суделовали католичка црква и Бечки двор. Услед забране оснивања српске штампарије и непостојања услова за рад на образовању и просвећивању свештенства, Срби су били принуђени да помоћ траже од Русије. После молби митрополита Мојсеја Петровића руском цару Петру Великом, у Сремске Карловце 1726. стиже Максим Суворов, а пре њега и књиге на рускословенском језику. У наредном периоду долазе и Емануил Козачински и неколико његових сарадника. „Оснивањем Суворовљеве школе, тај језик [рускословенски – М. М.] се угнездио у само средиште српског школског система“ (Ивић 1998: 117). Услед тих дешавања *рускословенски* постаје књижевни језик српског народа северно од Саве и Дунава. На територијама под аустријском влашћу та

---

¹¹³ Српскословенске лексеме су наведене у фонетски транскрибованом лику, тј. онако како су се изговарале (*ѣ* је полугласник, који се касније вокализовао у [а]), а не по правилима српскословенског правописа.

¹¹⁴ Изузетак представљају документа на српском језику пре свега из администрације племена Паштровића које је било под млетачком влашћу, као и, у мањем обиму, документа и писма из Старе Црне Горе, Боке и других западних српских земаља.

промена се одиграла 30-их година XVIII века, док се на остале српске земље она ширила постепено, све до пред крај наведенога столећа.

Услед замене српскословенског рускословенским, српски књижевни језик је у значајној мери удаљен од народног, док је, с друге стране, приближен руском књижевном језику и отворен за утицаје из Русије. Као што смо већ горе поменули, рускословенски није постао неприкосновен и искључив идиом којим су Срби тога времена писали. У њега су уношени и елементи српскословенског, па чак и књижевног руског и народног српског језика. Међутим, те разлике међу писменим људима нису сматране препреком због блискости и одређене међусобне разумљивости ових језика. Ивић то описује следећим речима: „Границе између тих трију словенских језика лако су прелажене у многим текстовима из друге половине XVIII века, и то не само због неумења писаца да пишу доследно црквеним језиком и због њиховог широког схватања о „славенском“ књижевном језику већ и због потребе да се многобројне речничке празнине у црквеном језику попуне речима узетим из живих језика.“ (1998: 125).

Управо је у овом периоду дошло и до продора руског књижевног језика тога доба (прецизније „средњег стила“ руског књижевног језика, према Ломоносовљевој подели) међу српске образоване кругове. Коришћење руског књижевног језика било је најчешће у историографској литератури (како га назива А. Н. Толстој „историографический слог“ (1998: 243)). У поједина дела, наравно, убацивани су лексички, а негде и граматички србизми.

4.1.4. Управо из мешавине ових трију језичких израза (рускословенски, руски и народни српски) крајем XVIII века настао је наредни српски књижевни језик – *славеносрпски*. Будући да је рускословенски (а још више руски) био ипак у одређеној мери страни језик – поготову за нецрквена лица – у њега су током времена уношени елементи српског народног језика. Славеносрпски је, што се тиче лексике, у себи оваплотио оно најбоље из више језика и епоха: свакодневне појмове из српског грађанског и сеоског живота, богато црквенословенско наслеђе понајвише религиозне садржине, тадашњу руску лексику с бројним позајмљеницама из западних језика у домену савремене администрације и науке. Он је био еквивалент руског књижевног језика средњег стила, тј. садржао је и народне и особине високог стила, а опет није био спуштен на ниво језика ширих народних слојева.

У доба рускословенског и славеносрпског језика у српски језик ушло је мноштво позајмљеница из западних језика, пре свега у језик Срба под аустријском влашћу. Правац продирања тих позајмљеница био је најчешће од севера и северо-запада према југу. Пре свега то су биле позајмљенице из језика с којим је српски највише био у контакту на том простору – немачког. Највећим делом то су биле речи из трију области: војска, друштвени поредак и занатство (*хауптман, шанац; пургер, талир; плек, сиц, вага*). Међу тим речима био је и велики број речи са суфиксом *-ер*, који ће се касније из њих и издвојити у српском језику¹¹⁵: *беамтер* ‘чиновник’, *пургер, шнајдер, шустер, тишлер* и сл. Преко немачког језика долазили су и утицаји из других европских језика: француског, латинског, италијанског.¹¹⁶ Француске посуђенице у српском најчешће су у војној терминологији, али има их и у другим областима: *мајор, генерал, батерија, дама, банкет, балет* итд. И из француског имамо речи на *-ер*: *дезертер, фризер, инжењер (инжињер)*. Латинске позајмљенице долазиле су углавном из немачког (понеке и из француског) или директно, будући да је латински био званичан језик земаља под угарском круном. Неколико примера: *архив, концепт, експрес, директор, документ, администрација*. Мноштво латинизама са завршетком *-ција* (*апелација, визитација, јурисдикција, егзекуција* и др.) довело је до тога да он буде издвојен као суфикс и у српском језику. У XVIII веку ушло је у српски језик и мноштво италијанизама, понеки

¹¹⁵ Наравно, није само немачки језик био извор овог суфикса. У српском су под њим обједињени немачки и енглески суфикс *-er*, као и француски суфикси *-eur*, односно *-aire*.

¹¹⁶ И руски језик могао је бити извор неких лексема из западних језика, пре свега немачких и француских, будући да је у њега већ почетком XVIII века унесен велики слој стране лексике.

преко немачког, а већи број директно из италијанског, првобитно у говоре на јадранском приморју, а затим дубље према унутрашњости. Такве су, на пример, лексеме *бандера*, *капетан*, *пијаца*, *пиштољ*, *суна*, *шпијун*... Из западних језика улази велики број учених, по структури грчких или грчко-латинских, именица које су накнадно сковане у западној Европи: *академија*, *алегорија*, *анегдота*, *атмосфера* и многе друге. Првенствено из њих се у српском уобичава завршетак *-ија*, који И. Клајн означава као суфикс *-ија*² (2003: 268). На просторима Угарске позајмљен је и одређен број мађаризама. Један део позајмљених речи имао је локални карактер, док су се друге прошириле и на књижевни језик. Неке од тих лексема су: *астал*, *ашов*, *вашар*, *газда*, *соба*, *шаргарена* и др. Из лексема попут *ашов*, *лопов*, *бирова* 'судија' издвојио се у српском језику суфикс *-ов*.

Почетком XIX века међу Србима користе се и даље рускословенски, народни српски и славеносрпски (с примесама руског књижевног језика), као мешавина претходних двају језика. Међутим, рускословенски ван црквених кругова већ увелико губи своје позиције. Славеносрпски је био неустаљен и произвољан, зависио је често од избора појединачног писца, а писање на њему изискивало је какво-такво знање рускословенског или руског. Дакако и тадашњи „народни“ језик који се нашао у књигама није био само народни, већ је у већој или мањој мери био употпуњен рускословенским или руским елементима. Понекад је врло тешко одредити и раздвојити да ли је дело писано на славеносрпском или на народном језику с рускословенским/руским елементима.

4.1.5. У таквим околностима почетком XIX века долази до јачања струје која се залагала за употребу народног језика у својству књижевног. На челу тих струјања нашао се Вук Стефановић Караџић, уз подршку пре свега Јернеја Копитара, аустријског чиновника, цензора за све словенске књиге, лингвисту, ватреног аустрофила и католика. Од њиховог сусрета у Бечу 1813. године почиње дугогодишња сарадња. Кроз своја дела (у тесној сарадњи с Копитаром) Вук постепено почиње да представља своје виђење књижевног језика. Почев од *Мале прстонародње славеносрпске пјеснарице*, преко *Писменице српскога језика*, па све до *Српскога рјечника* из 1818. године Вук надограђује, мења и допуњује своје ставове о језику. У *Српском рјечнику* по први пут примењено је Аделунгово правило да једном гласу одговара једно слово и то је његово прво дело написано новом, реформисаном азбуком. Речник садржи нешто више од 26.000 речи из већег дела земаља настањених Србима, из Хрватске, Славоније, Босне, Херцеговине, Војводине, Србије. Нажалост, једна од највећих мана речника је била та што је био усредсређен највише на народне говоре, а речи цсл. и славеносрпског порекла нису унете (сем оних које су се потпуно одомаћиле у народним говорима), те је тако огромно лексичко благо српског језика занемарено и истиснуто. Готово десет посто лексике у речнику чине турцизми (око 2500 речи), потом је највише германизама (око 200), те позајмљеница из других језика.

Година 1847. сматра се неформалном победом Вукове реформе. Тада излазе четири књиге написане народним језиком: Вуков превод *Новог завјета*, Даничићев *Рат за српски језик и правопис*, *Песме* Бранка Радичевића и Његошев *Горски вијенац* (премда штампан старим правописом и с обиљем црквенословенизама и русизама). Још једна важна година је 1852. када излази друго, далеко савршеније издање *Српскога рјечника*. Ново издање садржало је 47500 речи. У наредном периоду вуковски језик почиње да се користи све већим кругом људи и институција. Крајем 60-их година XIX века Вукова реформа бива званично прихваћена и у Србији на свим нивоима.

Лексика овог периода доживела је велике промене. Највеће промене догодиле су се с рускословенском лексиком – већина лексема ишчезла је из српског књижевног језика. С њима су у потпуности или у великој мери ишчезли и/или се архаизовали и одређени суфикси, од којих је најпознатији *-(ств)ије*. У ОРСЈ налазимо нешто више од три десетине речи с таквим суфиксом¹¹⁷, премда их је данас свега неколико уобичајено ван црквеног

¹¹⁷ Клајн овај суфикс обележава као *-ије*¹ (2003: 147).

језика: *благоутробије, путоштвање, прикљученије, ухљебије, наравоученије* (већина с архаичним призвучком, често и шаљивим). Међутим, један део лексике рускословенског порекла је ипак очуван, најчешће из црквене или апстрактне сфере, попут *жрец, двери, бодар, роптати, нужда, васпитати* и сл. С друге стране, лексика руског порекла остала је сачувана у већој мери, премда ју је понекад тешко и несврхисходно разликовати од речи рускословенског порекла. Већина таквих лексема је творбено и морфолошки прилагођена српском језику (суфикс *-ац* уместо *-ец*, придевски наставци попут наставка ж. р. *-ая* замењени су наставком *-а* итд). Такве су, на пример, речи *личност, негодовати, обмана, одважан, питомац, пуковник, шињел, редов* и многе друге. Такође су у српски ушле многе речи из чешког језика, често кроз хрватско посредство (*доследан, наслов, околност, часопис*). У овом периоду долази и до уклањања многих турцизама из српског језика, премда их је значајан број и задржан, поготову за оне предмете и појаве за које није постојала или се изгубила домаћа реч (*чарапа, марама, јастук, дуван, чорба...*), а такође су се очували већ горепоменути турски суфикси.

4.1.6. У другој половини и крајем XIX века *српски књижевни језик* добија свој коначан изглед, мало промењен до данашњих дана. „Српски језик почињао се претварати у модеран стандардни језик, са разгранатим функционалним стиловима [...] и са обимном терминологијом најразличитијих струка“, наводи Павле Ивић (1998: 243). Готово сви нивои језика постали су стандардизовани, у фази развоја налазили су се речник и синтакса. Филолози и књижевници тога периода настављају да богате језик и да утичу на поједине сфере његовог израза. Посебно се издваја тзв. београдски „стил“, који су развили београдски професори универзитета, писци, песници и други интелектуалци. Текстове београдског „стила“ одликује богатство речника, разуђена и истанчана синтакса, интелектуализованост језика и веће изражајне могућности. Овакав брз развој језика, нажалост, није у потпуности био праћен одговарајућом кодификацијом у виду речника, граматика и других приручника.

У XX веку српски језик преживљава одређене промене, пре свега у својој лексичкој сфери. С територијалним проширењима српске државе после Првог светског рата, порастао је и престиж и употреба српског језика. Након Другог светског рата, у вези с измењеним друштвено-политичким околностима, мења се и лексика српског језика. У њега улазе многе лексеме нове социјалистичке стварности, често из руског језика или по угледу на њега: *комесар, самоуправљање, петолетка, колективизација, ударник, самиздат* и сл. Од 1954. године и Новосадског договора па до средине 90-их година српски мења свој званичан назив и постаје српскохрватски (хрваткосрпски) језик. Крај XX века, као и почетак XXI доноси велики талас англицизама, као што је и случај с већином језика у свету. Они се понајвише јављају у области нових технологија, али и у другим областима: *компјутер, хардвер, сервер, бинцовати, чет, океј...*

4.2. О СРПСКОЈ ТВОРБЕНОЈ СИНОНИМИЈИ (ПРЕГЛЕД НАЈФРЕКВЕНТНИЈИХ СИНОНИМИЧНИХ ТВОРБЕНИХ ТИПОВА)

На основу претходног уводног прегледа историјског развоја српског књижевног језика можемо закључити да је један од основних узрока настанка творбено синонимичних парова лексема било позајмљивање и обогаћивање лексиком страних језика, с којом је унет и касније издвојен значајан суфиксални творбени потенцијал (почев од суфикса турско-персијског порекла, па све до енглеских суфикса који су у новије доба продрли у наш језик). Смењивање различитих књижевно-језичких традиција (српкословенске, рускословенске, славеносрпске и српске народне) није оставило већег трага у овом језичком домену, пре свега због прекида континуитета са словенском традицијом који је донела вуковска реформа.

До прекида синонимних односа долазило је услед различитих узрока чијој основи је закон језичке економије. Овај узрок могао је за последицу имати архаизацију или губљење, једног члана творбено синонимичног пара лексема. С друге стране, даљи развитак значења у једном од чланова творбено синонимичног пара, односно његова семантичка дивергенција, могла је стајати у вези са различитим употребним контекстима у којима су функционисале неке првобитно творбено синонимичне лексеме и довести до њихове трансформације у лексичке парониме.

У оквиру наше теме централно место заузима старословенски ниво, као и типолошке сличности (и разлике) међу разматраним синхроним пресецима, те ћемо у овом делу нашег рада описати пре свега главне појаве српске творбене синонимије, издвајајући најпродуктивније суфиксе односно најпродуктивније творбено синонимичне истокорене творбене типове и указујући на узроке њихове појаве или њихово могуће диференцирање. Јединичне или малобројне примере творбене синонимије помињаћемо спорадично. Као и код руског дела, у овом делу рада неће бити представљен читав систем српске истокорене творбене синонимије, већ највише њене централне карактеристике и њени основни типови, издвојени у оквирима оних творбено-семантичких категорија у којима су они најзаступљенији.

Као и на стсл. и руском нивоу, творбена синонимија значајна је појава и у српском језику. У савременом српском књижевном језику она је такође најразвијенија у следећим творбено-семантичким категоријама: називи лица (*nomina agentis* и *nomina professionis*; *nomina attributiva personalia*; *nomina nationalia et regionalia*; нешто слабије у категорији *femininativa*); апстрактни називи (*nomina actionis* и *nomina acti*; *adjektivabstracta*); именице субјективне оцене (*deminutiva*/ *hipokoristika*; *augmentativa*/ *pejorativa*). Мањи број примера истокорене творбене синонимије налазимо и у категоријама *nomina instrumenti* (оруђа) и *nomina loci*.

4.2.1. Називи лица

4.2.1.1. NOMINA AGENTIS И NOMINA PROFESSIONIS

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-*(л)ац* и -*тељ*: *читалац* – *читатељ*

-*(л)ац* и -*џр*: *владалац* – *владар*

-*(л)ац* и -*џч*: *кројилац* – *кројач*

-*ац* и -*џија*: *грабација* – *грабљивац*

-*ант* и -*атор*: *лицитант* – *лицитатор*

-*ант* и -*џр*: *критикант* – *критичар*

У овој категорији у односе творбене синонимије најчешће улазе суфикси -*(л)ац*, који је уједно и најпродуктивнији у овим односима, затим -*тељ*, -*џч* и -*џр*.

Суфикс -*лац* у великом броју примера гради творбено синонимске парове са суфиксом -*тељ*, као што је то случај са *читалац* – *читатељ*, *рушилац* – *рушитељ*, *старалац* – *старатељ* и сл. У већини случајеви ови парњаци су потпуни синоними, с тим што у неким од њих творенице грађене суфиксом -*тељ* имају јаче изражену стилистичку (књишку) маркираност.

Исти суфикс улази понекад у односе творбене синонимије и с веома продуктивним -*џр* (давно позајмљени суфикс латинско-немачког порекла, лат. -*ārius*, гот. -*areis*) (више у Радић 2018: 21), премда ових примера има необично мало, с обзиром на то да су оба суфикса

врло продуктивна и да творе именице са значењем *nomina agentis* и *nomina professionis*: *владалац – владар, чувалац – чувар*. То је вероватно последица тога што су ти творбени синоними – за разлику од оних са суфиксом *-тељ* који су стилски обојени – потпуни синоними. Срећу се и примери с простим суфиксом *-(а)ц*: *грађевинац – грађевинар*.

Већи број творбено синонимичних парова граде и суфикси *-а̄ч* и *-(а)ц*, односно *-л(а)ц*: *свирач – свирац*¹¹⁸, *кројач – кројилац, вршач – вршилац*², *трагач – трагалац*; са сва три суфикса постоји низ *косач – косац – косилац*. Међу овим паровима лексема данас су уобичајеније оне са суфиксом *-а̄ч*, који је у српском језику врло продуктиван у категорији *nomina agentis*.

Занимљиви су и нивови истокоренских лексема попут *бунтар – бунташ – бунтовник – бунџија*¹¹⁹ (суфикси *-а̄р, -а̄ш, -овник* и *-џија*), будући да сведоче о утицају који су на развратак творбене синонимије имали суфикси страног порекла. Налазимо и низ од три члана *писац – (с)писаатељ – писач* (последња лексема је неуобичајена).

У осталим примерима творбене синонимије у овој категорији учествују суфикси страног порекла (готово увек и са основама страног порекла). Два страна суфикса *-ант* (настао од наставка латинског партиципа презента) и *-атор* (настао као спој завршетка основе латинског партиципа перфекта с агентативним суфиксом *-ор*) (Клајн 2003: 260–261; 278) граде творбено синонимичне парове попут: *еманџипант – еманџипатор, денунџијант – денунџијатор, лиџитант – лиџитатор*.

Стилски различите лексема граде суфикси *-ант* и стари псл. позајмљени суфикс *-ар*, у паровима попут *критикант – критичар, политикант – политичар, музикант – музичар*. Наиме, прва лексема најчешће носи пејоративну нијансу значења.

Сличан однос – стилски неутралне и експресивне лексема – твори и турски суфикс *-(а)џија* у пару с разним домаћим суфиксима: *говорџија – говорник, грабаџија – грабљивац, ловџија – ловац*, премда не увек, као што је случај с паром *млекаџија – млекар*, где су обе лексема стилски неутралне.

Парови попут *револуџионар – револуџионер, опозиџионар – опозиџионер, колекџионар – колекџионер* сматрају се само варијантама једног истог суфикса *-ион̄ар / -ион̄ер* насталог из два извора – „прво према латинском *-arius*, друго према француском *-aire*“ (Клајн 2003: 274), тако да их не можемо сматрати правим творбеним синонимима, већ творбено варијантним лексемама.

4.2.1.2. NOMINA ATTRIBUTIVA PERSONALIA

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ац и *-ист(а)*: *индивидуалац – индивидуалиста*

-ац и *-ица*: *шкртац – шкртица*

-ац и *-ко*: *ћопаваци – ћопавко*

-ац и *-оња*: *грбавац – грбоња*

-ист(а) и *-а̄ш*: *компјутериста – компјутераш*

-ист(а) и *-ант*: *конџертиста – конџертант*

-оња и *-ајлија*: *дугоња – дугајлија*

-њак и *-њак-овић*: *неспособњак – неспособњаковић*

¹¹⁸ За овај пар можемо рећи да је већ у великој мери дошло до архаизације једног парњака, тј. именице *свирац*. Ако се и данас среће, она је стилистички маркирана.

¹¹⁹ Творбена основа ове последње лексема може бити и именица *буна*.

У овој категорији у највећем броју творбено синонимних парова срећемо суфикс *-(a)ц*. Он улази у односе творбене синонимије са суфиксима *-ист(a)*, *-а̄к*, *-ица*, *-ов*, *-оња* и *-ко*.

Са страним по пореклу суфиксом *-ист(a)* суфикс *-ац* гради парове у примерима са истокореном основинском речју страног порекла, попут *индивидуалац – индивидуалиста*, *тоталитарац – тоталитариста*, *сензуалац – сензуалиста* итд.

Понека именица општег рода на *-ица* такође твори творбено синонимне парове с лексемама са суфиксом *-ац*: *пијанац – пијаница*, *шкртац – шкртица*.

Случајеви када суфикси *-ац* и *-а̄к* граде парове су јединични: *мртвац – мртвак*, при чему је друга стилистички обележена.

С позајмљеним из мађарског језика суфиксом *-бв* и домаћим *-ац* срећемо пар *лажац – лажов* (друга именица је много фреквентнија¹²⁰).

Већи број примера имају парови са суфиксима *-ац* и *-ко*¹²¹ као што су: *брбљивац – брбљивко*, *ћопаваци – ћопавко*, *ћораваци – ћоравко*... Код њих примећујемо стилско разграничење, будући да друга лексема носи фамилијарни, донекле и хипокористични призив.

Сличну стилску разлику имају и парови попут *грбавац – грбоња*, *жвалавац – жвалоња*, *ћелавац – ћелоња*, са суфиксима *-ац* и *-оња* (суфикс псл. порекла¹²²).

Врло је распрострањен и интернационални суфикс *-ист(a)* твори парове и са домаћим плодним суфиксом *-а̄ш*¹²³, као у паровима *аутономиста – аутономаш*, *протекциониста – протекционаш*, *компјутериста – компјутераш*... Такође, конкурише и с другим страним суфиксом *-ант*: *концертиста – концертант*, *опскуриста – опскурант* и сл. Други члан ових синонимских творбених парова је најчешће стилистички маркиран, нарочито код примера са суфиксом *-а̄ш*.

Суфикс *-оња* твори и два пара с ретким суфиксом турског порекла *-ајлија*, који придаје овим именицама помало шаљив тон: *дугоња – дугајлија*, *бркоња – брајлија*.

Још један усамљен пар у коме су парњаци са суфиксима страног и домаћег порекла *-атор* и *-еж* је и разговорно *гњаватор – гњавеж*.

Твореницама на *-а̄к* додаје се у појединим примерима и патронимички суфикс *-овић*, те добијамо још афективније деривате: *неспособњак – неспособњаковић*, *покварењак – покварењаковић*, *неспретњак – неспретњаковић* и томе слично. Нешто јачу афективност Клајн објашњава на следећи начин: она „без сумње произилази из првобитног патронимског значења суфикса: *покварењаковић* је не само покварен него је и син односно потомак *покварењака*, што значи да се погрда проширује на целу породицу“ (2003: 170–171).

За суфиксе *-а̄к* и *-ан/-а̄н* налазимо само један пример: *глупак – глупан*.

4.2.1.3. ЕТНОНИМИ (NOMINA NATIONALIA ET REGIONALIA)

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-анин/-јанин и **-а̄к**: *Фочанин – Фочак*

¹²⁰ Постоји још синонима ових лексема: *лажљивац* (од основе придева *лажљив*), ретко *лажоња*, још ређе *лажа* (им. општег рода).

¹²¹ Суфикс *-ко* служи за творбу именица „од придевске основе, и то од придева који значе неку лошу особину, али укупни тон изведенице је пре шаљив него пејоративан“ (Клајн 2003: 194). Такође, ове творенице немају мношину.

¹²² У српском су на овај суфикс и његову употребу утицали и слични суфикси „из румунског или шиптарског језика (исп. рум. *-оаіе*, арум. *-оаја*, мегленорум. *-оаје*; шипт. *-ојџ*, *-ојџ*)“ (Радић 2018: 28–29).

¹²³ Суфикс *-а̄ш* псл. је порекла, али је једино у српском језику данас продуктиван (СП 1: 77).

-анин/-јанин и *-(а)и*: *Ломбарђанин – Ломбардијац*

-анин/-јанин и *-ѐј(а)и*: *Европљанин – Европејац*

-анин/-јанин и *-ѐз*: *Милањанин – Миланез*

-чанин и *-(а)и*: *Козарчанин – Козарац*

-анин/-јанин и *-лија*: *Парижанин – Паризлија*

Код назива житеља држава, градова и области у књижевном језику немамо много бројнијих групе парова творбено синонимичних лексема. Углавном налазимо парове где је једна лексема уобичајена, а друга мање или више необична или се слабо користи.

Нешто већу групу чине називи становника градова (најчешће у Босни), с релативно ограниченим у грађењу етнонима суфиксом *-ѐк* и најдоминантнијим и најчешћим суфиксом ове творбено-семантичке групе *-анин/-јанин*: *Фочак – Фочанин, Гламочак – Гламочанин, Тузлак – Тузланин* и сл.

Осим тога, код назива становника неких страних градова или области постоје колебања како их назвати, те се стога јављају парови као што су *Ломбардијац – Ломбарђанин, Минхенац – Минхењанин, Лондонац – Лондоњанин* и сл. Неки од назива су више или мање препоручени од стране језичких стручњака, једни су више уобичајени, други мање, али за већину топонима се могу користити оба парњака.

Остали примери су готово сви јединични, те ћемо их само побројати и кратко објаснити.

Уз помоћ суфикса *-јанин* и *-ѐј(а)и*¹²⁴ гради се пар *Европљанин – Европејац*. Према РМС *Европејац* је потпуни синоним лексеми *Европљанин*. Међутим, у последње време има и ново значење, некада и погрдно – ‘поборник уласка у Европску унију, поборник европске политике’, које постаје и доминантно.

Од назива главног града Македоније користе се два назива њихових становника: *Скопљак* и *Скопљанац*, са суфиксима *-ѐк* и сложеним суфиксцом *-ѐн(а)и*, насталим контаминацијом суфикса *-ан(ин)* и *-аи*.

Етнички суфикс италијанског порекла *-ѐз* твори парове с домаћим суфиксом *-јанин*: *Пијемонтез – Пијемонћанин, Миланез – Милањанин* (поред *Миланац*), премда се сви облици ретко користе.¹²⁵

У пару *Нишлија – Нишевљанин* (са суфиксом турског порекла *-лија* и ретким суфиксом *-ев-љанин*; уп. *Моск-ов-љанин*) углавном се користи први парњак; други парњак има књишки карактер и готово се и не користи у пракси.

Од парњака *Косовац – Косовар* први се у књижевном језику сматра јединим правилним, премда је у пракси, поготову усменој, други парњак чешћи и често је експресивно обележен.

У низу *Грузин – Грузинац – Грузијац – Грузијанац* могу се наћи у употреби сва четири облика, премда правопис прописује правилним само облике *Грузин* и *Грузијанац*. За облик *Грузин* Клајн наводи да је он „из руског: будући да *-ѐн* код нас не постоји као етнички суфикс“ (2003: 153). Облик *Грузин-аи* настаје, претпостављамо секундарном афисацијом продуктивног суфикса *-аи* на несвојствен српском језику облик етнонима на *-ин*. У творбеној

¹²⁴ Сложени суфикс *-еј(а)и* настао је додавањем домаћег суфикса *-аи* на формант *-еј-* грчко-латинског порекла, а у одређеним више или мање прилагођеним лексемама је и руског порекла (*црвено-белоармејац, црвено-белогардејац, красноармејац, младогардејац*).

¹²⁵ У прошлости је било више образовања са суфиксом *-ез*, која су данас углавном архаизирана: *Јапанез, Холандез* и сл., док је у неке југозападне и јужне дијалекте тај суфикс ушао из албанског језика у оквиру лексема попут *Албанез, Арбанез, Бокез* (Радић 2018: 13).

структури варијанте *Грузиј-анац* срећемо контаминацијом добијен сложен суфикс *-анац* (*-ан(ин) ↔ -ац*).

У пару *Козарац – Козарчанин* за житеље Козаре и Поткозарја прескриптивисти препоручују први облик; у другом се среће преинтегрисана варијанта етонимичког суфикса *-(ј)анин*.

За становника Азије могу се користити лексема *Азијац* и *Азијат*, а правопис препоручује облик *Азијац*, јер лексема *Азијат* може да се користи и у погрдном значењу.

На крају ћемо поменути и пар *Парижанин – Паризлија*, где се друга лексема углавном историјски користила за наше студенте париских универзитета (што неутрално, што подсмешљиво), премда у РМС налазимо да су потпуни синоними (уз то још се наводи и облик *Парижлија* насталим укрштањем претходна два облика).

4.2.1.4. НАЗИВИ ЛИЦА ЖЕНСКОГ ПОЛА (МОВИРАНИ ФЕМИНИНАТИВИ)

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ка и *-ица*: *професорка – професорица*

-ка и *-киња*: *Арапка – Арапкиња*

-иља и *-киња*: *дојиља – дојкиња*

Ова категорија нема велики број творбено синонимичних парова. У њих пре свега улазе творенице са суфиксима *-ка*, *-ица* и *-(к)иња*.

Најмногобројнију групу парова творе врло продуктивни фемининативни суфикси *-ка* и *-ица*: *професорка – професорица*, *докторка – докторица*, *директорка – директорица*. Међу овим парњацима постоји одређена територијална диференцијација – парњаци са суфиксом *-ица* чешћи су на нашем језичком западу. О овом односу пише и Божо Ћорић: „Од два конкурентна моциона суфикса, *-ка* и *-ица*, у српском језику у образовањима са основом на сонанте први је потиснуо други, али не сасвим, што се види из напоредне употребе примера *пастирка/пастурица*, *професорка/професорица* и сл. Треба претпоставити, међутим, да ће у новим образовањима предност имати управо формант *-ка*“ (Ћорић 2008: 222).

Много је мање парова попут *Арапка – Арапкиња*, *Арнаутка – Арнауткиња*, *прворотка – првороткиња*, где имамо синонимију суфикса *-ка* и сложеног *-киња* ($\leftarrow -ка + -иња$). У данашње време уобичајеније су лексема са суфиксом *-киња*, који је постао и врло продуктиван суфикс у овој категорији и готово једини формант за мовирање страних назива занимања.

Још је мање примера творбених синонима са суфиксима *-иља* и *-киња*: *дојиља – дојкиња*, *неродиља – нероткиња*. Суфикс *-(и)ља* је псл. порекла, настао додавањем суфикса *-ја*, *-њја*, *-њји* на елемент *-л-*, творећи тако *nomina agentis* „*pierwotnie dwurodzajowe, różniej ograniczone do rodzaju żeńskiego*“ (СП 1: 106).

Као пример обнављања творбене структуре могао би да послужи низ *суседа – сусетка – сусеткиња*.

4.2.1.5. Опште одлике творбене синонимије у творбено-семантичкој групи назива за лица

Међу именицама које означавају лица у српском језику у односе творбене синонимије најчешће улазе суфикси *-(л)ац*, *-тељ*, *-аћ*, *-ајр*, *-ист(а)*, *-ајк*, *-ка*, *-ица* и *-(к)иња*, *-(ј)анин*. Главне карактеристике творбене синонимије ове творбено-семантичке скупине су следеће:

1) Јасно је уочљива разлика између прве две категорије (*nomina agentis/nomina professionis* и *nomina attributiva personalia*) и потоње две (етноними и називи лица женског пола), по броју суфикса који учествују у творбеној синонимији. Наиме, у прве две категорије налазимо далеко већи број суфикса и примера творбене синонимије, нарочито код јаче експресивно обележених *nomina attributiva personalia*, чија је разлика у творбеној структури мотивисана потребом да се варирањем формалног лика датих лексема обележи индивидуалан, субјективан став њихових номинатора. Поред тога, у категоријама *nomina agentis* и *nomina professionis* велики број парова почива на синонимији суфикса домаћег и страног порекла, што за категорије етнонима и фемининатива није карактеристично.

2) Појава творбено синонимичних парова лексема са домаћим односно страним по пореклу, али одомаћеним суфиксом, додатим на основу страног порекла, типа *индивидуалац – индивидуалиста, тоталитарцац – тоталитариста, сензуалац – сензуалиста*. Њу прате и примери творбено синонимичних лексема код којих су оба суфикса страног порекла: *еманципант – еманципатор, денунцијант – денунцијатор, лицитант – лицитатор*. Наведени парови сведоче о различитим поступцима деривационе адаптације именица страног порекла.

3) У великом броју примера синонимија почива на стилској разлици лексема, која се неретко постиже комбиновањем домаћих и страних суфиксалних елемената, као код *говорција – говорник, аутономиста – аутономаш, гњаватор – гњавез, бркоња – бркајлија, Парижанин – Паризлија*. „Комбинација генетски различитих елемената такође може да буде узрок стилске маркираности изведенице“, што се понајвише „односи на хибридне формације са домаћом основом и страним суфиксом“, закључује Б. Ћорић (2008: 180). Такве формације имају функцију „исказивања посебне стилско-семантичке вредности [...], уз њихов разговорни карактер као главну одлику“ (Радић 2018: 14). Такав однос се ређе среће у лексемама чија су и основинска реч и суфикс домаћи (*мртвац – мртвак*).

4) Промена односа творбене синонимије огледа се у појединим паровима изведеница код којих можемо пратити архаизацију или истискивање једног члана пара другим. Конкурентни односи међу њима најчешће доводе до тога да у активној употреби остаје једна реч, док друга одлази у пасивни лексички фонд. Такви су односи међу лексемама *владатељ (заст.)* и *владар, гледач (заст.)* и *гледалац, гостиња (заст.)* и *гошћа* итд.

5) У појединим паровима констатује се диференцијација у употребној сфери: *писац* (*n. professionis*) – *писар* (обично се односи на средњовековне писаре) – *писатељ* (јаче изражено значење својства, карактеристике и стилска (књишка) маркираност). Слично је и у сл. паровима са суфиксом *-тељ* који су стилски (књишки) обележени: *читалац – читатељ, рушилац – рушитељ, старалац – старатељ* (*старатељ* се обично јавља у правној, законодавној сфери). На лексичком нивоу ови парови функционишу као пароними.

6) Главни узроци појаве творбене синонимије су: **а)** појава нових преинтегрисаних (нпр. *-лац, -чанин, -њак*) или сложених суфикса (нпр. *-инац, -анац, -киња*), јачање њихове продуктивности и у вези са тим појава нових творбено синонимичних парова; **б)** исто изазива и јачање продуктивности неких словенских суфикса током историјског развитка српског језика (нпр. *-аши, -иља, -оња*); **в)** појава страних по пореклу суфикса (нпр. *-ија, -ант, -атор, -ист(а), -ез, -ов*) који ступају у синонимске односе са домаћим суфиксима или међусобно; **г)** потреба за јачом експресивном обележеношћу; **д)** диференцијација у употребној сфери; **д)** стилистичка диференцијација (разговорно / књижевно), нарочито у сфери етнонима.

4.2.2. Апстрактни називи

Међу именицама с апстрактним значењем налазимо велики број творбених синонима и низова с разним суфиксима. Међу њима се посебно издвајају суфикси *-ба* (*-идба*, *-оба*)¹²⁶, *-ина*¹ (*-нина*, *-бина*, *-арина*, *-овина/-евина*, *-авина*, *-ачина*), *-ло* (*-ило*), *-ње*, *-бст* (*-нбст*), *-ота*¹, *-оћа* и *-ство* (*-анство*, *-ѝнство*). Као и у руском делу нашег рада, под категоријом *nomina abstracta* обухватили смо две поткатогије: **а)** *nomina actionis* и *nomina acti* (одн. *nomina resultativa*), од глаголских творбених основа (девербативи) и са значењем некакве радње или стања (резултата датог процеса) и **б)** *adjektivabstracta*, настале од придева са значење какве апстрактне, поименичене особине.

4.2.2.1. NOMINA ACTIONIS И NOMINA ACTI

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ње и *-(ā)ција*: *конзервирање* – *конзервација*

-ње и *-ажа*: *сортирање* – *сортажа*

-ње и *-(а)к*: *опорављање* – *опоравак*

-ње и *-њава*: *кукање* – *кукњава*

-ње и *-анција*: *бежање* – *бежанција*

-ава и *-ав-ина* *грмљава* – *грмљавина*

Апстрактне именице са значењем радње или стања имају далеко мањи број творбених синонима у поређењу с *adjektivabstracta*.

Прву и највећу групу чине парови домаћих глаголских именица на *-ње* (развијен преинтеграцијом обличких суфикса старих трпних партиципа – **n-ѝје*) и позајмљених именица на *-(ā)ција*, као што су *конзервирање* – *конзервација*, *ресорбовање* – *ресортиција*, *филтрирање* – *филтрација*. Први парњак непосредно је мотивисан творбено-морфолошки адаптираним глаголом страног порекла (нпр. *ресорбовање* ← *ресорбовати*), док други представља творбено-морфолошки прилагођену позајмљеницу из страног језика. Потпуну паралелу њима налазимо и у руском језику.

Готово иста ситуација је и с паровима са суфиксом *-ње* и другим страним суфиксима: *-ажа* (*сортирање* – *сортажа*, *монтирање* – *монтажа*; *муљање* – разг. и шаљ. *муљажа* и сл.), ретко с *-ура* (*дресирање* – *дресура*).

Неколико синонима суфикс *-ње* гради и са суфиксом *-(а)к*: *опорављање* – *опоравак*, *напредовање* – *напредак*, *назадовање* – *назадак* (као и њему близак суфикс истог постанка *-ће* (← **t-ѝје*): *развиће* – *развитак*). У другом члану пара јаче је изражено резултативно значење.

Поред тога, налазимо и одређен број парова код којих наспрам лексеме на *-ње* стоји лексема са експресивним суфиксом *-њава*. Такви су парови *кукање* – *кукњава*, *пуцање* – *пуцњава*, *јурење* – *јурњава*... Код њих је присутна, где прва реч представља неутралну, а друга експресивну лексему.

Такав однос налазимо и код парова где је у другом парњаку суфикс *-анција*: *бежање* – *бежанција*, *говорење* – *говоранција*, *уживање* – *уживанција* итд.

Још један облик творбене синонимије представљају парови попут *грмљава* – *грмљавина*, *тутњава* – *тутњавина*, *јурњава* – *јурњавина* итд. У њима се код другог парњака на суфикс *-ава* наслојава суфикс *-ина*.

¹²⁶ Суфикс *-(о)ба* служи за поименичење придева (*грдоба*, *злоба*, *тескоба*), док суфикс *-ба* (←**-ѝба*) има функцију грађење девербатива од глаголских основа (*борба*, *молба* и сл.).

Јединични пример представља пар *вршидба*¹²⁷ – *вршај* (суфикси *-идба* и *-āj¹*).

4.2.2.2. АДЈЕКТИВАБСТРАКТА

Преглед основних творбено синонимичних парова:

- ба* и -*б-ина*: *судба* – *судбина*
- бст* и -*ило*: *лудост* – *лудило*
- бст* и -*ње*: *отуђеност* – *отуђење*
- бст* и -*итѣт*: *релативност* – *релативитет*
- бст* и -*ија²*: *синонимност* – *синонимија*
- бст* и -*из(а)м*: *колективност* – *колективизам*
- бст* и -*оћа*: *јасност* – *јасноћа*
- оћа* и -*ило*: *сивоћа* – *сивило*
- оћа* и -*ина*: *празноћа* – *празнина*
- оћа* и -*оба*: *грдоћа* – *грдоба*
- оћа* и -*ота*: *мекоћа* – *мекота*
- ство* и -*ина*: *царство* – *царевина*
- ство* и -*итина*: *неваљалство* – *неваљалитина*
- ство* и -*из(а)м*: *конфучијанство* – *конфунчијанизам*
- ство* и -*ија*: *тиранство* – *тиранија*

У поређењу с првом подгрупом, код адјективабстракта постоји доста већи број творбених синонима, премда је у њима углавном заступљен невелики број суфикса, као што су *-ина*, *-оба*, *-бст*, *-оћа* и *-ство*, а нарочито последња три.

Суфикси *-оба*, *-бст* и *-оћа* граде одређен број творбено синонимичних низова, као у примерима *злоба* – *злост* – *злоћа*, *гњилоба* – *гњилост* – *гњилоћа*.

Одређене именице са суфиксом *-ба* бивају проширене суфиксом *-ина*: *судба* – *судбина*, *враџба* – *враџбина*, *наруџба* – *наруџбина*. Потоње именице данас су уобичајеније, док су именице на *-ба* користе у песничком језику (као нпр. *судба*) или су присутније у западном делу некадашње српскохрватске језичке заједнице (као нпр. *наруџба*).

Врло продуктивни суфикс *-бст* „има само једну функцију – поименичавање придева. Од свих суфикса с таквом функцијом он је без сумње најплоднији“, вели И. Клајн (2003: 223). У оквирима нашег истраживања забележили смо неколико група парова с овим суфиксом.

Прва од њих, са суфиксима *-бст* и *-ило*, садржи обиље примера као што су *лудост* – *лудило*, *блентавост* – *блентавило*, *блештавост* – *блештавило*... Други члан пара носи нешто јаче изражену „активну“ семантичку нијансу која вероватно потиче од примарне семантичке функције суфикса *-и(ло)*.

Сем тога, бројни су примери и с овим суфиксом и суфиксом *-ње*: *отуђеност* – *отуђење*, *засићеност* – *засићење*, *загађеност* – *загађење* и слично, где је у оба примера у основи трпни гл. придев.

---

¹²⁷ Суфикс *-идба* (*просидба*, *женидба*) је, према Белићу, настао контаминацијом суфикса *-итва* и *-ба* (*-итба* → *-идба*) (Белић 2000: 119).

Ништа мање примера *-ост* твори у пару са суфиксом страног порекла *-итет* (од фр. *-ite* преко немачког *-itet* (Клајн 2003: 276–277)): *легитимност – легитимитет, новост – новитет, релативност – релативитет* итд. Прва лексема у сваком пару директно је мотивисана придевом (редом *легитиман, нов, релативан*), док је друга морфолошки прилагођена позајмљеница из западних језика и посредно мотивисана придевом.

Нешто мањи број примера налазимо међу паровима који имају суфиксе *-ост* и *-ија*²: *синонимност – синонимија, монотоност – монотонија, симетричност – симетрија*, где је ситуација истоветна као у претходном случају са суфиксом *-итет*.

И са суфиксом *-из(а)м* имамо незанемарљив број примера. Суфикс *-из(а)м* је „свакако данас најпродуктивнији, најупадљивији и најпопуларнији од свих суфикса страног порекла“ (Клајн 2003: 266) и иде по правилу с основама страног порекла. Неки од парова су *примитивност – примитивизам, колективност – колективизам, формалност – формализам*, премда парњаци често нису апсолутни синоними, већ именице на *-из(а)м* углавном имају још нека додатна значења (нпр. *формализам* је учење у филозофији, као и правац у уметности).

Наредни продуктивни суфикс *-оћа* (који је историјски само јотована варијанта суфикса *-ота* (Скок 1971, Т. 2: 576)) учествује у односима творбене синонимије такође с великим бројем суфикса: *-ост, -ило, -ина, -оба, -ота*.

Често се јавља у комбинацији са суфиксом *-ост*, нпр: *строгоћа – строгост, јасноћа – јасност, вероватноћа – вероватност* и др. Постоје и примери синонимних низова попут *хитроћа – хитрина – хитрост* (суфикси *-оћа, -ина* и *-ост*).

Са суфиксом *-ило* такође постоји већи број примера: *сивоћа – сивило, плавоћа – плавило, бледоћа – бледило*... И овде се граде низови лексема попут *сивоћа – сивило – сивост* и сл.

Врло су чести и примери са суфиксом *-ина*: *празноћа – празнина, густоћа – густина, чврстоћа – чврстина* и др.

Поред већ горе помињаних низова творбено синонимичних именица са суфиксима *-оћа, -оба* и *-ост* забележили смо и парове само са суфиксима *-оћа* и *-оба*: *грдоћа – грдоба*, те *тесноћа – тескоба*¹²⁸, код којег други парњак развија и пренесено значење ‘потештеност, туга; тегиба, мука’

Са својом варијантом *-ота* – гледано из дијахронијске перспективе – суфикс *-оћа* такође гради одређени број парова: *мекоћа – мекота, нагоћа – нагота, самоћа – самота*... Негде се јавља и члан на *-ост*, те имамо и низове, као нпр. *нагоћа – нагота – нагост*.

Данас су углавном нешто уобичајенији облици на *-оћа* код којих је, у неким случајевима, присутније везивање за неке конкретније појмове: уп. *чистоћа* означава ‘стање онога што је физички чисто’, а *чистота* ‘стање онога што је морално, естетски чисто’, док се трећи члан *чистина* специјализује за означавање природне средине тј отворених, раскрчених и сл. простора.

Изразито продуктивни суфикс *-ство* (Клајн 2003: 228–229) гради творбено синонимне парове с домаћим суфиксима *-ина* и *-итина*, те са суфиксима страног порекла *-из(а)м* и *-ија*².

У комбинацији с *-ина* налазимо парове попут *царство – царевина, краљевство – краљевина, кнежевство – кнежевина* и сличне, где су парњаци на *-ство* добијени семантичким померањем ‘особина каквог владара, владарска моћ’ → ‘држава, територија у којој он влада’ (*краљевство* и *кнежевство* имају у основи присвојни придев *краљев, односно кнежев*).

¹²⁸ Обе именице имају исти корен **těsk-*, који се у именици *тесноћа*, односно у придеву у њеној основи **těsk-ьпъ* упростио, тј. из групе *-skn-* после губљења полугласника испало је *-k-*. Постоји и облик с *-ота – тескота*.

Афективни суфикс *-штина* такође гради парове који су најчешће емоционално обојени у односу на њихове неутралне парњаке на *-ство*. Неки од примера су *лукавство – лукавштина, неваљалство – неваљалиштина, сиромаштво – сиромаштина* итд.

Велики број творбено паралелних изведеница граде суфикси *-ство* и *-из(а)м*. Навешћемо неке од тих синонимних парова: *конфуцијанство – конфунцијанизам, европејство – европеизам, херојство – хероизам*. Будући да су суфикси *-ија¹* и *-ија²* истог порекла, како наводи и сам Клајн (2003: 268), те да су углавном неодвојиви један од другога¹²⁹, овде ћемо у паровима са суфиксом *-ство* навести и оне именице у којима је суфикс условно означен и као *-ија¹*, и као *-ија²*. Такве су, на пример, именице *тиранство – тиранија, ропство – робија, мајсторство – мајсторија...*

4.2.2.3. Опште одлике творбене синонимије у творбено-семантичкој групи апстрактних назива

1) Код прве подгрупе, тј. *nomina actionis* и *nomina acti*, далеко најчешћи и најпродуктивнији по питању творбене синонимије јесте суфикс *-ње*, који твори глаголске именице. Као и у руском, изведенице с њим творе парове с именицама страног порекла (суфикси *-(ā)ција, -ажа, -ура; -аницја*), али и с домаћим суфиксима попут *-(а)к* и *-њава*. То и не чуди уколико узмемо у обзир тврдњу да „за његову употребу, бар од несвршених глагола, практично нема ограничења“ (Клајн 2003: 216), као и чињеницу да у Николићевом Обратном речнику глаголске именице на *-ње* заузимају 85 страна, односно више од 10.000 одредница. У неким од примера среће се стилска диференцијација будући да је други члан пара експресивно обележен (нпр. *уживање : уживаницја, муљање : муљажа*), док се у паровима типа *опорављање : опоравак* у другом члану пара јаче је изражено резултативно значење.

2) Код парова типа *филтрирање – филтрација, сортирање – сортажа*, те *легитимност – легитимитет, симетричност – симетрија, херојство – хероизам* и *примитивност – примитивизам* имамо посебну врсту творбене синонимије где је прва лексема непосредно мотивисана позајмљеним и адаптираним глаголом, односно придевом, док друга може бити или директна, творбено адаптирана позајмљеница или посредно мотивисана датим глаголом/придевом.

3) Групу *adjektivabstracta* одликује велики број примера творбених синонима и нарочито синонимних низова. Неки од њих су потпуно синонимични, док се код других срећу танана подвајања у значењу, која је без контекста у којима се јављају каткада тешко прецизно дефинисати (уп. *блентавост – блентавило, сивоћа – сивило – сивост*). У неким примерима среће се и изразитија семантичка диференцијација (уп. *формалност – формализам*), јача афективна обележеност једног од чланова пара (уп. *лукавство – лукавштина*), подвајање у употребним сферама (уп. *чистоћа – чистота – чистина*).

4) У датој групи се примећује и један број примера с наслојавањем суфикса, као што је код парова *грмљава – грмљавина, судба – судбина* и сл.

5) Занимљив је и пример где пратимо како се из старог псл. суфикса **-ота* на српском (и словеначком) терену развија дериват *-оћа (*ot-ja)*, да би онда та – из сихронијске перспективе два суфикса – почела да граде творбене синониме (нпр. *нагота – нагоћа*) са извесним тананим подвајањем у значењу.

6) Узроци који доводе до творбене синонимије у овој категорији су следећи: **а)** појава страних по пореклу суфикса (*-ија, -ажа, -ура, -итѐт, -из(а)м*); **б)** појава нових домаћих суфикса развијених на српском терену (*-идба, -оћа, -штина*); **в)** историјско гранање једнога суфикса у два (*-ота* и *-оћа*); **г)** потреба да се формално обележе стилистичке разлике

¹²⁹ Ова два суфикса су код Клајна условно подељена углавном по томе да ли се додају на основе домаћег или страног порекла. Оба имају широк спектар значења.

(неутрално / експресивно), нпр. *уживање – уживаница*; д) сложени процеси у вези са адаптацијом лексике страног порекла (типа *ресорбовати → ресорбовање / ресорпција*);

4.2.3. Именице субјективне оцене

Код именица субјективне оцене примере у којима налазимо творбену синонимију поделићемо у две подгрупе: деминутиве / хипокористике и аугментативе / пејоративе.

4.2.3.1. DEMINUTIVA/HIPOKORISTICA

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-ић и **-(а)к**: *цветић – цветак*

-ић и **-e^l**: *лисиче – лисичић*

-ић и **-че**: *кумић – кумче*

-ић и **-чић**: *хлебић – хлечић*

-ашице и **-анце**: *кориташице – коританце*

-а и **-ко**: *шврћа – шврћко*

-ки и **-ка**: *Мики – Мика*

У овој подгрупи најчешћи је деминутивни суфикс *-ић*. Он гради парове с другим суфиксима, попут *-(а)к*, *-e^l*, *-че*, као и са преинтегрисаним суфиксом *-чић*.

Код парова са суфиксом *-(а)к – цветић – цветак*, *листић – листак*, *облачић – облачак* итд. – други чланови парова имају према Матичином речнику и деминутивно и хипокористично значење и данас су више присутни у песничком језику.

Суфикс *-e^l* твори именице са значењем младунчета (Клајн 2003: 139), те имамо примере попут *јаре – јарић*, *вуче – вучић*, *лисиче – лисичић* и још неке. Овде се примећује јачање продуктивности деминутивног суфикса *-ић* и у сфери означавања младунчади, која је првобитно припадала суфиксу *-e ← *-e(t)-* (СП 1: 150); појава је забележена и на старословенском нивоу *дѣтиць, козьлиць, пѣтиць*.

И са новим преинтегрисаним суфиксом *-че¹³⁰* суфикс *-ић* твори велики број синонимичних парова. Издвојићемо неколико примера: *кумић – кумче*, *лавић – лавче*, *коњић – коњче*; има их, наравно, и међу називима предмета, као код *тањирећ – тањирче*, *шеширећ – шеширче*, *сокачић – сокаче* и сл.

Са својом творбеном варијантом, преинтегрисаним суфиксом *-чић* (издвојеним из односа типа **v_lkъ : *v_lk-ic → *v_lč-ic* и затим уопштеним) овај суфикс гради немали број примера попут *хлеб-ић – хлеч-чић*, *мач-ић – мач-чић*, *голуб-ић – голуп-чић* и др. Постојање многобројних варијаната са суфиксом *-чић* вероватно је последица тога што је суфикс *-ић* вишезначан, те се у свести говорника не асоцира само с умањеницама. Треба напоменути и опаску М. Стевановића, коју цитирамо према (Клајн 2003: 89): „више има деминутива на *-чић* од именица ‘што су већ имале један деминутивни наставак’, као *хлечић* од *хлеб-ац*, *синчић* од *син-ак*, *ђаволчић* од *ђавол-ак* и слично.“ То би значило да се у наведеним примерима, дијахроно гледано, може се пратити наслојављање суфикса, проширивање творбене структуре и појачавање њихове деминутивности суфиксом *-ић* (*син-(а)к-ић → синчић*).

¹³⁰ Суфикс *-че* настао је преинтеграцијом од словенског суфикса *-e ← *-e(t)-* у кругу именица са основна *-к*. Користи се и у књижевном српском језику, али је посебно заступљен у „источним српским теренима [...], да би у старосрпским говорима он био један од најпродуктивнијих именичких суфикса“ (Радић 2018: 79–80).

Неколико примера имамо са сложеним суфиксима *-ашице* (← *-ъчь-це*) и *-анце* (← *-ънь-це*)¹³¹: *месташице – местанце, кориташице – коританце*, као и *-ѣшице* и *-ѣнце*: *јагњешце – јагњенце, пилешце – пиленце*.

Претежно хипокористично значење имају парови *злоћа – злоћко, шврћа – шврћко, буца – буцко*, који су различити по структури и пореклу. Хипокристички *злоћа* могао је, наиме, настати и конкретизацијом апстрактне именица *злоћа* (од *зло*), док се код хипокор. *шврћа/шврћо* (: *шврћкати*) и *буца/буцо* (: *на-буцити*) јавља хипокристични (фамилијарни) суфикс *-а/-о*, присутан и у личним хипокористицима (типа *Пера/Перо, Лаза/Лазо* и сл.), одакле је даље раширен. Парови са хипокор. суфиксом *-ко* носе нешто већу хипокористичност.

Код имена од миља постоји одређени број парова мушких и женских надимака као што су *Зоки – Зока, Мики – Мика, Боки – Бока, Веки – Века* са суфиксима *-ки* и *-ка*. За суфикс *-ки* Првослав Радић пише да је настао у вези с хипокористичним *-и* у надимцима попут *Боги, Вуки* и сл., као и под утицајем имена придевског порекла (*Добри, Драги*), а такође страних надимака типа *Мики* (енг. *Mickey*) (Радић 2018: 18).

4.2.3.2 AUGMENTATIVA/PEJORATIVA

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-урина и *-етина*²: *бабурина – бабетина*

-уштина и *-етина*²: *баруштина – баретина*

-ура и *-ур-ина*: *машчура – машчурина*

-урина и *-урда*: *ножурина – ножурда*

-урда и *-урд-ача*: *косурда – косурдача*

У овој поткатегорији налазимо неколико суфикса који улазе у односе творбене синонимије. То су *-етина*², *-ура*, *-урда*, *-урина*, *-(у)штина*.

Суфикси *-урина* и *-етина*² граде парове попут *бабурина – бабетина, ножурина – ногетина, врећурина – врећетина* и многих других. Овакви односи постоје код великог броја именица од којих се могу саградити увећанице. Поред тога, велики број ових изведеница има и пејоративну нијансу значења. Поједини парови могу прерасти у низ од три синонимичне лексеме (додавањем лексеме са суфиксом *-уштина*), нпр. *маглурина – маглетина – маглуштина*.

„Аугментативно-пејоративни суфикс *-уштина* вероватно је настао укрштањем неколико суфикса сличног значења: *-ина, -етина, -уштина, -штина*“ (Клајн 2003: 250). Са лексемама изведеним суфиксом *-етина*² налази се и у паровима: *баруштина – баретина, ракиштина – ракијетина*.

Суфикс *-урина* настао је „спајањем аугментативних суфикса *-ура*¹³² и *-ина*: од изведеница типа *главура* додавањем суфикса *-ина* добијено је *главурина*“ (Ћорић 1982: 228). Појачавање суфикса *-ура* суфиксом *-ина*, среће се и у примерима *кошчура – кошчурина, машчура – машчурина*; исти суфикс могао је бити проширен и суфиксом *-да*: *главура – главурда*.

Суфикси *-урина* и *-урда* такође граде творбене синониме: *ножурина – ножурда, змијурина – змијурда, књижурина – књижурда* и др.

¹³¹ В. Белић 2000.

¹³² Суфикс *-ура* и створени на његовој основи *-урда* и *-урина* вероватно су настали и/или се развили под утицајем румунског множинског наставка *-ori / -uri* (Радић 2018: 11–12).

На суфикс *-урда* додаје се и суфикс *-ача*, који још више појачава пејоративност: *књижурда – књижурдача, косурда – косурдача, главурда – главурдача*.

4.2.3.3. Основне структурно-семантичке одлике творбених синонима именица субјективне оцене

Творбена синонимија код именица субјективне оцене има следеће одлике:

1) Парови са суфиксима *-ић* и *-чић* представљају пример творбено варијантних лексема и историјски гледано илуструју процес осамостаљења преинтегрисане варијанте примарног суфикса. Ову појаву можемо довести у везу с вишезначношћу суфикса *-ић* и потребом да се деминутивност јасније обележи.

2) Ову категорију (као и експресивно обележену *nomina attributiva personalia*) одликује изразита формална варијантности суфиксалних елемената остварена различитим творбеним постпцима, пре свега оним које одликује преинтеграција (суф. *-чић*, *-че*), секундарна афиксација (*-ура* → *-ур-да* → *урда-ача*; *-ура* → *-ур(а)-ина*) и контаминација суфиксних елемената (*-уштина*, *-аице*).

3) Ретка је појава страних по пореклу суфикса, ако изузмемо поједине стране утицаје на њихов настанак, развој или продуктивност – могући влашки утицај код суфикса *-ура*, *-урина*, *-урда*, као и код хипокористичног суфикса *-ки* аналошки утицај страних личних имена типа енг. *Mickey*.

4) Међу главним узроцима творбене синонимије именица субјективне оцене су: **а)** комуникативна потреба да се експресивно творбено значење обнови, нагласи и субјективизира учешћем различитих творбених модела, међу њима и оних које представљају преинтегрисане варијанте једног истог примарног суфикса, затим модели добијени секундарном афиксацијом тј. наслојавањем суфикса или они код којим се јављају суфикси добијени контаминацијом тј. укрштањем и обједињавањем структура различитих али изофункционалних суфикса; **б)** вишезначност суфикса и услед тога потреба да се он замени једнозначнијим суфиксом тј. оним код којег је експресивно творбено значење изразитије (парови са суфиксима *-ић/-чић*); **в)** ширење суфикса првобитно ограниченог на одређени дијалекат, односно групу дијалеката (суфикс *-че*); **г)** стилистичка диференцијација (типа *цветић / цветак*).

4.2.4. Nomina instrumenti

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-љка и *-ла*: *свираљка – свирала*

-љка и *-ло*: *цедиљка – цедило*

-љка и *-лица*: *капаљка – капалица*

-аћ и *-ло*: *бројач – бројило*

Међу називима оруђа, уређаја и алата не налазимо велики број примера творбене синонимије, као и на старословенском, односно руском нивоу, што је условљено семантичком природом ове групе назива који су, слично термиолошкој лексици, једнозначни. У овој категорији у тим односима учествује неколико суфикса, сви са невеликим бројем примера: *-(а/и)љка*, *-аћ*, *-(л)ица*, *-ла* и *-ло*.

Изведенице са суфиксима *-(а)љка/-(и)љка*, *-ла* и *-ло* имају одређену тенденцију да означавају једноставније справе, док су суфиксима *-аћ* и *-(л)ица* чешће изводе називи сложенијих механизма, уп. *бушило* 'справа за бушење, сврдло' : *бушилица* 'машина за

бушење’, *цедило*, *цедиљка* ‘материја или справа кроз коју се нешто цеди’ : *цедилица* ‘соковник, направа за цеђење сока’, премда има и супротних примера (*појачало* = *појачивач* ‘апарат за појачавање звука’). Суфикс *-(а)љка/-и)љка* гради творбено синонимне односе са свим другим суфиксима. Бошковић у објашњењу постанка суфикса *-аљка/-иљка* полази од примарних форми *-аља/-иља* и своди их на њихове деривате: „именице на *-аљка* и *-иљка* представљају једини случај где *n. agentis* (на *-аљка*, *-иљка*) нису развитком унутрашњег значења [*Бошковић* под овим мисли на семантичку деривацију типа носач *n. agentis* → носач *n. instrumenti*] дала *n. instrumenti*, већ су ова добијена употребом различитог наставка.“ (*Бошковић* 2007: 345.) Са суфиксом *-ла* среће се у пару *свираљка* – *свирала*, са суфиксом *-ло* у *цедиљка* – *цедило*, *носиљка* – *носило* (најчешће у облику мн. *носила*) и др.

Суфиксе *-љка* и *-лица* можемо наћи у паровима попут *капаљка* – *капалица*, *садиљка* – *садилица*, *бризгаљка* – *бризгалица* и сл. Постоје и поједини низови синонимичних лексема, као *дуваљка* – *дувалица* – *дувало*, *гасиљка* – *гасилица* – *гасило* (суфикси *-аљка*, *-лица* и *-ло*).

Суфиксе *-аљ* и *-ло* налазимо у паровима *бројач* – *бројило*, *појачивач* – *појачало*, *покривач* – *покривало*. Примера је мали број, што потврђује констатацију да „са становишта деривације овај је суфикс [суфикс *-аљ* – М. М.] готово без конкуренције, чиме се потврђује његова доминантна функција у творби NI [*nomina instrumenti*]“ (*Штасни* 2017: 345). Поменути суфикс твори и низ *стругач* – *стругача* – *стругало* – *стругалица* – *стругаљка*, заједно са суфиксима *-ча*, *-ло*, *-лица* и *-аљка*.

Једини пронађени пример за *-ка* и *-ица* је *ручка* – *ручица*.

У овој категорији нашли смо и низ од седам чланова са суфиксима *-ка*, *-ак*, *-ља*, *-ица*, *-ло* и *-лица*: *дршка* – *држак* – *држаља* – *држаљка* – *држаљица* – *држало* – *држалица*. Наравно, нису све лексеме потпуно и подједнако синонимичне, тј. поједина значења немају сви чланови низа: *држало*, *држаља*, *држаљица* и *држалица* означавају ‘део алата који се држи у руци’, док су *држаљка*, *држак* и *дршка* синоними са ширим значењем ‘део предмета који се држи или хвата руком’. Поред тога *држак* има и значење ‘петелка’, а *држало*, *држаља* и *држаљица* имају додатно значење ‘сталак за перо’.

Поједине изведенице суфиксом *-ло* данас већ имају нијансу застарелости, што је вероватно условљено и њиховом улогом у означавању једноставнијих предмета, који се у данашњој технолошкој цивилизацији мање користе, уп. нпр. *дувало*, *гасило*, *стругало*, *држало*.

Основне структурно-семантичке карактеристике творбених синонима у овој класи назива

1) Творбена синонимија у овој категорији је доста оскудна. Понекад су парови (делимично) синонимичних лексема супротстављени по степену сложености направе (уп. нпр. *бушило* – *бушилица*).

2) Карактеристично је да у њој нема ни једног суфикса страног порекла.

3) Узроци настанка творбено синонимичних односа: **а)** Примарни узрок настанка творбених синонима у овој класи назива је продирање неких суфикса са примарним значењем лица и у ову класу назива (нпр. суф. *-аљ*, *-ица*, *-аља*, *-ка*) у којој они бивају конкурентни основном псл. инструменталном суфиксу **-dlo* (уп. нпр. *носач* : *носило*, *држач* : *држало*, *казаљка* : арх. *казало* и сл.); **б)** творбено-семантичка диференцијација од агентивних назива за лица (женског пола), условила је појаву наслојавања суфикса *-ка* на примарно „лични“ суфикс *-аља* /*-иља*, што је довело до појаве врло продуктивног суфикса *-аљка/-иљка* који се онда јавља као конкурентан у низу творбено синонимичних парова; **в)** потреба да се успостави одређена диференцијација у значењу: простије / сложеније справе (*бушило* ‘справа за бушење, сврдло’ : *бушилица* ‘машина за бушење’, *цедило*, *цедиљка* ‘материја или справа кроз коју се нешто цеди’ : *цедилица* ‘соковник, направа за цеђење сока’); диференцијација

значења у низовима тв. синонимичних лексема (*држало, држаља, држаљица* и *држалица* – ‘део алата који се држи у руци’ : *држак* и *дрика* – ‘део предмета који се држи или хвата руком’; додатна значења: *држак* – ‘петелка’, *држало* и *држаља* и *држаљица* – ‘сталак за перо’).

4.2.5. *Nomina loci*

Преглед основних творбено синонимичних парова:

-а̄к и *-йк*: *шљивак* – *шљивик*

-ња̄к и *-иште*: *паиња̄к* – *пациште*

-(ињ)а̄к и *-а̄рњӣк*: *голубиња̄к* – *голубарник*

-а̄рњӣк и *-(ињ)ац*: *кокошарник* – *кокошињац*

-ана¹ и *-ара*: *црепана* – *црепара*

-ана¹ и *-иште*: *стрељана* – *стрелиште*

-ара и *-а̄рница*: *цвећара* – *цвећарница*

Именице које означавају називе места и просторија граде творбено синонимне парове углавном са суфиксима *-а̄к* (односно сложеним *-ња̄к* и *-иња̄к*), *-(ињ)ац*, *-ана¹*, *-ара*, *-нӣк* (као и *-а̄рњӣк*), *-иште* и *-ница* (уз *-а̄рница* и *-оница*).

Код назива отворенијих места и пространстава налазимо релативно мали број творбених синонима. Суфикс *-а̄к* у пару са *-йк*, гради већи број назива за означавање шуме или засада одређеног дрвета: *шљивак* – *шљивик*, *церак* – *церик*, *врбак* – *врбик* и сл. – а његова преинтегрисана варијанта, суфикс *-ња̄к*, у пару с псл. и општесл. суфиксом *-иште*, твори тек покоји пар, као што су *купушња̄к* – *купусиште*, *паиња̄к* – *пациште*.

За називе просторија и затворенијих места имамо већи број примера.

Суфиксе *-(ињ)а̄к* и *-а̄рњӣк* налазимо код парова *голубиња̄к* – *голубарник*, *гусиња̄к*¹³³ – *гушчарник*, *пчелиња̄к* – *пчеларник*¹³⁴ итд., који означавају места за гајење животиња.

Исто значење имају и примери *кокошарник* – *кокошињац*, *свићарник* – *свићац* са суфиксима *-а̄рњӣк* и *-(ињ)ац*.

Суфикс *-ана¹*, персијско-турског порекла (*-ана* ← *hane*), иако продуктиван, гради творбене синониме у невеликом броју само са суфиксима *-ара* (*црепана* – *црепара*, *свилана* – *свилара*) и *-иште* (*стрељана* – *стрелиште*¹³⁵).

Суфикс *-ара*¹³⁶ улази у односе творбене синонимије са суфиксом *-ница* врло ретко (нпр. *месара* – *месница*¹³⁷), док са суфиксом *-а̄рница* твори велики број парова, попут

¹³³ Лексема *гусиња̄к* се формално са синхроног становишта може посматрати да је настала од крње основе *гус-* + суфикс *-иња̄к*, премда су сва оваква образовања заправо настала на основу придева на *-ињи*, тј. у овом случају *гусињи*.

¹³⁴ Синхрона творбена анализа изведеница типа *пчел-арник* доводи у везу са именицом *пчела* (‘место где се гаје пчеле’).

¹³⁵ Код овог пара прва лексема се више користи за затворен простор где се вежба гађање, а друга за отворен простор (што одговара и функцији суфикса *-ана¹* и *-иште*), премда их РМС наводи као апсолутне синониме.

¹³⁶ Суфикс *-ара* се јавља и у лексичко-семантичкој групи назива за лица тј. у категорији *n. agentis* (од глаголских основа типа *гатати* : *гатара*) о његовом развоју у овој категорији в. Бошковић 334–335). У категорији *n. loci* суфикс се везује за именичке основе и значи место где се налази или место за оно што значи основинска реч. О његовом развоју и појави у овим категоријама в. Бошковић 2007: 330–337.

палачинкара – палачинкарница, цвећара – цвећарница, воскара – воскарница и сл. Структура суфикса *-арница* указује на секундарну афиксацију примарне творбене формације са суфиксом *-ара* (*цвећ-ар(а)-ница*), да би онда ови наслојени суфикси били контаминацијом обједињени у јединствен и самосталан суфикс *-арница*, који постоје продуктиван, док се примарни облици на *-ара* у неким случајевима архаизују (уп. *писара : писарница*). Пишући о постанку овог наставка у јужнословенским језицима Р. Бошковић истиче да *nomina loci* овог типа настају „семантичким преображајем какве друге категорије именица ... преко деривата неког основног наставка“ (Бошковић 2007: 314) (уп. нпр. **овьса* → **овьс-ја* (**-ја* посесивни прасловенски придевски суфикс) → **овьѣја* ‘овчја (стаја, кошара)’ → **овьѣ-ара* → **овьѣ-ар-ница*).

Клајн наводи како краћи облици све више преовлађују и да је то „део опште тенденције по којој облици на *-ара*, као краћи, добијају предност над облицима на *-арница*“ (2003: 119). Међутим, поједини примери не прате ову тенденцију, као на пример пар *палачинкара – палачинкарница*, где се прва лексема све више специјализује за значење „пећ за печење палачинака“. Поред ових парова постоји и низ синонимичних лексема *сушара – сушница – сушионица* (суфикси *-ара*, *-ница* и *-оница*), премда постоји одређена семантичка разлика међу њима.

Основне структурно-семантичке одлике творбених синонима у овој класи назива

1) Доминанту улогу у творбеној синонимији у називи затворених простора (просторија са неком намено) имају суфикси *-арник* и *-арница*.

2) Баштини се старија диференцијација суфикса *-иште* (за називе отворених простора) и суфикса *-ак*, *-ник*, *-ница/-оница* за називе просторија које имају неку намену, односно суфикса *-ак/њак* и *-ик* за ограничена пространства (шуме, засађене земљишне парцеле), са спорадични и непродуктивним укрштањем (типа *купушњак : купусиште*).

3) Узроци појаве творбене синонимије јесу: **а)** појава типично јужнословенског суфикса *-ара*, са варијантама *-арник*, *-арница* као конкурентним неким старим и општесловенским творбеним типовима (нпр. онима са данас готово непродуктивним у јужнословенским језицима суфиксом **-n'a*: уп. рус. *пекарня, конюшня* и сл.); **б)** пораст продуктивности суфикса *-(о)ница* (у овој категорији) на јужнословенском терену; **в)** појава и растућа продуктивност страног по пореклу суфикса *-ана*; **г)** развој конкурентности примарних и секундарних форми суфикса (*-ара : -арница*).

4.3. ТИПОВИ СРПСКИХ ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА

У овом потпоглављу представићемо типологизацију творбених синонима у српском језику. У оквиру овог општег одређења настојаћемо да издвојимо и неке могуће посебне типове. Као и у руском делу, ни овде не можемо претендовати на исцрпност, већ ћемо настојати да представимо неке основне и најчешће типове творбене синонимије.

1) **Први тип** посведочен је богато на свим нивоима. Он подразумева генетски идентичну, истокорену и лексичко-граматички истокатегоријалну основинску реч и додавање генетски различитих (међу њима и оних који су страног порекла) синонимичних суфикса, који се примарно везују за исту творбено-семантичку категорију. Велика већина творбених синонима у српском припада управо овом типу. Због тога ћемо дати по неколико примера из трију семантичких скупина:

---

¹³⁷ Док с друге стране *пивара* и *пивница*, на пример, нису синоними. Премда и код пара *месара – месница* постоји одређена територијална диференцијација, тј. потоња лексема више је карактеристична за наш језички запад.

Категорија лица:

кројач – кројилац [← кројити], *сељак – сељанин* [← село], *брбљивац – брбљивко* [← брбљив], *ловџија – ловац* [← лов] итд.

Категорија апстрактних назива:

густоћа – густина [← густ], *пуцање – пуцава* [← пуцати], *сивоћа – сивило* [← сив]

Категорија именица субјективне оцене:

листић – листак [← лист], *бабурина – бабетина* [← баба]

Категорија именица са значењем места:

купушњак : купусите [← купус], *стрељана : стрелиште* [← стрељати], *кокошарник : кокошињац* [← кокош] и сл.

2) Други тип чинили би примери с парњацима где њихова основинска реч нема исту лексичко-граматичку категоријалну припадност.

У нашем корпусу такви су парови *грбавец* [← грбав] – *грбоња* [← грба], *гусињак* [← гусињи] – *гушчарник* [← гуска] и сл.

3) Трећи тип творбене синонимије је онај који је развијен као последица продирања неких суфикса у творбено-семантичку категорију која примарно за њих није била својствена. Овај тип је поглавито везан за творбену синонимију у оквиру категорије *nomina instrumenti* где се појављују суфикси примарно везани за категорију лица (нпр. *-ач, -ица, -аља -ка*): *носач – носило, држач – држало, казалька – арх. казало* и сл.

4) Четврти тип творбене синонимије карактерише синонимија неког примарног суфикса (у једном члану творбеног пара), односно његове варијанте настале **секундарном афиксацијом** неког другог изофункционалног и изосемантичког суфикса (у другом члану творбеног пара). Неки од тако секундарно наслојених суфикса постају самостални сложени суфикси, (постали **контаминацијом** тј. слагањем, обједињавањем са структуром двају генетски различитих, али изофункционалних и изосемантичних тв. афикса). Ако суфикси настали овим путем током времена стекну способност самосталног функционисања и постану продуктивни, они могу учествовати у другим типовима творбене синонимије.

Појава је карактеристична за именице експресивно обележене (*n. attributiva personalia, deminutiva-hipokoristica, augmentativa-pejorativa*), али се среће и изван ових категорија: *неспособњак – неспособњак-овић, кошчура – кошчур-ина, главура – главур-да, косурда – косурд-ача, Грузин – Грузин-ац, грмљава – грмљав-ина, судба – судб-ина, воскара – воскар-ница, Арап-ка – Арап-киња* итд.

5) Пети тип, који обједињује парове који чине деетимологизирана проста лексема у првом члану творбеног пара и творбено-морфемски дељива лексема у другом, није за српску творбену синонимију карактеристичан и ретко се среће апсолутно поклапање творбених значења. Навешћемо само неколико примера где се среће обнављање творбене структуре неке на синхронном нивоу већ просте лексеме. Примере *слама : сламка, трун : трунка, сен : сенка* одликује слаба семантичка диференцијација у другом члану творбеног пара (мада има и изузетака, нпр. значење јединичности у *слама : сламка*, и сл.). У пару *лењ/лен – лењив* други члан носи јаче изражену агентивну потенцију датог својства. Исто значење имају парови *лис : лисица, крт : кртица*, али је њихов први члан већ архаизован.

6) Шести тип представља синонимија између форми раздвојених једним творбеним кораком, као што су:

својство → својствен → својственост ↔ свој-ство / својствен-ост; родство → родствен → родственост ↔ род-ство / родствен-ост итд.

7) Седми тип чине истокоренске лексеме које садрже две творбене варијанте генетски истог суфикса, односно парови с примарним суфиксом у првом и секундарним суфиксом-дериватом (добитим преинтеграцијом) у другом парњаку. Овај тип творбене синонимије се своди на синонимију која се одвија, историјски гледано унутар истог творбеног типа. На синхроном пресеку неког језика, овако добити преинтегрисани суфикси-деривати могу се осамосталити и чак конкурисати свом суфиксу-основи. Овај тип може осликати примерима *хлебић – хлечић, голубић – голупчић* (суфикси *-ић* и *-чић*), *косац – косилац* (*-ац* и *-лац*, са варијантношћу и у погледу структуре њихове творбене основе), а поред тога и примери који не улазе у оквире у овом раду одабраних творбено-семантичких категорија, као што су фитоними *кореника / кореница, белика / белица* и сл. који почивају на суфиксним варијантама *-ика* и *-ица* добитим трећом палатализацијом.

8) Осми тип творбене синонимије је онај у којем су обе лексеме страног порекла, с тим што је прва непосредно мотивисана творбено-морфолошки адаптираним такође страним по пореклу глаголом, придевом или именицом, а друга је директна позајмица и посредно је мотивисана. Такви су многи парови код апстрактних именица: *легитимност* [← легитиман] – *легитимитет*, *ресорбовање* [← ресорбовати] – *ресорпција*, *херојство* [← херој] – *хероизам*, *колективност* [← колективни] – *колективизам*. Као и у руском језику, данас је прилично раширен модел, нарочито међу апстрактним именицама.

5. ЗАКЉУЧЦИ

5.1. ПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА ОДЛИКА ТВОРБЕНЕ СИНОНИМИЈЕ

5.1.1. Закључно издвајање одлика старословенске творбене синонимије представљамо сумарно. Она се одликује следећим обележјима:

а) Учешће генетски различитих творбених суфикса, како оних који су примарно били везани само за одређену творбено-семантичке категорију (нпр. **-tel'ь* у категорији *nomina agentis*, **-ar'ь* у категорији *nomina professionis* итд.), тако и оних који су могли ширити своје функционало-семантички дијапазон и јављати се у различитим творбено-семантичким категоријама (нпр. **-ьникъ*, **-ьсь*, **-ьје*).

б) Преношење смисаоне стране грчких богословских текстова био је велики и тежак задатак, те су преводиоци настојали да разраде бројне нове номинационе поступке и да лесемама притом придају и наглашено књишки карактер. Они нису копирали грчки текст, већ су га стваралачки преводили и често користили различите лексичке јединице за превод овог или оног грчког синонима. На тај начин, настала је могућност појаве две или више грчке паралеле за једну стсл. реч и обрнуто. То је условило и појаву синонимије у стсл. језику, као у области лексике, тако и у области творбе.

в) Један део стсл. лексике која учествује у творбено синонимичним паровима настао је калкирањем грчких лексема. Међутим, треба обратити пажњу на разлику у калкирању код сложеница и код изведеница. Док је код сложеница то релативно честа појава, изведенице углавном нису калкови, већ оригиналне творенице словенских књижевника.

г) Творбено синонимни парови често могу садржати две лексеме различитог начина постанка: једну наслеђену из народних словенских говора и преузету као такву од стране стсл. преводаца, и другу „ауторску“, начињену приликом превода богослужбених текстова с грчких (ретко латинских) оригинала. Наравно, не може се увек са сигурношћу тврдити да одређена лексема припада једној од ових двеју категорија, али постоје механизми уз помоћ који се то може тврдити с великом вероватноћом. Такви су парови нпр. *юнота* – *юноша*, *сѣдитель* – *сѣдии*, где је друга лексема наслеђена из псл., а прва представља новообразовање стсл. књижевника, са суфиксима књишког карактера.

д) Творбена основа датих синонима најчешће има лексичко-граматички истокатегоријалну творбену основу (уп. *вратарь* : *вратъникъ* ← *врата*), али понекад и различиту (уп. нпр. *пив-ьца* [← *пити*] : *пиан-ица* [← адјективизирани *ptc. praet. pass. пианъ*]).

ђ) Велико присуство хапакса тј. лексема само једанпут посведочених (уп. нпр. *простость*, *боуиство*, *добльство*, *мждрьство*, *пронърь*, *разбоиство*). Неке од ових лексема могу сведочити о свесном настојању преводаца да датим, уникатним обликом лексеме њој придају изразито књишки карактер.

е) Развитак конкретнијих, специјалнијих значења (*старьць* у значењу ‘старешина, првак, начелник’, *благъиѣ* у значењу ‘иметак, имућство’, *цѣсаръствиѣ* ‘царски дворац’...).

ж) Развитак метафоричних значења која су хришћански конотирана (нпр. развитак значења ‘кроткост, (духовна) благод’ код лексема *тихость* и *тихота*).

з) Појава творбено синонимичних лексема раздвојених једним деривационим кораком (уп. **копъ*/**копъ* → *коньць* / *коньчина* → *коньчати* → *коньчаниѣ*) – код секундарне афиксације.

и) Широка распрострањеност суфикса *-икъ*, односно његове преинтегрисане варијанте *-ьникъ*, највише у кругу назива лица мушког пола, али и у неким другим категоријама попут *nomina instrumenti*, у које је доцније продро. О екстензивној природи датог суфикса сведоче и

случајеви његовог наслојавања на друге агентивне суфиксе (уп. **обрѣтельникъ, исходатаиникъ**). За њим по фреквентости употребе иду суфикси *-tel'ь* и *-ьсь*.

ј) У оквиру творбено-семантичке категорије *nomina abstracta* – која је и најплоднија на стил. нивоу – творбена синонимија одликује се како великим бројем суфикса и творбених типова у којима се они као конституенти јављају, тако и великим бројем творбено синонимичних парова и посебно, редова. Узрок овој појави, између осталог, можемо тражити и у даљем развоју првобитно апстрактног значења твореница, које у неким примерима подлеже конкретизацији, па се то новодобијено значење и формално желело обележити.

5.1.2. На руском и српском нивоу творбена синонимија има следеће одлике:

5.1.2.1. Називи за лица:

а) Једна од битних карактеристика творбене синонимије ове лексичко-семантичке скупине свакако је подвајање на основу стилске припадности лексема. Другим речима, велики број парова подвојен је по употребној сфери књишко/разговорно. Тако је код парова као што су нпр. рус. *котельщик* – *котельник* ‘мајстор за котлове’, *учительница* – *учительша*; срп. *рушилац* – *рушитељ*, *свирач* – *свирац*. Диференцијација по употребној сфери посебно је изражена код парова где једна лексема припада експресивно неутралнијој, а друга експресивно више обележеној лексичкој (уп. нпр. *хитрец* – *хитрага* разг. ‘лукав човек’; срп. *грбавац* – *грбоња*).

б) У једном броју примера стилска разлика код лексема се постиже комбиновањем домаћих и страних суфиксалних елемената, као код *говорница* – *говорник*, *аутономиста* – *аутономаш*, *гњаватор* – *гњавез*, *бркоња* – *бркајлија*.

У категоријама *nomina agentis* и *nomina professionis* велики број парова почива на синонимији суфикса домаћег и страног порекла, док за категорије етнонима и фемининатива то није одвећ карактеристично.

в) Историјска променљивост односа творбене синонимије огледа се у неким паровима твореница код којих можемо пратити архаизацију или истискивање једног члана пара другим, или пак специјализацију значења код једног од чланова. Конкуретни односи међу њима најчешће доводе до тога да у активној употреби остаје једна реч, док друга пребива у корпусу пасивног лексичког фонда (попут рус. *курсист* – *курсант*, *милионерка* – *милионерша*; срп. *владатељ* (заст.) и *владар*, *гледач* (заст.) и *гледалац*). Под утицајем бројних фактора, међу којима централно место заузима појава нових, конкурентних, страних по пореклу афикса, првобитни синонимски односи бивају временом нарушени, а устаљени односи продуктивности пререструктурирани. Међутим, среће се и супротна тенденција. Одређене лексеме које раније нису биле творбени синоними временом су то постале. Пример су руске именице *атомник* и *атомист* у значењу ‘стручњак за атомску физику’.

г) Највећу слободу и разноликост у избору средстава творбене синонимије налазимо међу експресивно обележеним именицама из творбено-семантичке категорије *nomina attributiva personalia*, а у руском језику и код назива за лица женског пола (мовирани фемининативи). Избор неретко зависи од контекста, тренутне ситуације и потребе говорника да употребом неког посебног творбеног средства односно његовим варирањем, материјално обележи свој субјективни став према датом објекту номинације.

д) У поређењу с руским, српски језик има нешто мању и ограниченију слободу у коришћењу суфикса у појединим творбено-семантичким категоријама које припадају називима лица. То се нарочито примећује код назива лица женског пола, а још више код етнонима, где у руском неретко бележимо и низове од три или више лексема, док у српском имамо тек јединичне примере творбено синонимичних парова.

5.1.2.2. Апстрактни називи:

а) Најраспрострањенији у датој групи су парови девербативног порекла, у руском највише са суфиксима *-(н)ие* и *-(ов)ка*: *вербование – вербовка, кодирование – кодировка, пудрение – пудровка* и сл. Оба ова суфикса потичу из псл. језика и оба су имала функцију грађења глаголских именица, с тим што је суфиксу *-(н)ие* то основна функција и он је у овој категорији најпродуктивнији, а суфиксу *-(ов)ка* није. У српском суфикс *-ње* улази у творбено синонимичне односе с разним суфиксима попут страних *-(ā)ција, -ажа, -ура; -аницја* и домаћих *-(а)к* и *-њава*.

б) У овој лексичко-семантичкој групи у великој мери је присутан тип творбене синонимије који репрезентују парови лексема који имају страну по пореклу истокорену основу, и домаће, односно стране семантички еквивалентне суфиксе (тип рус. *изолирование – изоляция, редактирование – редактурa, объективность – объективизм*; срп. *филтрирање – филтрација, симетричност – симетрија* и сл.) и код којих је обично прва лексема непосредно мотивисана позајмљеним, морфолошки адаптираним глаголом, док се друга може сматрати директном позајмљеницом или, ако се њен суфикс укоренио у домаћем творбеном систему, посредно мотивисаном датим глаголом уз скраћивање пуног облика његове основе.

в) Велики број суфикса који се срећу у овој лексичко-семантичкој категорији је наслеђен, прасловенски, али је веома изражена и појава суфикса страног порекла (рус. *-ия, -(а)ция, -аж, -ура, -изм*; срп. *-ација, -ажа, -ура, -из(а)м*). Будући временом сасвим уклопљени у домаћи творбени систем, ови страни по пореклу суфикси могли су бити конкурентни инокосним словенским и у неким случајевима заузети највиши положај на скали продуктивности, условљавајући некада и смањење продуктивности, потискивање односно архаизацију неког домаћег суфикса.

г) Групу *adjektivabstracta* одликује велики број примера творбених синонима и нарочито синонимних низова. Неки од њих су потпуно синонимични, док се код других срећу танана подвајања у значењу, која је без контекста у којима се јављају каткада тешко прецизно дефинисати (уп. рус. *упорность – упорство* ‘упорност’; срп. *блентавост – блентавило, сивоћа – сивило – сивост*). У неким примерима среће се и изразитија семантичка диференцијација (уп. рус. *прямота* ‘отвореност, непосредност’ – *прямызна* 1. ‘отвореност, непосредност’; 2. ‘правост, особина онога што је (физички) право’; срп. *формалност – формализам*), јача афективна обележеност једног од чланова пара (упор. срп. *лукавство – лукавщина*), подвајање у употребним сферама (уп. рус. *злость* ‘злоћа, гнев’ – *злоба* ‘злоба’; срп. *чистоћа – чистота – чистина*).

5.1.2.3. Именице субјективне оцене:

а) За ову групу карактеристична је појава творбено синонимичних парова лексема повезаних односом секундарне афиксације. Ту можемо разликовати три основна типа: **1)** у другом члану творбено синонимичног пара суфикс који се наслојава нема исто порекло са суфиксом посведоченим у првој лексеми тј. они су генетски различити (рус. *пап-аня → пап-ан-юшка, пап-уля → пап-ул-енька / пап-ул-ечка*; срп. *-ура – -ур(а)-ина → машч-ура – машч-урина*); **2)** структура првог члана пара може бити усложњена додавањем генетски гледано истог творбеног елемента, јер се у основи свих суфиксних варијанти (*-ѡкъ / *-ѡкъ, *-ѡка / *-ѡка, *-икъ) налази псл. суфикс-сугласник *-к- који је наведене варијанте развио у споју с различитим основинским наставцима тј. њиховом преинтеграцијом (нпр. *голос-ок → голос-оч-ек* и сл.); **3)** у првом члану пара среће се прост творбени елемент, а у другом његова сложена варијанта добијена контаминацијом са различитим по пореклу елементима (рус. *-ей-, -онь- ↔ -ка → шуб-ка – шуб-ейка, берез-ка – берез-онька* и сл.).

б) Велики број наведених типова поред основног деминутивног или аугментативног значења може бити и јаче експресивно обележен и развити различите хипокористичне или пејоративне значењске нијансе у зависности од контекста у којем они функционишу.

Основни носиоци пејоративности свакако су се развили из аугментативног значења са којим пејоративно може – и врло често то чини – напоредо функционисати, попут рус. *вино* → *винице* ‘лоше, неквалитетно вино’, *воњ* → *воњица* ‘јак, несносан воњ’; срп. *бабетина*, *косударча* итд. Среће се и појава развитка негативно аксиолошки обележених значења код оних лексема у чијој се структури срећу деминутивно-хипокористични суфикси (типа рус. *городок* ‘мали град, градић’ – *городишко* ‘забачен, неуређен, безначајан градић’, *шубка* ‘бундица’ – *шубейка* ‘лоша, изношена бунда’; срп. *новинарчић*).

в) Што се тиче руског језика, слобода при избору суфикса, карактеристична за експресиве и у одређеној мери за називе лица женског пола, врло је присутна и у овој категорији. То показују нарочито творбено синонимични редови истокоренских лексема из сфере родбинских односа, попут *папанюшка*, *папаня*, *папашенька*, *папашечка*, *папашка*, *папка*, *папочка*, *папуленька*, *папулечка*, *папуля*, *папуся* и сл., али и бројне друге. Овакви и слични творбени редови сведоче о комуникативно условљеној потреби њихових номинатора да њихов субјективно обележен став према датом објекту номинације буде на неки начин и посебно материјално обележен. У руском језику је ова одлика културолошки условљена. У српском, пак, не постоји толико развијен систем деминутивних и хипокористичних суфикса.

г) Ретка је појава страних по пореклу суфикса.

5.1.2.4. Називи оруђа, алата и уређаја (*nomina instrumenti*):

а) Творбена синонимија у овој категорији је доста оскудна. У њој ни у руском, ни у српском језику нема ни једног суфикса страног порекла.

б) Као и у категоријама које припадају лексичко-семантичкој групи назива за лица, и у овој категорији у руском језику се донекле среће подвајање на основу стила на књишку и разговорну припадност синонима (уп. нпр. разг. *корчевалка* – књ. *корчеватель*) или с више или мање „разговорним“ суфиксима (нпр. парови са суфиксом *-лка* и изузетно разг. *-шка*: *открывалка* – *открывашка*). У српском језику поједине изведенице суфиксом *-ло* имају данас нијансу застарелости: *дувало*, *гасило*, *стругало* и сл.

в) За дату категорију карактеристичан је и продор агентативног суфикса *-тель* међу именице са значењем предмета, уп. нпр. *выключатель* ‘прекидач’, *глушитель* ‘пригушивач’ у руском језику и суфикса *-ач* у српском: *носач* – 1. лице; 2. оруђе. Морфологизацијом резултата семантичка деривације ‘човек који обавља неки посао’ → ‘машина која обавља неки посао’ овај суфикс тако почиње бивати синонимичан и суфиксима карактеристичним за инструменталну категорију. Оне изведенице које се доминантно срећу у књижевном језику представљају старо словенско наслеђе (базични инструментални псл. суфикс **-dlo*, затим су у вези са потребом за називањем нових оруђа временом добијали инструментално значење и суфикси **-ька/ *-ька*, **(l)ьница* и **-tel’ь*). За руски језик је карактеристичан и суфикс *-лка*, сложени суфикс настао контаминацијом псл. инструменталног суфикса **-dlo* и **-ька*, који је инструментално значење могао развити преко *nomina actionis* → *nomina acti* → *nomina instrumenti*. У српском је суфикс **(ьл)икъ*, нпр., продро у ову категорију (уп. *зупчаник*).

г) У српском изведенице са суфиксима *-(а)љка/-(и)љка*, *-ла* и *-ло* имају одређену тенденцију да означавају једноставније справе, док су суфиксима *-а̋ч* и *-(л)ица* чешће изводе називи сложенијих механизма (уп. *бушило* ‘справа за бушење, сврдло’ : *бушилица* ‘машина за бушење’).

5.1.2.5. Називи места и просторија (*nomina loci*):

а) Као и у случају претходне творбено-семантичке групе, и овде творбена синонимија није сувише плодна, јер су и овде у питању конкретна, предметна значења.

б) Оно што севернословенске језике одваја, поред осталог, од јужних, јесте и продуктивност суфикса **-ња* у групи назива који означавају просторије, уп. суфиксе *-арник* и *-арня*, *-(ат)ник* и *-(ат)ня*: *овчарник* – *овчарня* ‘тор, овчарник’, *курятник* – *курятня*

‘кокошињац’. Дакле, дати суфикс налази се у нашем корпусу творбено синонимичних лексема у релацији са псл. суфиксом **-ьникъ* који се проширио из семантичког поља лица и на друге класе назива. У јсл. језицима (нарочито у источној њиховој подгрупи) срећу се само трагови суф. **-на*, док растућу продуктивност у овој сфери задобијају суфикси *-ара*, односно *-арница*, *-арник*, те суфикс турског порекла *-ана* (уп. нпр. *цвећара – цвећарница*, *црепана – црепарна* итд.). Сличну историјску прогресију показује псл. суфикс **-акъ* који се као конкурентан суфиксу **-икъ* јавља у називима шума и засада (рус. *дубник – дубњак* ‘храстик’; срп. *шљивак – шљивик*).

5.2. ПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА УЗРОКА ПОЈАВЕ ТВОРБЕНЕ СИНОНИМИЈЕ

Узроци појаве творбених синонима на сва три обрађена језичка нивоа могу бити различите природе, а начелно их можемо сврстати у четири скупа: 1. спољни (страни) утицаји, 2. унутарјезички узроци (промене у самом творбеном систему), 3. семантички узроци и 4. стилистички узроци.

5.2.1. Спољни (страни) утицаји:

а) **Адаптација стране лексике.** Морфолошко-творбено усклађивање позајмљених лексема из грчког (и не само из њега) с морфолошким и творбеним особинама домаћег система такође је један од узрока појаве тв. синонимије на стсл. нивоу (нпр. *назарџи* и *назарџи* – *назарџинџ* и *назарџанинџ*).

Што се, пак, калкирања као начина превођења и адаптације лексике грчких оригинала тиче, ситуација није нимало једнозначна и једноставна. Наиме, морфемско калкирање служило је старословенским књижевницима као једно од основних средстава стварања нових стсл. лексема (семантичко калкирање поменули смо под 5.2.3. б)). Међутим, треба раздвојити процес калкирања сложеница и калкирања једнокоренских суфиксалних изведеница.

Калкирање је било најкарактеристичније за стсл. композите, будући да је стсл. из народних словенских говора наследио само мањи број архаичних словенских сложеница (уп. нпр. *вратоучадъ*, *малџжена*, *војвода* и сл.), а поред њих и моделе суфиксираних сложеница који су послужили стсл. преводиоцима за творбу нових књишких речи. У овом поступку су се старословенски преводиоци ослањали на грчке еквивалентне лексеме, али су их најчешће стваралачки преводили, а не просто поморфемно калкирали. О томе сведочи велики број стсл. суфиксираних композита чији грчки еквивалент није суфиксиран (уп. нпр. грч. *θεομάχος* : стсл. *богоборџъ*, грч. *φιλάνθρωπος* : стсл. *чловџколюбџъ*), примери када неким грчким композитама одговарају стсл. синтагме (*οἰκοδεσπότης* : стсл. *гоподинџ дома / храма*) или изведенице (упор. нпр. *γεωργός* : *дџлатџљ*), затим речи код којих се запажа калкирање само једне коренске морфеме (уп. грч. *ξωγράφος* : стсл. *шарописатџљ*) итд. Такође је неретко мењано место двају корена у односу на грчку сложеницу.

С друге стране, изведенице са продуктивним псл. суфиксима **-tel'ь*, **-ьникъ*, **-ьсь*, **-ьје* и сл. не би требало сматрати калковима: њихов корен има значење које је исто или блиско значењу еквивалентних грчких речи, али је сам творбени поступак заснован на продуктивним словенским творбеним моделима. Тако нпр. мотивисана на словенском терену именица *дџлатџљ*, настала по регуларном и продуктивном моделу грађења изведеница типа *nomina agentis* од основе глагола *дџлати*, није калк грч. композите *γεωργός*. Кључни фактор који ове примере сврстава у чисто словенску творбу, а не у калкирање јесте мотивација, односно мотивационо прозирни на словенском терену односи.

Сличан, премда сложенији процес, одиграва се и у савременом руском и српском језику с позајмљеницама из западноевропских језика, пре свега. Код парова таквих творбено синонимичних лексема прва је непосредно мотивисана морфолошки и творбено адаптираним, такође страним по пореклу глаголом или придевом, а друга је директна позајмица и посредно је мотивисана. Примера је много међу апстрактним именицама, али има их и у категорији *nomina agentis* у ширем смислу: рус. *регулировка* (регулировать) – *регуляция*, *гравировщик* (гравировать) – *гравёр*; срп. *сортирање* (сортировать) – *сортажа*; *релативност* (релативан) – *релативитет*.

б) **Традиција одређене преписивачке школе.** Устаљено коришћење неког преводачког стила код преписивача једне школе могло је утицати на преовлађивање једних, односно мању заступљеност других творбених модела (нпр. однос суфикса *-ьство* /*-ьствије* у језику првих превода и споменицима који припадају моравском периоду). Овај узрок односи се само на старословенски ниво.

в) **Говорне навике условљене културно-историјским особеностима.** Културно-историјски условљене одређене, национално специфичне или неким друштвеним слојевима својствене, стереотипне говорне навике у великој мери утичу на избор језичких средстава, а неретко и на појаву великог броја творбених синонима. Одличан пример тога је честа употреба деминуције у руском језику.

5.2.2. Унутарјезички узроци (промене у самом творбеном систему):

а) **Ширење сфере употребе суфикса.** Одређени суфикси су продирали у творбене категорије које им првобитно нису биле својствене, тј. ширили су своју употребу. Њихова способност да се везују за различите творбене основе и учествују у грађењу изведеница која припадају различитим творбено-семантичким категоријама, условила је и њихову велику продуктивност. Најособитији представник ове појаве у стсл. свакако је суфикс **(-ьн)икъ*, могуће и због тога што он не носи неко специфичније творбено значење, већ више опште значење упућивања на припадност именичкој лексичко-граматичкој класи. Тако се, на пример, у оквиру категорије *nomina agentis*, он јавља у највећем броју творбених типова и конкурише не само малопродуктивном суфиксу *-атајъ* (*позоратаи* : *позоръникъ*), него и суфиксу *-(i)тел'ъ*, типичном за ову категорију (*защититељъ* : *защитъникъ*), а током даље језичке историје њега срећемо и изван лексичко-семантичке групе назива за лица (нпр. у категоријама *nomina loci* и *nomina instrumenti*).

У руском језику пример те појаве представљају агентивни суфикси *-тель*, *-ун* и *-ач* који су продрли у категорији *nomina attributiva personalia*. У српском су то, између осталих, *-ач*, *-ица*, *-аља*, *-ка*, суфикси са примарним значењем лица који су продрли у класу *nomina instrumenti*.

б) **Јачање продуктивности неких творбених типова и потреба за већом формалном и семантичком обележеношћу.** Услед јачања продуктивности неког творбеног типа временом може доћи и до замене малопродуктивнијег творбеног модела продуктивнијим. Поред ове замене може доћи и до укрштања с моделом продуктивнијег творбеног типа мотивисаног потребом за већом формалном и семантичком изражајношћу, (уп. нпр. стсл. *исход-атаи* – *исход-атаи-никъ*). Ово је један од најчешћих узрока код творбених типова обележених тзв. секундарном афиксацијом. У језику се непрестано преплиће тежња ка деетимологизацији (и појави простих, коренских лексема) и тежња ка већој формалној и експресивној обележености. У том смислу говорећи, потреба за већом формалном обележеношћу и семантичком изражајношћу је и општи узрок настанка великог броја творбено синонимичних лексема.

На нивоу савременог руског и српског језика такође имамо примере, који су узроковани овом факторима, нпр. рус. *вулканизатор* – *вулканизаторицик*, срп. *грмљава* – *грмљавина*, *косурда* – *косурдача*.

в) **Појава нових суфикса.** Као прво, то су домаћи суфикси који су се као нови на историјској сцени појавили или стари прасловенски суфикси који су развили своју продуктивност на историјској етапи постојања појединачних словенских језика, те почели да конкуришу неким другим суфиксима. Ту спадају, нпр., руски суфикси *-щик/чик, -ал, -яга, -чук, -иха* и српски *-аши, -иља, -оња, -оћа* и сл. Неки од њих из дијалекта продиру и у књижевни језик, где конкуришу суфиксима који су за њега типични.

Као друго, током свог развоја сви језици су се богатали и на тај начин што су посуђивали лексеме – и у њиховом саставу суфиксе – из других страних језика. Ти суфикси почели су да се издвајају и ступају у синонимске односе са домаћим суфиксима или међусобно. И у стсл. је било суфикса страног порекла (попут *-ъсij(i)/-ъсij(i), -ar'ь*), а у руском и српском језику данас је таквих суфикса више десетина. Неки од чешћих су *-ист, -ант, -ор, -из(а)м* итд. Њихов продор у творбене системе ових језика узроковао је појаву великог броја творбених синонима, у тој мери да је тај узрок постао један од водећих.

г) **Јачање продуктивности суфиксних варијанти.** Поједини суфикси добијали су током времена своје варијанте, тако што су у комбинацији с одређеним творбеним основама, уз помоћ преинтеграције, уношени делови тих основа (обично основнински наставци, али и суфикси творбених основа) у новонастали секундарни суфикс-дериват. Овако добијени преинтегрисани суфикси-деривати су се временом осамостаљивали, а неки чак и конкурисали свом суфиксу-основи (нпр. рус. *-(и)лицик, -чанин, -чанка*; срп. *-чић, -чанин, -њак*). Други тип суфиксних варијанти настајао је укрштањем структура генетски различитих али изофункционалних суфикса, поступком контаминације, те су тако добијени сложени суфикси такође улазили у односе конкуренције (нпр. срп. суфикси *-киња, -јанац, -урина* и сл.)

5.2.3. Семантички узроци:

а) **Потреба да се изразе сложени религиозно-филозофски и апстрактни појмови.** Што се тиче стсл. нивоа, овај се узрок посебно везује за категорију *nomina abstracta*, будући да у народним словенским говорима није било довољно речи да се изразе такви појмови. Зато су преводиоци били приморани да творе нове књишке лексеме. Осим тога, стсл. књижевници су за именовање одређеног појма творили нову реч, иако је реч с потребним значењем већ постојала у словенским говорима. Узрок томе је њихова жеља и потреба да створе књишке лексеме, које би припадале „високом стилу“. Ти поступци грађења неологизама били су праћени стварањем конкурентних истокорених творбено-семантичких модела (нпр. *господъство – господъствиѣ, свѣтостъ – свѣтъиѣ*).

Развој различитих духовних и научних области човекове делатности узроковао је и у руском и српском језику истоврсну појаву.

Овај узрок спада уједно и у спољне, односно екстралингвистичке узроке.

б) **Потреба за диференцијацијом значења.** На старословенском нивоу овај узрок среће се највише код творбеног типа који карактерише тзв. обнављање творбене структуре (премда није редак ни код других типова) и врло је чест код у ужем смислу богословски оријентисаних стсл. лексема (*господъ* ‘господар’; ‘Господ, Бог’ : *господинъ* ‘господар, газда’) или се јавља због других номинационих потреба (*смокты* : *смокѣвѣница* ‘стабло смокве’). Развој нових значења могао је бити изазван и тзв. семантичким калкирањем, где је лексема присутна у словенским народним говорима ширила, тј. добијала нова значења према грчкој речи (с којом је имала барем неку семантичку додирну тачку), уп. у сва три језика лексему *глава* у значењу ‘глава књиге’. Последице тога могле су бити удаљавање и раздвајање творбених синонима, уп. струс. пар *судъ – судѣба*, у којем је лексема *судѣба* имала сва иста значења као и лексема *судъ*, сем значења ‘воља, промисао (Божија)’, које је развијено „под влиянием греческого“ (Копиленко 1973: 146). Управо то значење је и једино

које се очувало у савременом руском језику. Слична ситуација догодила се и у српском језику.

Семантичка диференцијација је једна од регуларних развојних тенденција истокорених творбено-синонимичних парова лексема. У вези са различитим контекстима употребе (употребним реализацијама) може на лексичко-семантичком плану доћи до диференције у њиховом значењу и појаве лексичке паронимије. Пароними се могу пратити још од старословенског нивоа (уп. нпр. придеве нпр. *гнѣвънъ* ‘гневан, злобан’ ↔ *гнѣвъливъ* ‘онај који се лако или често гневи, злобив’; *домащънъ* ‘домаћи’ ↔ *домовитъ* (*чловѣкъ*) ‘домаћин, онај који господари, управља домом’ и сл.). Наш корпус у неким случајевима показује диференцијацију у значењу примарно синонимичног пара лексема, која је и пут ка развоју паронимијског лексичког односа. Тако, на пример, у руском језику код пара *резчик* ‘1. резбар; 2. радник који се бави резањем нечега’ – *резальщик* ‘радник који се бави резањем нечега’ може у будућности доћи до потпуне семантичке диференцијације, те се код прве лексеме очувати само прво значење. Или, рецимо, срп. *формалност* – *формализам*, где би формализам могао да задржи само значења филозофског учења и правца у уметности.

5.2.4. Стилистички узроци:

а) **Стилистички разлози.** На стсл. нивоу они подразумевају експресивизацију тј. појачавање, наглашавање и истицање већ изражених творбених значења (попут *милостъ* – *милостъѣни*), као и наглашавање књишког карактера неких лексема (*жатѣль* – *жатѣлѣнинъ*; *любодѣи* : *любодѣиць*). Као и претходни, и наведени узрок може бити један од чешћих приликом секундарне афиксације и приликом обнављања.

На руском и српском нивоу стилистички разлози се најчешће очитују у опозицији разговорно/књишко. Тај однос имају парови рус. *цементщик* – *цементник*, *бульдозерист* – *бульдозерщик*; срп. *компјутериста* – *компјутераш* и сл. Још један вид стилистичке диференцијације је онај где конкуришу стилски неутрална и експресивна лексема. Он је распрострањен код именица субјективне оцене, као и код експресивне лексике. У тим лексичким слојевима изражена је комуникативна потреба за нарочитом формалном обележеношћу субјективног става њихових номинатора, уп. рус. *певец* ‘певач’ – *певун* разг. ‘певач, онај који воли да пева’; срп. *критичар* – *критикант*, *говорник* – *говорница*, *уживање* – *уживаница*. Стилистичке разлике у употреби одређене лексеме такође су један од водећих узрока појаве творбене синонимије у ова два савремена језика.

5.3. ПОРЕДБЕНА АНАЛИЗА ТИПОВА ТВОРБЕНИХ СИНОНИМА

У овом потпоглављу даћемо преглед типова творбене синонимије на три разматрана синхрона пресека (старословенском, руском и српском) и међусобно их типолошки упоредити. Како је већ наведено у Уводу (т. 1.2.2.), ослањали смо се првобитно на поделу наведену у Николајев 2010 (разматрану на историјском корпусу руског језика), коју смо усагласили с нашим корпусом, проширили и допунили другим типовима.

5.3.1. Најопштији и далеко најбогатији примерима тип творбене синонимије свакако је онај којим се најчешће и дефинише сама појава, а који подразумева генетски идентичну, истокорену и лексичко-граматички истокатегоријалну творбену основу уз додавање на њу генетски различитих синонимичних суфикса. Такви су, на пример, парови стсл. *вратаръ* : *вратъникъ* ← *врата*, рус. *домина* – *домище* ‘кућерина’ [← дом] и срп. *густоћа* – *густина* [← густ]. На сва три нивоа он је основни (**први тип**) и велика већина у раду представљених парова припада управо њему.

У оквиру овог типа на стсл. нивоу издвојена су два подтипа: први, где су представљени парови лексема чија је творбена основа морфолошки варијантна (**ПОДАТЕЉ** [← **ПОДА-ТИ**] : **ПОДАДИТЕЉ** [← **ПОДАТИ**, 3. л. мн. през. **ПОДАДАТЪ**]) и други, с паровима лексема чији су суфикси морфолошки варијантни (типа **СЌЧЬЦЪ** : **СЌЧЬЦА**).

На руском узорку издвојили смо још један подтип, где је заступљена варијантност творбене основе (у једном члану пара она је окрњена): *бревѣшко* – *брѣвнышко* ‘мало брвно, брванце’ [← **БРВНО**].

На српском нивоу, у корпусу који чине синонимични парови који су за српски језик најкарактеристичнији, нисмо наишли ни на један пример од претходно издвојених подтипова. Може се претпоставити да би шире постављен корпус и њих садржавао.

5.3.2. Наредни тип, који такође налазимо у сва три језика, представља додавање генетски различитих синонимичних суфикса на истокорену творбена основу која нема исту категоријалну припадност: стсл. **СВАТИТЕЉ** [← **СВАТИТИ**] : **СВАЦЕНИКЪ** [← **рс. praet. pass. СВАШТЕНЪИ**], рус. *напряжение* [← **НАПРЯЧЪ**] – *напряженность* [← **НАПРЯЖЕННЫЙ**], срп. *гусињак* [← **ГУСИЊИ**] – *гушчарник* [← **ГУСКА**]. Овај (**ДРУГИ**) тип је релативно честа појава међу разматраним типовима творбене синонимије.

5.3.3. Следећи тип творбене синонимије је онај који је развијен као последица продирања неких суфикса у творбено-семантичку категорију која примарно за њих није била својствена (**ТРЕЋИ ТИП**). Њега осликавају следећи примери: стсл. **ПОЧЪРПАЛО** – **ПОЧЪРПАЛЬНИКЪ**, рус. *держалка* – *держатель*, те срп. *држало* : *држач*. У овом типу, дакле, примећујемо зближавање првобитно несинонимичних творбених афикса, које је главни узрок настанка датог типа.

5.3.4. Следећи тип творбене синонимије подразумева синонимију творбених типова у којој се у творбено-морфемској структури првог члана творбеног пара налази прост суфикс, а у другом је дата творбена структура усложњена секундарном афиксацијом тј. додавањем још једног суфикса који дато творбено значење, по правилу, не мења. Неки од тако секундарно наслојених суфикса постају самостални сложени суфикси, а критеријум за њихово издвајање је способност самосталног функционисања, односно њихово јављање у другим типовима творбене синонимије, као и њихова даља историјска продуктивност. Он је означен као **ЧЕТВРТИ ТИП**. Примери овог типа су: стсл. **ПАСТ-ВА** – **ПАСТ-В-ИНА**, рус. *прост-уха* – *прост-уш-ка* и срп. *грмљ-ава* – *грмљ-ав-ина*.

5.3.5. Следећи у низу је тип који подразумева синонимију истокорених лексема – једне која се на датом синхронном пресеку одликује простом или упрошћеном творбено-морфемском структуром и друге чија је творбена структура морфемски дељива. Први члан творбено синонимичног пара формално и семантички је немотивисан, док се други у формалном погледу везује за први који представља његову творбену основу. То је **ПЕТИ ТИП** на свим нивоима. Осликавају га примери попут стсл. **ДЪВА** [← **псл. *dēva / *dēvaja**] – **ДЪВИЦА** [← **ДЪВА**], рус. *логово* – *логовище* ‘јазбина, брлог’, срп. *трун* – *трунка*.

5.3.6. Наредни, **ШЕСТИ ТИП** је такође заједнички свим трима нивоима наше анализе. Он означава синонимију између форми раздвојених једним творбеним кораком. Навешћемо по један пример: стсл. **СЪВѢДѢТИ** → **СЪВѢДѢ-НИЕ** и **СЪВѢДѢТИ** → **СЪВѢДѢ-ТЕЉ** → **СЪВѢДѢ-ТЕЉ-СТВО** односно **СЪВѢДѢТИ** → **СЪВѢДѢ-ТЕЉ** → **СЪВѢДѢ-ТЕЉ-ЪСТВИЕ**; рус. *ходатайство* → *ходатайствовать* → *ходатайствование* ↔ *ходатай-ство* / *ходатайствова-ние*; срп. *родство* → *родствен* → *родственост* ↔ *род-ство* / *родствен-ост*.

5.3.7. **Седми тип** је у нашем истраживању пронађен једино у стсл. језику и прилично је редак. Он се одликује суплетивним творбеним основама, као у примеру **ОТЪШЬЛЬЦЪ** [← ***otiti**, **рс. praet. pass. ОТЪШЬЛЬ / ОШЬЛЬ**] : **ОТХОДЪНИКЪ** [← **ОТ(Ъ)ХОДИТИ**].

5.3.8. На руском и српском нивоу издавајемо **осми тип** творбене синонимије у који спадају оне истокоренске лексеме које садрже две творбене варијанте генетски истог суфикса, односно парови с примарним суфиксом у првом и секундарним суфиксом-дериватом (добијеним преинтеграцијом) у другом парњаку. Овај тип творбене синонимије се своди на синонимију која се одвија, историјски гледано, унутар истог творбеног типа. На синхронном пресеку неког језика, овако добијени преинтегрисани суфикси-деривати могу се осамосталити и чак конкурисати свом суфиксу-основи. Примери су рус. *суп-ик* – *суп-чик* ‘супица’; срп. *хлебић* – *хлепчић*.

5.3.9. Последњи, **девети тип**, доста је раширен на руском и српском нивоу. У њему су обе лексеме страног порекла, с тим што је прва непосредно мотивисана морфолошки и творбено адаптираним такође страним по пореклу глаголом или придевом, а друга је директна позајмица и посредно је мотивисана. Нарочито је чест међу апстрактним именицама. Уп. рус. *редактирование* [← редактировать] и *редактура*; срп. *легитимност* [← легитиман] – *легитимитет*.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Андријевска 2003*: Андријевска Н. Преводот на грчкото привативно алфа во старите македонски текстове. У: Македонски јазик. Скопје: Институт за македонски јазик.
2. *Апресјан 1974*: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка, Москва: Наука.
3. *Ахманова 1957*: Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии, Москва: Учпедгиз.
4. *Бабић 1986*: Babić S. Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Zagreb: JAZU – Globus.
5. *Балаликина и Николајев 1985*: Балаликина Э. А., Николаев Г. А. Русское словообразование, Казань: Издательство Казанского университета.
6. *Белић 2000*: Белић А. Упоредна словенска лингвистика 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
7. *Благова 1996*: Vláhova E., Kompozitá v staroslověnské terminologii. У: Slavia, roč. 65, Praha.
8. *Варбот 1969*: Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование: ретроспективная формальная характеристика. Москва: Наука.
9. *Верещачин 1977*: Верещачин Е. М. История возникновения древнего общеславянского литературного языка: Переводческая деятельность Кирилла и Мефодия. Москва.
10. *Верещачин 1982*: Верещачин Е. М. У истоков славянской философской терминологии: ментализация как прием терминовтврчества. У: Вопросы языкознания 6, 105–114.
11. *Верещачин 1985*: Верещачин Е. М. Великоморавский этап развития первого литературного языка славян: становление терминологической лексики. У: Великая Моравия, ее историческое и культурное значение. Москва, 217–238.
12. *Верещачин 1988a*: Верещачин Е. М. Две линии в языкотворчестве Кирилла и Мефодия и их последователей: формирование терминологии, создание поэтической традиции. У: Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. Москва, 78–89.
13. *Верещачин 1988b*: Верещачин Е. М. Терминовтврчество Кирилла и Мефодия. У: Вопросы языкознания 2, 91–100.
14. *Верещачин 1997*: Верещачин Е. М. История возникновения древнего общеславянского литературного языка. Переводческая деятельность Кирилла и Мефодия и их учеников. Москва: Мартис.
15. *Виноградов 1975*: Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике, Москва: Наука, 166–220.
16. *Виноградов 1944*: Виноградов В. В. О формах слова, Известия АН СССР, т. 3. вып. 1.
17. *Вучковић 2017*: Вучковић С. Повест словља. Историјсколексиколошка истраживања, Београд: Чигоја штампа.
18. *Вучковић 2022*: Вучковић С. Прасловенско наслеђе у именичком творбеном систему српског језика: о неким типовима структурне варијантности суфикса. У: Српски језик: Студије српске и словенске, 27/1, Београд, 277–295.
19. *Гречко 1966*: Гречко В. А. Однокоренные синонимы и варианты слова, Очерки по синонимике современного русского литературного языка, Москва–Ленинград: Наука.
20. *Грицкат 1995*: Грицкат И. О неким особеностима деминуције, У: Јужнословенски филолог LI, Београд, 1–31.
21. *Грковић-Мејџор 2007*: Грковић-Мејџор Ј. Списи из историјске лингвистике, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

22. *Грковић-Мејџор 2014*: Грковић-Мејџор Ј. О преводачком умећу Словенске браће: стел. **капати сљ.** У: Ј. Радић, В. Савић (ур.). Свети Тирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013), Београд: Институт за српски језик САНУ, 169–185.
23. *Данилова 1967*: Данилова З. П. Из истории суфиксально-синонимических образований со значением лица в русском языке, Казань: АКД.
24. *Драгићевић 2007*: Драгићевић Р. Лексикологија српског језика, Београд: Завод за уџбенике.
25. *Дурново 1969*: Дурново Н. Н. Введение в историю русского языка, Москва: Наука.
26. *Журек 1997*: Журек М. Словообразовательные синонимы в сфере наименования лица в современном русском языке. Москва: ИРЯ им. А. С. Пушкина. (докторска дисертација)
27. *Земска 1992*: Земская Е. А. Словообразование как деятельность, Москва: Наука.
28. *Ивић 1998*: Ивић П. Преглед историје српског језика, Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница З. Стојановића.
29. *Јефимова 1999*: Ефимова В. С. О некоторых проблемах морфемного членения в старославянском языке. У: Славяноведение 2, 67–78.
30. *Јефимова 2002*: Ефимова В. С. Проблема реконструкции лексического фонда старославянского языка. Славянский альманах, 462–470.
31. *Јефимова 2006*: Ефимова В. С. Старославянская словообразовательная морфемика, Москва: РАН.
32. *Јефимова 2007*: Ефимова В. С., О старославянском калькировании как специфическом словообразования. У: *Byzantinoslavica, Praha*, t. LXV/2, 117–128.
33. *Јефимова 2011*: Ефимова В. С. Наименования лиц в старославянском языке: Способы номинации и приоритеты выбора, Москва: Институт славяноведения РАН.
34. *Јефимова 2012*: Ефимова В. С. К проблеме выявления факторов, влиявших на выбор способа номинации в древнейших славянских переводах. У: Славянское и балканское языкознание. Палеославистика. Слово и текст, Москва: РАН, 139–151.
35. *Јефимова 2013*: Ефимова В. С. О проблеме дифференциации старославянского лексического инвентаря (в поисках кирилло-мефодиевских переводов). У: Славянский альманах, 29–42.
36. *Јефимова 2014а*: Ефимова В. С. К вопросу о путях формирования старославянского лексического инвентаря. У: Филология и текстология. Юбилеен сборник в чест на 70-годишната на проф. Уйлям Федер. Шумен, 187–196.
37. *Јефимова 2014б*: Ефимова В. С. Об изучении старославянской лексики в тезаурусных греческо-старославянских группах. У: Славянский альманах (2014б), 408–422.
38. *Јефимова 2015*: Ефимова В. С. К вопросу об изучении калькирования в старославянском языке. У: Славяноведение 2, 53–65.
39. *Јефимова 2017*: Ефимова В. С. Лексикология старославянского языка: проблемы и методы исследований. У: Лексикология и лексикография славянских языков. К XVI Международному съезду славистов. Москва: Институт русского языка, 199–234.
40. *Килина, Соколова 2022*: Килина Л. Ф., Соколова А. Феминитивы с суффиксом *-их(а)* в текстах XVIII–XX вв.: корпусное исследование. У: Вопросы языкознания 1, 85–105.
41. *Клајн 2003*: Клајн И. Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
42. *Ковалева 1992*: Ковалевская Е. Г. История русского литературного языка. 2-е издание, переработанное, Москва: Просвещение.
43. *Копиленко 1973*: Копыленко М. М. Кальки греческого происхождения в языке древнерусской письменности. У: Византийский временник т. 34, 141–150.
44. *Кубрјакова 1974*: Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа (На материале герм. яз.), АН СССР. Институт языкознания, Москва: Наука.

45. *Кубрякова 1981*: Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производ. слова, Москва: Наука.
46. *Кувикова 2017*: Кувыкова Д. С. Заимствования Петра Великого и их функционирование в настоящее время. У: Молодой ученый. № 5 (139), 356-358.
47. *Львов 1966*: Львов А. С. Очерки по лексике памятников старославянской письменности, Москва: Наука.
48. *Максимов 1977*: Максимов В. И. Структура и членение слова, Ленинград: Изд-во ЛГУ.
49. *Марков 1956*: Марков В. М. Явления суффиксальной синонимии в языке судебныхников XV–XVI вв. У: Учен. зап. Казанск. ун-та, вып. 116, кн. 1.
50. *Марков и Николајев 1976*: Марков В. М., Николаев Г. А.. Некоторые вопросы теории русского словообразования. У: Именное словообразование русского языка, Казань.
51. *Маројевић 2000*: Маројевић Р. Српски језик данас, Београд: ЗИПС – СРС.
52. *Маројевић 2013*: Маројевић Р. Посесивне категорије у прасловенском језику (конкуренција посесивних падежа и посесивних суфикса). У: Зборник Матице српске за славистику, књ. 83. Нови Сад: Матица српска, 147–170.
53. *Матијашевић 1982*: Матијашевић Ј. О синонимији и синонимима. У: Лексикографија и лексикологија, Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за јужнословенске језике Фил. фак. у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 115–130.
54. *Минејева 2016*: Минеева З. И. Агентивы с суффиксом *-ист* в современном русском языке. У: Вестник Удмуртского университета. Серия история и филология. Т. 26, вып. 2, 101–108.
55. *Минчева 1995*: Минчева А. Калки в старобългарски език. У: Кирило-Методијевска енциклопедия. Т. 2. София, 209–212.
56. *Молнар 1985*: Molnár N. The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts. A Theoretical Examination of Calque Phenomena in the Texts of the Archaic Old Slavic. Gospel Codices. Köln–Wien.
57. *Николајев 1971*: Николаев Г. А. Суффиксальная синонимия в языке Успенского сборника XII–XIII вв. У: Учен. зап. Казанск. ун-та, вып. 71.
58. *Николајев 1979*: Николаев Г. А. Типы словообразовательной синонимии в русском языке. У: Slavia Orientalis, № 2.
59. *Николајев 2009*: Николаев Г. А. Лекции по русскому словообразованию, Казань: Изд-во Казанского университета.
60. *Николајев 2010*: Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Теоретические проблемы, Москва: Либроком.
61. *Радић 2018*: Радић П. Творбе речи и миксоглоотија. Прилози о суфиксацији у српском језику, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
62. *Смирницки 1954*: Смирницкий А. И. К вопросу о слове. Проблема тождества слова, Труды Института языкознания АН СССР, т. 4.
63. *Толстој 1988*: Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков, Москва: Наука.
64. *Толстој 1998*: Толстой Н. И. Избранные труды. Том II. Славянская литературно-языковая ситуация, Москва: Языки русской культуры.
65. *Толстој 2008*: Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва: Издательство Индрик.
66. *Трифунувић 1990*: Трифунувић Ђ. Азбучних српских средњовековних књижевних појмова, Београд: Нолит.
67. *Трубачев 1982*: Трубачев О. Н. Из исследования по праславянском словообразованию: генезис модели на *-ѣпѣнь*, *-јанѣпѣнь*. У: *Этимология* (1980), Москва : Наука, 3–15.
68. *Трубецки 1927*: Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания, [б. м.].
69. *Ћорић 1982*: Ћорић Б. О структури суфикса у јужнословенским језицима. У: Књижевност и језик, XXVIII, 3–4, 225–230
70. *Ћорић 2008*: Ћорић Б. Творба именица у српском језику; Београд: Чигоја штампа.

71. Улуханов 2001: Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания, Москва: Эдиториал УРСС.
72. Успенски 1994: Успенский Б. А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI – XIX вв.), Москва: Гнозис.
73. Филин 1963: Филин Ф. П. О слове и вариантах слова. У: Морфологическая структура слова в языках различных типов. Москва–Ленинград: Акад. наук СССР. Институт языкознания.
74. Цейтлин 1975: Цейтлин Р. М. Сложные слова на *вель-*, *веле-*, *велииѣ-*, *велико-* в языке старославянских памятников. У: Древнерусский язык. Лексикология и словообразование, Москва: 184–190.
75. Цейтлин 1977: Цейтлин Р. М. Лексика старославянского языка: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв., Москва: Наука.
76. Цейтлин 1986: Цейтлин Р. М. Възстановяване на незасвидетелствувани старобългарски думи (способи и методи). У: Български език 2, 110–120.
77. Цейтлин 1996: Цейтлин Р. М. Сравнительная лексикология славянских языков X/XI–XIV/XV вв., Москва: Наука.
78. Чој 1999: Чој Джу Ён, Однокоренные синонимы со значением действующего лица в старославянском языке, Москва: МГУ. (докторска дисертација)
79. Шански 1959: Шанский Н. М. О происхождении и продуктивности суффикса *-ость* в русском языке. У: Вопросы истории русского языка, 104–131.
80. Шански 1968: Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию, Москва: Издательство Московского университета.
81. Шмельов 1977: Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика, Москва: Просвещение.
82. Штасни 2017: Штасни Г. *Nomina instrumenti* у српском језику. У: Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XLII-1, 339–356.
83. Шуман 1958: Schumann K. *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*, Berlin, 1958.

ИЗВОРИ И РЕЧНИЦИ:

1. СС – *Старославянский словарь, по рукописям X-XI веков*, ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова, Москва: Русский язык, 1994.
2. *Slovník jazyka staroslavěnského*, т. I–II, Praha, 1958–1997.
3. *Словарь русского языка*, т. I–IV, АН СССР, 1985–1988.
4. Ожегов, С. И. *Толковый словарь русского языка*, 27-е издание, исправленное, Москва: ОНИКС – Мир и Образование, 2011.
5. Ефремова Т. Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва: Русский язык, 2000.
6. Ефремова, Т. Ф. *Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка*, 2-е издание, исправленное, Москва: Астрель – АСТ, 2005.
7. Лопатин В. В., Улуханов И. С. *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*, Москва: Азбуковник, 2016.
8. СРЈ XI–XIV вв. – *Словарь русского языка XI–XIV вв.* АН СССР. Институт рус. яз. Гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988–.
9. СРЈ XI–XVII вв. – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Академия Наук СССР. Институт рус. яз. Гл. ред. С. Г. Бархударов и др. Москва: Наука. 1975–.
10. СРЈ XVIII в. – *Словарь русского языка XVIII в.* АН СССР. Институт рус. яз.; Гл. ред.: Ю. С. Сорокин (вып. 1-13), З. М. Петрова (с вып. 14). – Л.: Наука. Ленинградское

- отделение, 1984–1991. – Вып. 1–6; СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 1992–2005 – Вып. 7–15.
11. Срезъевски – *Словарь древнерусского языка*, Репринтное издание, том I–III, Москва: Книга, 1989.
  12. Речник Академије наука – *Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Императорской Академии наук*. СПб. : Тип. Императ. Акад. Наук, 1847. – 4 т.
  13. *Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС)* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва: Сов. энциклопедия, 1990.
  14. РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Загреб – Нови Сад, 1967–1976.
  15. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
  16. *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
  17. ОРСЈ – Николић М. *Обратни речник српскога језика*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2000
  18. Даничић Ђ. *Рјечник из књижевних старина српских*, I–II–III, Београд: Вук Караџић, 1975.
  19. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880/1882–1975/1976.
  20. Черных П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, 3-е издание, стер., Москва: Русский язык, 1999.
  21. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и доп. чл.-кор. Акад. наук СССР О. Н. Трубачева, 2-е издание, стер., Москва: Прогресс, 1986.
  22. ЕРСЈ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. О.Н. Трубачев, А. Ф. Журавлев, Ж. Ж. Варбот (под ред.), Москва: Наука, 1974–;
  23. СП – *Słownik prastłowiański*, red. F. Sławski, t. 1–8, Ossolineum, Wrocław 1974–2001.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Милош Макевић рођен је 1990. године у Београду, где је завршио основну школу и гимназију. Основне академске студије завршио је 2013. године на Филолошком факултету у Београду, смер Руски језик, књижевност, култура. Мастер студије завршио је следеће године на истом факултету, одбранивши рад на тему *Лексичке паралеле између руског, српског и пољског језика (на примеру дела В. Распутина „Живи и помни“ и његовог превода на српски и пољски)*. Докторске студије на смеру Језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду уписао је 2015. године.

Од 2015. до 2018. радио је као сарадник у настави на Филолошком факултету у Београду. Ради као професор руског језика на Војној академији у Београду од 2016. и у једној руској компанији од 2020. године.

Области научног интересовања су му историја језика, пре свега историјска лексикологија и творба речи, затим палеославистика, упоредна проучавања словенских језика (у првом реду руског и српског), као и његошологија.

Учествовао је на научним скуповима и конференцијама у Србији, Бугарској и Русији (Нови Сад, Београд, Крагујевац; Софија, Велико Трново, Пловдив; Москва, Красновидово).

Преводи с руског, енглеског и бугарског и на руски језик. Издао је књигу о српској музици на руском језику под насловом *Песней мы продержались... (введение в сербскую музыку)* 2023. године.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Милош Макевић

Број досијеа: 15025Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Творбена синонимија старословенских именица и њихови континуанти у руском и српском књижевном језику“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Милош Макевић

Број досијеа: 15025/Д

Студијски програм: Језик, књижевност, култура

Наслов рада: „Творбена синонимија старословенских именица и њихови континуанти у руском и српском књижевном језику“

Ментор: проф. др Снежана Вучковић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Творбена синонимија старословенских именица и њихови континуанти у руском и српском књижевном језику“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода